

BÖRTÖNÜGYI SZEMLE

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI SZERVEZET
SZAKMAI ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Tanulmány
Műhely
Röviden

2016. 4. szám

BÖRTÖNÜGYI SZEMLE

2016/4. SZÁM

BÖRTÖNÜGYI SZEMLE

Kiadja a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága

Megjelenik negyedévente * Harmincötödik évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

DR. TÓTH TAMÁS

Tagok:

DR. CSORDÁS SÁNDOR
DR. HUSZÁR LÁSZLÓ
DR. KABÓDI CSABA
LEHOCZKI ÁGNES
DR. LŐRINCZ JÓZSEF
DR. MEZEY BARNA
DR. NAGY FERENC
DR. PALLO JÓZSEF
DR. VÓKÓ GYÖRGY

Főszerkesztő:

VÁRKONYI ZSOLT KRISTÓF

Olvasószerkesztő:

RUTKAI KATA
KELLNER GERGELY

Nyomdai előkészítés és nyomdai munkálatok:

Duna-Mix Kft., Vác
www.dunamix.hu
Felelős vezető:

SZAKOLCZAI LÓRÁNT

ISSN 1417-4758 (Nyomtatott)

ISSN 2559-9771 (Online)

A szerkesztőség címe:

1054 Budapest V.,
Steindl Imre utca 8.
E-mail: szemle@bv.gov.hu

SZÁMUNK SZERZŐI

BACSÁK DÁNIEL kriminológus, Szentgotthárdi Szakosított Otthon

DREXLER BERNADETT bv. őrnagy, kiemelt főreferens, BvOP Stratégiai, Elemzési és Tervezési Főosztály

FEKETE ATTILA kiemelt főreferens, BvOP Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet

FIÁTH TITANILLA klinikai és addiktológiai szakpszichológus, BvOP Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet

DR. HABIL. JUHÁSZ ZSUZSANNA egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, Bűnügyi Tudományok Intézete

MOUKHTAR LUCIA klinikai szakpszichológus, Budapesti Fegyház és Börtön

SÁNTA LÍVIA bv. őrnagy, BvOP Stratégiai, Elemzési és Tervezési Főosztály

SOMOGYVÁRI MIHÁLY bv. őrnagy, mb. főosztályvezető, BvOP Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet

TÖRŐCSIK BALÁZS alügyész

Borítófotó: BvOP Fotó – Apró Andrea

Szerkesztőségünk olyan dolgozatokat vár a szerzőktől, amelyek a társadalmi devianciákat, a büntetés-végrehajtásra vonatkozó joganyagot, a fogva tartás, a fogvatartotti népszerűség sajátosságait, problematikáját a tudományos közvélemény által elfogadott tudományterületek (kriminológia, szociológia, pszichiátria, pszichológiai, vezetéselmélet, pedagógia, műszaki tudományok, szakmatörténet stb.) szempontjából elemzik, értékelik. A dolgozatok eredetért és tartalmáért a szerző vállalja a felelősséget. Kérjük, a kéziratokon tüntessék fel nevüket, munkakörüket, munkahelyüket, telefonszámukat, lakcímüket és – ha van – tudományos fokozatukat, rendfokozatukat is.

Közlési feltételek

A beérkezett írásokat a szerkesztőség név nélkül továbbítja a bíráló bizottság tagjainak, véleményezés céljából. A megjelenés feltétele ezen tagok támogató véleménye, illetve a szöveg szerzőhöz való visszaküldését követően az átdolgozásra javasolt szövegrészek (ha vannak) javítása.

Szerkesztőségünk mindenkor fenntartja magának a jogot – a szerzővel egyeztetve – a kéziratok stilizálására, szerkesztésére, esetleges javítására. Amennyiben a beérkezett kézirat nem felel meg a formai követelményeknek, vagy tartalma nem illeszkedik a kiadvány szellemiségéhez, úgy a szerkesztőségnek nem áll módjában megjelentetni azt.

TARTALOM

Tanulmány

FIÁTH TITANILLA:

- Horogkereszt és Hófehérke – Magyar börtöntetoválások
a '80-as években 5
Snow White and Swastikas – Hungarian Prison Tattoos in the '80s

FEKETE ATTILA – SOMOGYVÁRI MIHÁLY:

- Időskorú fogvatartottak 21
Senior Prisoners

MOUKHTAR LUCIA:

- Az időskorú fogvatartottak pszichológiai vizsgálata és
speciális pszichológiai ellátási igényei 51
*Psychological examination of the elderly inmates
and their needs for special psychological care*

TÖRŐCSIK BALÁZS:

- Az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő
ügyészi rendelkezési jog egyes kérdéseiről,
különös tekintettel a kapcsolattartást érintő döntésekről 63
*About Certain Questions Concerning the Power Delegated to the
Public Prosecutor to Order the Enforcement of Pre-trial Detention
in Particular Concerning the Decisions about Contacts and Correspondence*

Műhely

JUHÁSZ ZSUZSANNA:

- Művészeti programok és művészetterápia börtönkörnyezetben 83
Art and Art Therapy Programs in Prison Environment

BACSÁK DÁNIEL:

- Kényszergyógykezelték utógondozása –
Jó gyakorlat egy bentlakásos pszichiátriai intézetben 95
*Psychiatric aftercare of the former detainees under compulsory therapy –
good practice in a residential psychiatric facility*

DREXLER BERNADETT – SÁNTA LÍVIA:

- Fogvatartotti programok értékelése és jóváhagyása
az angol büntetés-végrehajtásban 107
*Evaluation and Accreditation of Inmate Programs in the
English Prison Service*

Röviden

- Eseménynaptár 118

Fotó: BvOP Fotó – Apró Andrea

HOROGKERESZT ÉS HÓFEHÉRKE

MAGYAR BÖRTÖNTETOVÁLÁSOK A '80-AS ÉVEKBEN

A Bakos Zoltán által a '80-as évek első felében készített, börtöntetoválásokat ábrázoló fotósorozatot korábban antropológusok, szociológusok és büntetés-végrehajtási szakemberek is elemezték már. A tanulmány elsősorban arra keresi a választ, hogy több mint 30 év elteltével milyen jelentéseket és interpretációkat kapcsolhatunk az említett alkotásokhoz. A szerző a tetovált nőalakok, mesefigurák, a vágyott nyugati életstílus szimbólumai, illetve a börtön világához köthető jelképek elemzésén keresztül azokat a stratégiákat mutatja be, amelyek segítségével a '80-as évek fogvatartottai stigmatizált identitásukat új kontextusokba helyezték és újraalkották.

Anthropologists, sociologists and law enforcement professionals have analyzed a collection of photos taken by Zsolt Bakos in the 1980s, which depict Hungarian prison tattoos from that decade. More than 30 years later, this study primarily aims to explain the various meanings and interpretations that can be attached to the images that Bakos captured. Through the analysis of tattooed female figures, cartoon characters, the symbols of the desired Western lifestyle and emblems of the former prison world the author presents strategies by which prisoners were able to put their stigmatized identities in new contexts and thus re-create them.

A négy lábú hamburger

„Na, mutasd meg a pszichológusnőnek is!” – biztatják a délutáni foglalkozás résztvevői András¹, az új csoporttagot. – Nézze meg, odavarrtak a karjára egy négy lábú hamburgert!” András szégyenlősen tűri fel az ingét, és rábök a pálcikalábakon egyensúlyozó zsemleszerű oválisra: „Még Tökölön csináltattam, fk.-ban. Eredetileg egy teknősbéka akart lenni. Mert hát az sokáig él.”

A napjaink divatos tetoválásmintázaival (távoli kultúrák egzotikus jelképei, nonfiguratív ábrák, idegen nyelvű szövegek stb.) büszkélkedő fiatal fogvatartottak többnyire megmosolyogják a késő Kádár-kor börtöneiben készült testdíszítéseket. Mindenekelőtt nevetségesnek tűnik számukra a korabeli technika és képminőség: „A proli, csóró tetoválófelszerelés alapja egy 3–5 cm hosszú varrótű volt – emlékszik vissza László –, amelynek a hegyét egy-két percig körbeforgatva dörzsöltük csizólópapíron. Tű híján megtette egy törött padlóburkoló lap vagy mosdócsésze is. A tűre szorosan feltekertük a cérnát addig, amíg a tű hegyéből csak egy 1 mm-es rész látszott ki. Ezt pusztán kényelmi szempontból beleolvasztottuk egy fogkefe nyelébe. Amikor ezzel a sufnituninggal elkészültünk, jöhetett a mindenféle sterilitást nélkülöző tetoválófesték előállítás, amit általában pedofilokon, gyerekgyilkosokon meg hasonlókön kísérleteztünk ki.”

A tetoválási eljárások kezdetlegessége mellett a fiatal elítéltek számára feltűnő a '80-as évekre jellemző mintakészlet – sok esetben a börtönkönyvtárakban hozzáférhető Búvár Zsebkönyvekből, az Interpress Magazinból vagy a Füles újságban megjelent képregényekből kiollózott képek alapján készített tetoválások – egyneműsége is. Ahogy János, egy 1983 és '87 között büntetést töltő elítélt mesélte: „Nem úgy volt, mint most, hogy a fél szint tele van tetkósújsággal. Tökölön nem nagyon voltak minták, úgyhogy egymásról lestük le a tradíciót.” Mindezzel kapcsolatban jegyzi meg Fliegauf Gergely², hogy a '90-es évek szerteágazó börtönművészetével összehasonlítva az azt megelőző évezed szimbólumkincse (pl. az „ÜSS!”, „Világ csavargója”, „Bűn az élet” feliratok vagy az ötpont-tetoválás) még viszonylag egységes jelentéssel bírt, emiatt a jelenleginél homogénebb fogvatartotti szubkultúrát jelenített meg.

Mivel a Kádár-kori börtönművészek nem készíthettek fotókat a tetoválásokról, lényegében elítélttársaik teste szolgált számukra portfólióként³. „Nemritkán előfordult, hogy valakinek olyan híre volt az adott mintában – folytatja László –, hogy direkt a tetkók miatt utaztak az emberek egyik bévéből a másikba, mindenféle elképesztő indokokkal. Én is varrogattam akkoriban. Jöttek a rabok, és nem hozták magukkal a családi fényképeket, mint most, hanem érdeklődtek, hogy milyen rajzok vannak egyáltalán, aztán miután lekádereztek a művész tehetségét és az árfekvést, ráböktek arra, ami éppen megtetszett. [...] Egy időben eljutottam odáig, hogy a művész utyan sohasem láttam, de az alkotásait már messziről felismertem. Volt, hogy később a Balatonon hívtam meg egy vadidegen srácot egy sörre csak azért, mert kiszúrtam, hogy az általam nagyra becsült Sáska hízmése volt a hátán.”

1 A fogvatartottak azonosítását elkerülendő az írásomban idézett elítéltek nevét megváltoztattam.

2 Fliegauf G. (2014a)

3 Fliegauf G. (2014a)

A '80-as évek börtönviszonyait ismerő fogvatartottak elbeszélései szerint a korabeli tetoválások a jelenleginél alkalmasabbak voltak az elítélthierarchiában betöltött pozíció jelzésére is. „Menők, pénzesek meg tudták fizetni vagy szerezni a legkiválóbb minőséget – mesélte Miklós. – A megvetetteket, pedrókat, gyerekbántalmazókat meg nemcsak csicskázatták, meg elvették mindenüket, de meg is jelölték. Gyakran férfi nemi szervvé rajzolták át az orrukat, vagy legyet meg ilyen csótányokat tettek rájuk, és az udvaron persze mindenki próbálta ezeket a bogarakat elhessegetni az arcukról. Nem túl finoman, ugyebár. Azt mondtuk, addig lehet ütni, amíg el nem repül! Na, aki ilyen tetkókkal bírt, annak már nem volt kérdéses a bűncselekménye meg a helye sem onnantól.” László arról mesélt történeteket, hogy hogyan sikerült egyes tetoválóművészeknek az árulók, besúgók bizalmába férkőzni („Hallod, testvér, ki varr lak gyönyörűen! Olyan lesz, mint a Szentírás! Példaértékű!”), majd a megrendeléssel éles ellentétben álló szöveget azok hátára tetoválni („Az egyik csávó például megvárta, amíg a smasszerok bementek az udvarról, és lekapta a pólóját. »Na, ki a király?!«, üvöltözte, a két keze a magasban, mintha ő lenne Tyson. Mindenki lefagyott. A hátán, a csodaszép minta közepén a tudtán kívül ott állt a felirat: »Köcsög vamzer vagyok!«”).

2016 júniusában a BvOP-könyvtár raktárának újrendezésekor számos fogvatartotti tetoválást ábrázoló fotó került elő, amelyeket a '80-as évek első felében készített Kovács Ákos kutatásaihoz Bakos Zoltán⁴. Noha a képanyagot időközben etnográfusok, szociológusok és büntetés-végrehajtási szakemberek is feldolgozták⁵, több mint harminc évvel a sorozat elkészülte után talán érdemes ismét feltennünk a kérdést: ha a személyes halálunkat is túlélő tetoválások által lényegében beleírjuk magunkat a mindenségbe⁶, akkor miféle üzeneteket tudunk kiolvasni egy letűnt korszak váratlanul előbukkant palackpostájából?

Macskabajszos mell és Lotti-arc – a leggyakoribb motívumok

„Valaki el tudná magyarázni – kérdezem értetlenkedve a drogprevenciós csoport tagjait, miután többszörre néztem végig az OP-könyvtárból előkerült, az elítéltekre jellemző »hegémón maszkulinitásnak« ellentmondó képeket –, hogy egy felnőtt férfi miért rajzol vonalkákat meg macskafüleket a mellbimbója köré?” Lajos, egy idősebb fogvatartott nevetni kezd, váratlanul kigombolja az ingét, és körbemutatja a mellkasán lévő, általam emlegetett ábrákat. „Mit tudom én? Unatkoztunk fiatalkorúba, dobiztunk, fogadásokat kötöttünk, meg rengeteget röhögtünk. Akkor nagyon jó poén volt, és igazából most sem bánom.”

Ruzsonyi Péter⁷ szerint az általa vizsgált rabtetoválásoknak tulajdonított kutatói interpretációk a legtöbb esetben nem egyeztek meg azokkal a személyes jelentésekkel, amelyeket a fogvatartottakkal készített mélyinterjúk tártak fel. Noha a fotókon

4 A tanulmányban megjelenő fényképeket Bakos Zoltán készítette

5 Ld. pl. Kovács Á. (1987); Ruzsonyi P. (1988); Szabó I. (1989)

6 Solymosi K. (1987)

7 Ruzsonyi P. (1988)

szereplő tetoválások tulajdonosait sajnálatos módon nem tudjuk már kifagatni az élettörténetük és a testüket borító ábrák összefüggéseiről, a továbbiakban elsősorban azokat a lehetséges jelentéseket vizsgálom, amelyek a '80-as évekre visszatekintve aktuálisan elérhetőnek és kézenfekvőnek látszanak (ily módon pedig – akár a fenti történet a drogvención – talán többet árulnak

el a jelenlegi elképzeléseinkről és előítéleteinkről, mint a korabeli börtönművészetről és -szubkultúráról).

Kovács Ákos⁸ sorozáson megjelent férfiak tetoválásait hasonlította össze börtönbüntetésüket töltő elítéltekével a '80-as években. Míg a testre írt szövegek között mindkét csoportban a női nevek voltak a legelterjedtebbek, addig a képeknél másképp alakult a sorrend. A fogvatartottak leggyakrabban női arcokat és alakokat tetováltak magukra – a „nem nyilvántartott” fiatal emberek között azonban ez a minta szinte elő sem fordult.

Kunt Ernő⁹ szerint a női alakok testbe írása erotikus ingerkeltésre szolgál egy szexuális deprivációkkal jellemezhető környezetben¹⁰. Az explicit/pornográf képeket tartalmazó magazinok relatív hiánya a '80-as évek kezdetén részben alátámasztja Kunt megállapításait: a fogvatartottak bőrfelületén gyakran változatos erotikus jeleneteknek lehetünk tanúi (noha szigorúan csak női szereplők felvonultatásával). A legérdekesebb ugyanakkor, hogy sok esetben a megszépített, idealizált, szelíd női portrék (az arcokat felismerhetően a Pöttyös könyvek borítóiról, például *A két Lotti* 1972-es kiadásának illusztrációiból másolták a művészek) vegyülnek össze meztelen, fürdőruhás, illetve erotikus pózokba állított testekkel¹¹. A Szűz Mária- és Mária Magdolna-féle szélsőséges női archetípusok keveredése jól látható annak az elítéltnak a hátán is, ahol egy angyalarcú, ápolónőszerű portré jobb oldalán egy vadállatot ledőfő, barbár asszony, a balján, illetve alatta pedig egy-egy meztelenül/félmeztelenül pózoló nőalak látható. Hasonlóképpen: az egyik elítélt bal karján egy, a két világháború közötti magyar filmszínésznő arcát idéző fiatal női arc alá került a felirat: „GONOSZ”.

Napjaink börtöntetoválásaival összevetve a legszembetűnőbb különbség a korabeli nőalakok *sematizáltsága*. A jelenleg három éve börtönbüntetését töltő M. Gábor testdíszítésein például szépen nyomon követhetők a családi változások. A szíve fölötti képen a kisfia még csecsemő, a felesége vidáman mosolyog. A mellkas másik oldalán a gyermek első születésnapja látható, mellette az asszony szomorúan figyel. „Akkor kerültem be – mondja Gábor. – Folyamatosan küldik a képeket, én meg megfizetem itt a legjobbakat, és feltetováltatom magamra őket, hogy lássák otthon: nem hiábavaló az áldozat, amit értem hoznak.” Amikor Gábornak sikerül olyan mobiltelefonhoz

8 Kovács Á. (1987)

9 Kunt E. (1987)

10 Vö. Sykes, G. M. (1958)

11 Vö. Szabó I. (1989)

jutnia a börtön feketepiacán, amivel megörökítheti a legújabb „hímzéseket”, a feleségének és a fiának küldött, az ő képmásukkal ékesített testét ábrázoló fotók segítségével a kettészakadt, két párhuzamos síkon futó családtörténet lényegében „közös történetté” válik.

Gábor egyéniesített, már-már fotorealisztikus tetoválásaihoz képest a '80-as évek nőalakjaiban jól felismerhető néhány típus. Mintha az alkotások nem konkrét lányokat és asszonyokat jelenítenének meg, hanem a prototipikus nőiességet, ami fájdalmasan hiányzik a börtönök világából. (Ahol a rajzokat mégis megpróbálják „személyre szabni”, ott neveket írnak az egyenarcok alá. Ily módon szinte ugyanaz a nőalak az egyik képen „Évi”, a másikon „Marika”, a harmadikon pedig „Babám”). Ahogy Hoppál Mihály¹² fogalmaz, a tetoválás aktusa során fogvatartottak képesek megrajzolni a *hiány általános jeleit* (a szabadság és a szeretet, illetve a szexualitás hiányát), majd a bőrbe vésvé kitörölhetetlen, örök mementókká alakítani azokat: „az élettörténet elszálló pillanatidejét”. Kérdés természetesen, hogy miért fontos, hogy a börtöndeprivációkat idéző tárgyakkal a fogvatartott a saját testén állítson örök emléket. „Ez vagyok én – indokolja „televarrt” testét a korábban már idézett János. – Időtöltés, unalom, ezzel sok újat nem mondok, nem? Inkább úgy fogalmaznék, hogy ez is én vagyok. Nem véletlen, hogy itt a kezemen minden heg egy-egy börtönévek felel meg. Ezeket én vágtam magamnak. Mert az, hogy itt vagyok, az mindig valamilyen holtpontra eljuttatott. És így rakosgatom magam össze.”

Az angyalarcú, ugyanakkor démontestű nők mellett a '80-as évek börtöntetoválásai között feltűnő a mesealakok túlsúlya is. „Jaj, most miért kell mindenek kiakadni? – kérdez vissza egy fiatal, erőteljes testalkatú fogvatartott, amikor arról érdeklődöm, hogy napjainkban is népszerűek-e a rajzfilmfigurák. – Maga talán nem volt gyerek? Na, nekem pár éve ez volt a kedvencem, fk.-ban fel is rakattam, azokra az éveimre emlékeztet – mutat a karján lévő Spongyabob-figurára. – Mennyire másképp vettem fel a bőrit akkor, hihetetlen!” Noha a mesefigurák utalhatnak gyerekkor- vagy aranykor-nosztalgiára is, sok esetben az „infantilizmusnál” és a kutatók által azonosított „érzelmi éretlenségénél”¹³ jóval gazdagabb a hozzájuk kapcsolható jelentéstartomány. „Annyi a gonoszság körülöttem meg bennem is – mutatja az állatfigurákat ábrázoló

12 Hoppál M. (1987)

13 „A sok mesefigura és állatka annak az életkorhoz kötött fejlődési stádiumnak a kifejeződése – jegyzi meg Cserne István (1987), melyen vizsgált személyünk lényegében nem jutott túl: a passzív ellátottságra, a gondtalan életre való igényt fejezik ki”. Ld. még Ruzsonyi P. (1988); Rozycki, A. (2007).

tetoválásait Erik –, hogy egyszerűen muszáj néha félretennem mindent, és meséket nézmem. Hogy meglegyen az egyensúly, a jó és a rossz, a jin és a jang között, ahogy ez a jel is mutatja itt a jobb oldalamon. Vicces, mi, hogy így álcázom magam a hülyeséggel, belül meg kivagyok teljesen.”¹⁴ Szabó Ildikó¹⁵ kiemeli, hogy a Disney- és egyéb, népszerű képregény-figurák a ’80-as években a nyugati kultúra ismeretét, a jóléretsültséget jelképezhették. A jóléti társadalmak vágyott, kispolgári idilljét – s ily módon talán „az első világháború utáni falvédőboldogság” szocialista utódainak is tekinthetők.

Egyes fogvatartottak a gyermekkorúakkal való kapcsolattartás fontosságához kötik a mesealak-tetoválásokat. Ahogy akad olyan apa, aki minden délután megnézi a mesét a tévében, és utána hívja csak fel a kisfiát, hogy megbeszélhessék a látottakat (azaz az együtt tölthető idő hiányát hidalja át akkor, amikor különböző terekben, de mégis *együtt* nézik a műsort), úgy vannak, akik épp az infantilisnek tűnő képek segítségével kerülnek közelebb a kicsikhez: „Biztos, hogy a legtöbb ilyen dedós, dilis mesefigura fk.-ban készült, sokszor bedobizva, betépve – írja a saját „varrókarrierje” kezdeteiről László. – Láttam olyan fiatalkorút, aki azért tetováltatott mesefigurákat, mert a tulajdonságaik tetszettek neki, Dagobert bácsi pénze, a Gyalogkakukk fürge-sége meg a Maci Laci, mert »az mindent elvesz, amire szüksége van«. De azért vannak kivételek. Egy 50-60 körüli férfi még a rendszerváltás előtt egyszer A nagy ho-ho-ho-horgászt kérte tőlem, szigorúan a csalival, a Kukaccal, mert a hároméves unokájának az volt a kedvenc meséje, és szeretne volna megörvendeztetni őt a beszélőn. Aztán poénosan megjegyezte: »Ha egyszer meghalok, talán a Kukac kollégái is jobb bánásmódban részesítenek!«. A tököli kórházban meg láttam egy nőt egy sellőt, az akkoriban férfiak között is nagyon futott. Nem tudta könnyek nélkül felidézni, hogy a képet a kislánya miatt varratta fel, akit éppen ebben a kórházban hozott a világra.”

Szabó Ildikó¹⁵ a Monarchia korából származó tetoválásokat vetette össze a késő Kádár-kor börtönmintáival. Tanulmányában megállapítja, hogy az újabb ábrák esetében váratlanul nagy jelentősége, sőt a személyiséget sorsában, illetve egzisztenciájában meghatározó következménye lett egy korábban elhanyagolható tényezőnek: a politikai rendszerhez való viszonynak. „Megjelentek a politikai szembenállást vagy másképpen gondolkodást kifejező tetoválások. Tovább éltek természetesen a korábbi – lojalitást, állampolgári és nemzeti identifikációt kifejező – tetoválási hagyományok is. Tartalmuk azonban átpolitikálódott, politikai vonatkozásuk közvetlenebb lett.” A Kádár-korban fogva tartottak tetovált teste ily módon az elnyomó rendszerrel szembeni politikai fenyegetés jelzéseit is képes volt a külvilág felé küldeni¹⁶.

A rendszerellenesség egyfelől a nyugati életstílus szimbólumainak mitizálásában és testfelületre írásában érhető tetten a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben¹⁷.

14 Vö. mindezt Vass Zoltán megállapításaival (2015): „Speciális eset a képregény-figura vagy mesefigura tetoválása: kifelé csökkenti a tetoválás jelentőségét, súlyát, viccnek, jópofa dolognak, jelentéktelennek tüntetve fel (miközben nagyon is fontos a viselőjének).”

15 Szabó I. (1989)

16 Vö. Csabai M. (2015)

17 Megemlítendő ugyanakkor, hogy a ’90-es évektől a mainstream kultúrába szívargó „ósi”, a „nyugati civilizációtól meg nem fertőzött”, egzotikus kultúrák és szimbólumaik iránti érdeklődés (vö. Kapitány Á. és Kapitány G., 2000) nem jelenik meg a ’80-as évek börtöntetoválásain (ezzel ellentét-

Megjelennek egy, a '80-as években még egzotikusnak tűnő életstílus kellékei és jelképei (pálmafák, pezsgőspoharak, sportautók, „Itáliánó”, „Kaszília” feliratok, az „el-lenséges” nyugati országok zászlói, címerei, sportcsapatemlékmái és így tovább)¹⁸. A különböző zenekarok logói (Beatles, Rolling Stones, továbbá békejelek, „Free”, „Hels Angels” [*sic!* – F. T.], „Make love, not war!” típusú szlogenek) egyúttal a nyugat-európai és amerikai ifjúsági szubkultúrák/ellenkultúrák részleges ismeretéről is tanúskodnak. A hippi (ld. a rendkívül elterjedt és a társadalomba való beilleszkedés és lehorgonyzás lehetetlenségét kifejező „Világ csavargója” tetoválást), illetve az antiszociális életstílusok (ld. a törvénytelenység tiszteletével összefüggő „Bűn az élet”, illetve „Kaland az élet – Kurvák” feliratokat) kultuszát megfogalmazó és kialakító tetoválások természetesen éles ellentétben álltak a szocialista ember fegyelmezett- és szabadságeszményével. Míg a kommunista ifjúság a „felszabadított test” élményét kizárólag „a szabadidő hasznos eltöltésének diskurzusán” keresztül ismerhette meg (ahol is a pihenés nem öncélú cselekvés volt, hanem a kemény munkához kötődött: csak azután következhetett, és kizárólag a munka legitimálhatta¹⁹), addig a „világ csavargói” az idő, a test és a szexualitás felszabadításának lehetőségeit igyekeztek kidolgozni. Úgy tűnik, a rendkívül figyelemfelhívó, tetovált test látványa – azaz a test előtérbe állítása – már önmagában is a puritán társadalom kötelező normáival és mintáival való szembeszegülésnek számíthatott a '80-as években²⁰. Ennek a tabuszegésnek lehetnek további példái a korabeli erkölcsiségre, illetve emocionalitás- és családesheményre fittyet hányó, fentebb már említett nőalak- és szexjelenet-tetoválások is.

A büntető hatalommal, illetve magával a börtönnel mint intézménnyel való szembenállást leggyakrabban a csuklón szét-pattanó bilincsekkel és láncokkal, illetve a győzelem egyezményes jelét mutató, ámde megbilincselte kezekkel fejezték ki a '80-as évek tetoválóművészei. László írásában a következőképpen emlékszik vissza a rendszerváltás-korabeli lázadókra: „A börtönben és különböző zárt intézetekben amúgy is nagy a hajlandóság minden olyan tetoválásra, amivel ki lehet fejezni a rendszernek

ben azonban lásd napjaink rendkívül elterjedt nonfiguratív, maori, japán stb. tetoválásait, a kínai és arab írásjeleket és így tovább). A Távol-Kelet ekkor még kizárólag a karatefilmek hőseinek alakjában – tehát elsősorban a nyugati ízlés és a popkulturális mitológia felértékelődéseként – tűnik fel az elítélttetoválásokon.

18 Talán ebben a csoportban említhetjük meg ismét a Disney-figurákat. Mai szemmel furcsának tűnhet a felkarra tetovált Mickey egér vagy Donald kacsa „rendszerellenes aktusként” való interpretációja, azonban feltételezhetjük, hogy a nyugati rajzfilmhősök a „Coca-Cola” és az „USA” feliratokhoz hasonlóan a „rivális” kapitalista társadalmak szimbólumaiként is funkcionálhattak.

19 Vö. Somogyvári L. (2014)

20 Vö. Voight V. (2013)

való ellenszegülést. Erre a legjobb példám Csipesz. Szent Adorján napján, amikor szükkölködtünk a programokban, kitalálta az elítéltek védőszentjét. Egy átdobizott éjszaka után a következő feliratot varratta a mellkasára ötcentis betűkkel: »Éljen örök-ké Szent Richárd, az elítéltek védőszentje!« (*Utalás Richter Richárd fogvatartottra, aki 1984-ben több felügyelőt megölt és megsebesített a szegedi bv. intézet bútorgyárában – F. T.*). Amikor kitisztult az elméje, már nem merete villogtatni a művet. Akkoriban ez Szegeden felért egy őrtámadással. De emlékszem olyan szimbólumra is, amelyben egy ötágúcsillag-formájú, háromemeletes, rácsos ablakú épületet betekertek szögesdrótbá, és minden ablaka alatt a falon vöröslő vérfolyások látszottak. Láttam olyan kéztőre tetovált láncot mindkét tenyér alatt, aminek az utolsó szeme szétnyílvá mutatta a rablánctól való megszabadulást”.

Az említetteknel is érdekesebbek azok a szimbólumok, amelyek – a jeltest állandósága ellenére – lényeges jelentésmódosuláson mentek keresztül a történelmi korszakok változása során²¹. Ezekben az esetekben nem csupán az *aktuális* kulturális környezet, hanem annak történetileg egymásra rétegzett mintázatai is ráírják magukat a megjelölt testekre²². A kereszt például a vallásos/spirituális tartalmak mellett a kommunizmus ideológiájával való szembehelyezkedésre is utalhatott a Kádár-korban²³. A – vizsgált fotógyűjtemény képkockáin is szereplő – Pillangó nevű fogvatartott tetoválásaival kapcsolatban Fliegauf Gergely²⁴ arra a következtetésre jut, hogy az elítélt testét borító horogkereszteknek vajmi kevés közük lehetett a nácizmushoz. Egy interjúban²⁵ maga Pillangó is elsősorban az indiai kultúrával kapcsolta össze a szvasztikák jelentését. A jelenleg fegyházbüntetését töltő M. Alfréd a következőket mondta el a horogkeresztekkel, SS-jelekkel és birodalmi sasokkal kapcsolatban: „A francokat voltak ezek akkoriban önkényuralmi jelképek, meg rasszisták meg cigányellenesek. Dehogya! Emlékszem, a ’80-as években estek be a bévébe azok a lakótelepi punkgyerekek, na, azoknak volt horogkeresztjük. De azok meg épp az önkényuralom ellen lázadtak. Ha a kommunistáknak a fasiszták az ellenségei, akkor a fasiszta jelekkel stuffolhatjuk a kommunistákat, ez volt a logika.”²⁶ A szocialista embereszményt a ’60-as években definiálni próbáló Miklósvári Sándor²⁷ alátámaszthatja M. Alfréd szavait: „Ennek az embertípusnak jellemzője a kommunista-szocialista világnézet, a szocialista erkölcs, s egyben az is, hogy elítéli a sovinizmust, irredentizmust és az antiszemitizmust.”

A rendszerváltás éveitől kezdődően a horogkereszt újabb jelentésváltozáson ment keresztül, és a börtönökben – immár mint rasszista jelkép – kimondottan veszélyessé vált. „Én magam legalább 100 horogkeresztet és több mint 40 náci jelképet tüntettem el más mintával a ’90-es években – mesél az átalakulásokról László. – Az ilyen gyű-

21 Vö. Taliaferro, C., Odden, M. (2012)

22 Vö. Csabai M. (2015)

23 Vö. Szabó I. (1989)

24 Fliegauf G. (2014b)

25 Cserne I. (1987)

26 A fennálló társadalmi rend és ideológiák ellen lázadó punkok (pl. Siouxsie Sioux és barátai) a ’70-es évek végén épp horogkeresztes karszalagokkal masíroztak és polgárpukkasztottak London utcáin anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is azonosultak volna az idegenellenességgel és a rasszizmussal (vö. Szőnyei T., 1989). A hazai punk és alternatív szubkultúrák megjelenéséről és szimbólumairól részletesen ld. Szőnyei T., 1992; Valuch T., 2013.

27 Miklósvári S. (1962)

lőlködő tetkókat már csak akkor merték közszemlére tenni, ha meggyőződtek róla, hogy gyengébb emberekkel vannak körülveve, vagy van még a közelben két-három hasonszórú, mint ők. Láttam már olyan újnácit, amelyik sírva fakadt, és az anyja életére esküdözött, hogy őt bealtatózták, és álmában toltak ki vele.”

„Nem tudom, hogy mit akarok, de azt tudom, hogy érzem el”²⁸

„A képekből és a tetoválások leírásaiból igen sajátos kompozíciós elvek következtethetők ki esetünkben – írja Cserne István²⁹ a szinte teljes testfelületén tetovált Deák Ferenc Pillangóról -: hogy tudniillik kompozíció nem létezik. D. F. úgy használja a bőrét, mint a papírt vagy a vásznat, ötletszerűen, az éppen szabad helyet tölti ki azzal, ami az eszébe jutott.” Pillangó egy különleges környezetben, a saját bőrén igyekszik spontán vizuális nyomokat hagyni³⁰. A minden tervszerűséget nélkülözni látszó „firkálgatás”, a kisebb képek egységbe rendezésének, összhangjának a hiánya a legtöbb fogvatartotti testfotó jellemzője. Nyíló rózsza kerül a horogkeresztek, illetve egy krokodil mellé, Hófehérke figurája alatt angol zászló látható, a kereszt felett „OMERTA!” felirat figyelmeztet a hallgatásra, mellette egy meztelen nő pózol. A hosszú pillákkal ellátott, tágra nyílt szemekké alakított mellbimbók közé lepkeforma ékelődik, illetve egy nyakba helyezett lánc nőekkel, egy másik képen pedig egy tányérsapkás alak figyel bennünket az „I’m Superman” felirat szomszédságában. Kérdés, hogy ha a testen található valamennyi tetoválást *testszövegnek* nevezzük³¹, és akként értékeljük, akkor összeállnak-e valaha a gyakorta egymásba érő, újraírt, rontott, félbehagyott szövegdarabok egységes jelentéssé.

A testszimbolikában az évezredek során rendkívül változatosan tükröződtek a „civilizáltról” és a „barbárról” kialakított nézeteink³². Egyes népcsoportok például úgy gondolják, hogy a „természetes testből” éppen a díszítés, a tetoválás által válik „kulturális test”³³. A 19. és 20. században a magyar nemesség és nagypolgárság köreiben még népszerű, sikkes volt a „tetováció” (pl. Széchenyi István és Horthy Miklós maguk is tetováltak voltak). A későbbi évtizedekben ugyanakkor a testfestés jelentése megváltozott: a tetovált bőr a „kifinomultság” vagy „nagyvilágiság” helyett a „torzzal”, az „elcsúfítással”, a „testet természetellenes módon használóval” vált egyenértékűvé³⁴.

Számos szociálpszichológiai kutatás igazolta már³⁵, hogy a testet ösztönösen úgy szemléljük, mintha annak külső megjelenése a belsőt reprezentálná (azaz úgy vélekedünk, mintha a külső kimutatná a jellemet és a személyes tulajdonságokat). Míg az adott kor normáinak követése, a szépség pozitív belső tulajdonságok feltételezésével kapcsolódik össze, addig a „csúfat” rendszerint „morális rútságához”, például bűn-

28 Az „anarchizmusra”, a többség által elfogadott értékek, ízlés és rend megkérdőjelezésére és lerombolására utaló sor idézet a Sex Pistols nevű angol punkegyüttes „Anarchy in the UK” című számából.

29 Cserne I. (1987)

30 Vö. Vass Z. (2015)

31 Vö. Balázs G. (1987)

32 Vö. Kapitány Á., Kapitány G. (2013)

33 Vö. Kunt E. (1987); Bodrogi T. (1987)

34 Vö. Szabó I. (1989)

35 Ld. pl. Hewstone, M., Stroebe, W., Codol, J., Stephenson, J. M. (1997)

zói hajlamokhoz kapcsoljuk (vö. Lombroso elméletével). Az „összefirkált”, ily módon megbecstelenített és beszennyezett test részben a „rútsága”, részben pedig a konvenciók szándékos áthágása, a másokban undort keltő elemek *sajátként* való elfogadása és vállalása miatt válhat mocskossá, sőt erkölcsi értelemben fertőzővé, megteremtve ezzel a társadalomban abnormálisnak tartott személyek és csoportok kirekesztésének alapját³⁶. A második világháború utáni Magyarországon a tetováltak – Széchenyiékkel ellentétben – immár a társadalomtól vagy a politikai hatalomtól való elfordulás, a kirekesztettség, a vállalt másság, a deviancia és a dezintegráció üzenetének közlését szánták testjeleiknek³⁷. A testi szférát kizárólag a fegyelmezettség, az önszabályozás és a munka felől értelmező, azt a megtagadott „öszönösséghez”, „öncélú élvezetekhez” és „veszélyes vágyakhoz” kapcsoló szocialista erkölcsiség a ’80-as években már javíthatatlan ellenfelet és politikai fenyegetést látott a tetovált testben³⁸.

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnik, hogy – mivel alapvetően a testünk teremti meg a fizikai és szociális térbe való beilleszkedés és integráció lehetőségét³⁹ – a ’80-as években a tetovált test *önmagában*, tehát a bőrre vitt mintáktól függetlenül is képes volt létrehozni a különbözőség, a másság, a társadalmon kívüliség jelentésmezéjét. A testfestést alkalmazó fogvatartottak nemcsak az „Idegent” jelenítették meg a fennálló normák megszegése és a – szocialista szemmel – „esztétikusra”, „szépre” való törekvés elutasítása által⁴⁰, de egyúttal áthidalhatatlannak tetsző távolságot is létrehoztak önmaguk és a „többi test”, a társadalom nem deviáns tagjai között⁴¹. Szabó Ildikó⁴² vizsgálatai szerint 1989-re a tetoválás nyilvánvalóan összekapcsolódott a marginális társadalmi helyzettel, a börtönvilággal, illetve a társadalommal – vagy éppen a hatalommal – való szembenállással. A késő Kádár-kor társadalmában a Monarchia korabeli évekkel összevetve nehezebbé vált a közlekedés a fegyintézetek és a kinti világ között. „Áthatolhatatlanabbak lettek azok a falak, amelyek talán örökre elválasztják egymástól a börtönök lakóit szerencsésebb társaiktól: megint stigma lett a tetoválás, amire már volt példa a középkorban és az újkor elején, legutóbb pedig a század közepén – csak most *önként* vállalt stigma.”

A Szabó Ildikó által vázolt jelenség, miszerint a kitaszítottak gyakran *saját maguk* bélyegzik meg magukat⁴³, nem új keletű a történelemben. Kényszerített tetoválásokkal korábbi korokban a bűnözőket jelölték meg, majd a náci Németországban bukkantak fel ismét, ahol a tetovált szám degradációt, tárgyként való kezelést, teljes uralom alá hajtást jelentett⁴⁴. Rozicky⁴⁵ a tetoválás történetének vizsgálatakor részle-

36 Vö. Douglas, M. (2003); Kende A. (2002)

37 Szabó I. (1989)

38 Vö. Borgos A. (2002)

39 Vö. Solymosi K. (1987)

40 A fogvatartottak gyerekrajzokat vagy avantgárd művészeket idéző, a hétköznapi harmóniafogalmunkat megcsúfoló testdíszítései éles ellentétben állnak a Nevelési Tervben megfogalmazott esztétikai elvekkel: „A szocialista ember felismeri, élvezi és helyesen értékeli a természetben, a tárgyi környezetben, a munkában, az emberi életben és a művészetben megnyilvánuló szépséget. Elítéli az ízléstelenséget. Törekszik kibontakoztatni a benne rejlő művészi adottságokat (Soltész E., 1963)”.

41 Németh Z. (2013)

42 Szabó I. (1989)

43 Kunt E. (1987)

44 Buda B. (2009)

45 Rozicky, A. (2007)

tesen elemzi azokat a fordulópontokat, melyek során a kirekesztett és megbélyegzett személyek elkezdtek „visszaigényelni” a testüket. A korábban erőszakkal megjelölt japán bűnelkövetőknél például egyszer csak megváltozott a tetoválás értéke. Miután az 1850-es években betiltották az addig büntetésképpen alkalmazott bőrjeleket, a stigmatizációt, a testfestés illegális jelleggel és immár önként vállalt identitáskifejezőként élt tovább a jakuzaközösségekben. Az orosz bűnözői szubkultúrákban hasonló változásoknak lehetünk tanúi. A korábbi szégyenbélyegek, azaz a hatalom által kikényszerített tetoválásgyakorlatok váltak később a „becsület” és a „megbecsültség” jelzéseié az orosz tolvajvilágban⁴⁶. „A dolog iróniája – foglalja össze a változásokat McCarron⁴⁷ –, hogy amikor az állam elveszíti a hatalmát arra, hogy tetoválja azokat, akiket bűnözőknek ítél, akkor azok elkezdik tetoválni saját magukat.”

A '80-as évek magyar fegyházaitól fogva tartottak tetoválásai között is viszonylag gyakran találkozunk az „önbélyezés” szimbólumaival (amellett, hogy – amint azt kifejtettük már – a Kádár-korban a tetoválás aktusa maga is a stigmatizálódással lehetett egyenértékű). A szándékosan a börtönre és a büntetett előéletre utaló explicit jelképek közé sorolható a jól látható/el nem takarható helyre, a hüvelyk- és a mutatóujj közé rajzolt úgynevezett ötpon-tetoválás („Egyedül a négy fal között”; „Tökölön jártam, túléltem”; „Fk.-s összetartás” jelentésekkel⁴⁸. Az állatfigurák között – a szabadságot, illetve a börtönből való megszökést jelképező pillangó mellett – a sas a leggyakoribb motívum. A kép – az előző fejezetben már elemzett „birodalmi sas” jelentésréteg mellett – az elítéltek beszámolóí szerint magát a Szegedi Fegyház és Börtönt is szimbolizálja. „Így látják, hogy börtönben voltam – mondták a fogvatartottak Géczy Zsoltnak⁴⁹ –, de nem szégyellem ezt kinyilvánítani.” Akadnak olyanok is, akik a nyilvántartási számukat írják a testükre, mások azonban inkább a felügyelők rangjelzései-nek saját vállukra tetoválásával kísérleteznek. Cserne István⁵⁰ szerint mindez az „agresszorral való azonosulásra” utalhat:

„Ha az infantilis helyzetben lévő bentlakó a börtönőr bőrébe bújik, ha magára veszi, a bőrére tetováltatja annak váll-lapjait, nem kívülről érzi magát szabályozottnak, hanem szinte mágikus módon ő maga a szabályozó, a felettes személy.”

A korábban a tetovált nőalakokkal, a hiány örökre a bőrbe írott jeleivel kapcsolatban felmerült kérdés az önként vállalt stigmával összefüggésben ismét feltehető: vajon miért jelölik meg magukat – a munkakeresést és a visszailleszkedést is ellehe-

46 Vö. Kovács Á., Sztrés E. (1989)

47 McCarron, K. (2008)

48 Vö. Fliegauf G. (2004a); Szucsáki M. (2013)

49 Géczy Zs. (1996)

50 Cserne I. (1987)

tetlenítve⁵¹ – azok, akikről egyébként is szívesen megfeledkezne a civil közösség? A '80-as évek tetoválásait végiglapozva első ránézésre úgy tűnhet, hogy a fogvatartottak készek elfogadni a társadalom által számukra felkínált identitást. Mintha a képek – főképp a börtön által a személyükhöz rendelt, magukra tetovált nyilvántartási szám – által jelentené ki: „Az a deviáns személy vagyok, akivé éppen ti tettetek!”⁵². A jól látható helyeken elhelyezett díszítések – különösen Pillangó „megbotránkoztató” arctetoválásai –, illetve a rendszerellenes motívumok ugyanakkor azt is jelzik, hogy a tetováltak nem hajlandók a deviancia stigmájának beletörődő megadással történő viselésére vagy rejtegetésére. Igyekeznek kibillenteni a szégyenbélyeg jelentését az elnyomó hatalom, illetve a társadalom által felkínált interpretációk közül, és *saját jelentésekkel* ellátni azt⁵³.

Ily módon ahelyett, hogy passzívan vetnék alá magukat az őket körülvevő társas világ nyomásának és ítéletének, a bőrükre rajzolt képek és feliratok segítségével inkább maguk szeretnék elfogadtatni a többséggel az általuk választott önmeghatározást⁵⁴. A tetoválás a készen kapott identitás kifigurázása, túlhangsúlyozása és új kontextusba helyezése során lényegében az öndefiníció és a cselekvés *szabadságát* erősíti meg egy olyan környezetben, amelyben az egyént szünet nélkül próbálják a hatalom által – azaz a személyéhez képest *külsődlegesen* – meghatározott identitástípusokhoz szegezni. Így válik a „közveszélyes munkakerülő” bélyegéből a „Világ csavargója” büszkesége, a „börtöntöltelék” címkéből pedig a „Bűn az élet” filozófiáját, a tiszta élet lehetetlenségét nyíltan megfogalmazó ellenállás.

Köszönettel tartozom Bakos Zoltán fotóművésznek, a tetoválásokat ábrázoló fényképek készítőjének, kollégáimnak, azoknak a fogvatartottaknak, akik az idézett történeteknek és egyéb élményeiknek a megosztásával a munkámat segítették, illetve Fiáth Mariannának a nyelvi javításokért.

51 Pillangó például a következőket mondta el a reintegrációs törekvéseivel kapcsolatosan a vele interjút készítők Cserne Istvánnak (1987): „Mert jelentkeztem egyszer egy vendéglátó vállalatnál, meglátott a góré, és azt mondta, hogy ne haragudjon, fiatalember, de indiánokat nem alkalmazunk! És volt, hogy kimentem a strandra, és már csomagoltak is. Néztek körül, hogy megvan-e mindenük.” Géczy Zsoltnak (1996) hasonlóképpen nyilatkoztak a tetovált fogvatartottak: „Hátrányom származott belőle, mikor például bementem egy munkahelyre, és meglátták a tetoválást. Az addig meghirdetett munkahely már be volt töltve.”

52 Vö. Seaton, E. (1987)

53 Vö. Goffman, E. (1981)

54 Vö. Phelan, M. P., Hunt, S. A. (1998)

Felhasznált irodalom

- Balázs G. (1987): „Titok a neved, Suha János...”: magyarországi tetovált feliratok. *Forrás*; 19(3): 35–52.
- Bodrogi T. (1987): A tetoválás etnológiája: a személyi művészet és műfajai. *Forrás*; 19(3): 110–142.
- Borgos A. (2002): „Testkép-képek.” Áttekintés a fogalom filozófiai és pszichológiai értelmezéseiről. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Buda B. (2009): Gyakran éreztem, hogy a tetoválást érdemes lenne kutatni! In.: Singer M. (ed): *Lelke rajta. A tetoválás pszichológiája*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Csabai M. (2002): A test átalakítása. Technikák és perspektívák. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Csabai M. (2015): Az Én üzenetei a test átalakítása által: az önazonosság keresése a test formálásában és destrukciójában. In.: Düll A., Varga K. (eds): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Cserne I. (1987): Indiánokat nem alkalmazunk! [tetoválások egy fegyházban] *Forrás*; 19(3): 69–82.
- Douglas, M. (2003): *Rejtett jelentések*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fliegauf G. (2014): A tetoválás mint szubkulturális jelenség: marginalizálódásra utaló jelek magyar fogvatartottak tetoválásain. *Börtönügyi Szemle*, 2014a, (34)1: 48–64.
- Fliegauf G. (2014): Kis apokrif a börtöntetoválásokról: a büntető hatalom és a szubkultúra. In.: Hack P., Koósné Mohácsi B. (eds): *Emberek őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014b.
- Géczy Zs. (1996): Tetováltan. Felmérés a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*; (16)4: 50–60.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J. – Stephenson, J. M. (1997): *Szociálpszichológia – európai szemszögből*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Kft..
- Hoppál M. (1987): Test-jelek: tétova jegyzetek a tetoválásról. *Forrás*; 19(3): 66–69.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2013): Archaikus tudatformák és testképek a mai magyar társadalomban. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2000): *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest: Új Mandátum.
- Kende A. (2002): „Sikertelen” testek, testükkel megjelölt csoportok. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kovács Á. (1987): A (test)művészet örök, avagy: bevezetjük a tetoválást. *Forrás*; 19(3): 2–25.
- Kovács Á. – Sztrés E. (1989): *Tetovált Sztálin. Szovjet elitéltek tetoválásai és politikai karikatúrái*. Szeged: Népszava Kiadó Vállalat.

- Kunt E. (1987): Van kép a bőrödön? *Forrás*; 19(3): 94–99.
- McCarron, K. (2008): Skin and Self-Indictment: Prison Tattoos, Race, and Heroin Addiction. *English Studies in Canada*; (34)1: 85–102.
- Miklósvári S. (1962): *Nevelési Terv*. Budapest: Pedagógiai Tudományos Intézet.
- Németh Z. (2013): A torz test mint műalkotás. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Phelan, M. P. – Hunt, S. A. (1998): Prison Gang Members' Tattoos as Identity Work: The Visual Communication of Moral Careers. *Symbolic Interaction*; 21: 277–298.
- Rozycki, A. (2007): *Prison Tattoos as a Reflection of the Criminal Lifestyle and Predictor of Recidivism*. PhD. Dissertation.
- Ruzsonyi Péter (1988): *Tetováció a büntetés-végrehajtásban*. Módszertani füzetek; 1: 32–40.
- Seaton, E. (1987): Profaned Bodies and Purloined Looks: The Prisoner's Tattoo and the Researcher's Gaze. *Journal of Communication Inquiry*; (11)2: 17–25.
- Dr. Soltész E. (1963): Neveljünk tervszerűen! A Művelődésügyi Minisztérium „Nevelési Terv”-ének ismertetése. *Parlando*; 10: 1–3.
- Solymosi K. (1987): A tetováálás motivációi. *Forrás*. 1987; 19(3): 59–65.
- Somogyvári L. (2014): A test meztelensége. Képek és diskurzusok a magyar pedagógiai sajtóban a hatvanas, hetvenes években. In.: Géczy J., András F. (eds.): *A test mint antropológiai tér*. Veszprém: Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar.
- Steward, S. M. (1990): *Bad Boys and Tough Tattoos. A Social History of the Tattoo with Gangs, Sailors and Street-Corner Punks 1950–1965*. New York: Harrington Park Press.
- Sykes, G. M. (1958): *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Szabó I. (1989): Tetovált börtön. *Szociológia*; (18)3–4: 311–327.
- Szőnyi T. (1989): *Az új hullám évtizede 1*. Budapest: Laude Kiadó.
- Szőnyi T. (1992): *Az új hullám évtizede 2*. Budapest: Katalizátor Iroda.
- Szucsáki M. (2013): Tiltott varrószakkör a rácsok mögött – Szabaddá tesz? *Börtönügyi Szemle*. 2013; (32)1: 77–90.
- Taliaferro, C., Odden, M.: Tattoos and the Tattooing Art in Perspective: An Overview and Some Preliminary Observations. In.: Robert Arp (ed., 2012): *Tattoos. I Ink, Therefore I Am*. Malden, MA: Wiley–Blackwell.
- Valuch T. (2013): *Magyar hétköznapiak – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó Kft.
- Vass Z. (2015): Firkák üzenete: a spontán firka és a tetováálás mint ember–környezet tranzakció elemzése. In.: Düll A., Varga K. (eds): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Voigt V. (2013): A test felé fordulás. Hoc est corpus – nem hókuszpókusz. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.

Fotó: BvOP Fotó – Apró Andrea

IDŐSKORÚ FOGVATARTOTTAK

Az időskorú fogvatartottakra vonatkozó vizsgálat célja az volt, hogy bemutassuk, hogy a főbb nemzetközi trendekhez képest a magyarországi börtönpopulációt milyen folyamatok jellemzik. Első lépésben a fogvatartással kapcsolatos nemzetközi, általános problémákat tekintjük át, majd rátérünk a hazai helyzet vizsgálatára. Az adatok elemzéséhez a Fogvatartotti Alapnyilvántartó rendszer 1995–2015 közötti, összes fogvatartásra vonatkozó adatát, valamint a Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer fejlesztése keretében, 2015-ben felvett Prediktív Mérőeszköz feldolgozott kérdőíveit használtuk fel.

The aim of our research on the senior detainees was to describe the processes characterizing the Hungarian prison population and make comparisons to the major international trends. As a first step we examined the common international problems associated with the detention of senior prisoners, and we review the domestic situation afterwards. The data used for the analysis comes from two sources. On the one hand we used all the data available from the Basic Computer Register System of the Prisoners regarding all the detentions between 1995 and 2015. On the other hand, we used the questionnaires of the “Predictive Assessing Tool” recorded and processed in 2015 within the framework of the “Risk Assessment and Management System” developed for the classification of prisoners.

Az időskorú fogvatartottak kérdése az elmúlt tíz év börtönügyének egyik kiemelt témájává vált, melynek okát elsősorban abban kereshetjük, hogy ez a fogvatartotti csoport olyan speciális szakmai megoldásokat igényel (elhelyezés, bánásmód, egészségügyi ellátás, idősgondozás, kezelés, speciális állomány). Az időskorúak fogvatartásával kapcsolatos kihívások tehát azért váltak nemzetközi szinten is egyre fontosabb kérdéssé, mert számos – elsősorban szigorú büntetőpolitikai gyakorlatot folytató – országban (pl.: USA) az időskorúak volumene elérte azt a szintet, melyet az akkori intézményrendszer már nem tudott kezelni.

A probléma értelmezését, és az egyes rendszerek megoldási alternatíváit alapvetően két tényező mozgatja:

- Az (elsősorban) európai gyakorlatoknak figyelembe kell vennie a közösségi ajánlásokban lefektetett szempontokat, melyek egyrészt előírják a demográfiai, kriminológiai, fogvatartási szükségletek figyelembe vételét, az egyéniesített kezelést, másrészt a megalázó bánásmód tilalmát, ami egy életkorából fakadóan kiszolgáltatottabb fogvatartott esetén további szakmai kihívásokat generálhat.

A közösségi szabályozók közül az Egyesült Nemzeteknek a fogvatartottak kezelésére vonatkozó minimális szabályai¹, az Európai Börtönszabályok², illetve a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló Egyezmény³ mellett a büntetés-végrehajtás környezetében megvalósuló egészségügyi ellátás etikai és szervezeti aspektusairól szóló ajánlást⁴ és az életfogytiglanra ítélték és más hosszú büntetést töltő elítélteknek a büntetés-végrehajtás általi kezeléséről szóló ajánlást⁵ kell megemlíteni.

- A másik – igazgatási pragmatizmusból fakadó – szempont elsősorban az időskorúak kapcsán felmerülő fogvatartási költségekre fókuszál, mely akár többszöröse is lehet a fiatalabb populációhoz mért kiadásokhoz képest. A fiskális megközelítés (börtön)szakmai hátterét az idős koraal törvényszerűen együtt járó magas egészségügyi költségek és ezzel fordítottan arányos kriminalitási kockázat adja.

Előjáróban látni kell, hogy a téma szempontjából hasonló adottságú országok (pl.: USA⁶) elmúlt tíz évének egyik legnagyobb szakmai krízisét jelentette az időskorú fogvatartottak elhelyezése és kezelése. A hazai trendek némileg megkétszereztek, jelentkeznek, ezért jól láthatóak a folyamatokban rejlő kihívások, illetve jól prognosztizálható a probléma volumene is.

1 A/C.3/70/L.3

2 Rec (2006) 2

3 ETS No. 126

4 Rec (98)7

5 Rec (2003)23

6 Elsősorban az öregedő börtönnépesség és a szigorú büntetőpolitikai gyakorlat szempontjából

Nemzetközi kitekintés – fogalmi keretek

Ki az idős?

Mindenekelőtt célszerű tisztázni, hogy kit tekintünk idős fogvatartottnak. Ebben a kérdésben nincs általánosan elfogadott szakmai definíció, eltérő életkori csoportokkal számolnak a büntetés-végrehajtási rendszerek, az egyes kutatások, de akár az eltérő szakterületek is. Így tehát változó, hogy az egyes statisztikák 50, 55 vagy 60 éves kortól tekintenek idősnek egy fogvatartottat, ez pedig jelentősen nehezíti az eltérő országok adatainak, vagy elemzések értékeinek összehasonlíthatóságát. Az öregség életkori határának meghúzása elsősorban attól függ, hogy mi a vizsgálat szakmai fókusza.

- A fogvatartottak demográfiai adatainak szempontjából lehet meghatározó, hogy a börtönpopulációhoz képest ki az idős. Ez pusztán statisztikai eloszlás kérdése, szakmai relevanciája nincs.
- Ennél fontosabb lehet az öregkor generációs határok mentén való meghúzása. Ennek a börtönártalmak és azok hatásainak kezelése, a fogvatartási kockázatok és igények meghatározása terén lehet jelentősége. Generációs különbségek jelenhetnek meg klasszikusan az alkohol- és a drogfogyasztási szokásokban, illetve a kommunikációs formák (pl. Facebook, Twitter) használatában.
- Bár kevés hazai kutatás volt a témában, de a szakirodalmak általános törvényszerűségként elfogadják, hogy a fogvatartottak (elsősorban a szocioökonómiai státusból fakadóan) egészségügyi állapota rosszabb az összpopulációhoz képest. Ezt nevezhetjük egyfajta relatív egészségügyi öregségnek, azaz a fogvatartottak életkori öregedésből fakadó egészségügyi állapota akár 10-15 évvel⁷ elmaradhat a társadalmi átlagtól.⁸
- Szintén fontos szakmai szempont az életkorból fakadó reintegrációs igény kérdése is. A büntetés-végrehajtási rendszerek – a reintegráció fő eszközeként – leginkább a munkaerő-piaci integrációt elősegítő programokat működtetik (oktatás, szakképzés stb.). Egy bizonyos életkor felett azonban ez már egyre nehezebben értelmezhető, így a kimondott cél egyre inkább a szociális, egészségügyi ellátórendszerbe való integrációt jelentheti.

Több vizsgálatban, illetve börtönstatisztikában két korosztályi kategóriát is használnak, az „idősödő” (általában 50-60 év között), illetve „idős” (jellemzően 60 év felett) csoportot. A hazai adatok elemzésénél a 60 év felettieket tekintettük idősnek, mindazonáltal ahol a tendencia szempontjából releváns volt, ott az idősödő fogvatartottak jellemzőit is bemutattuk.

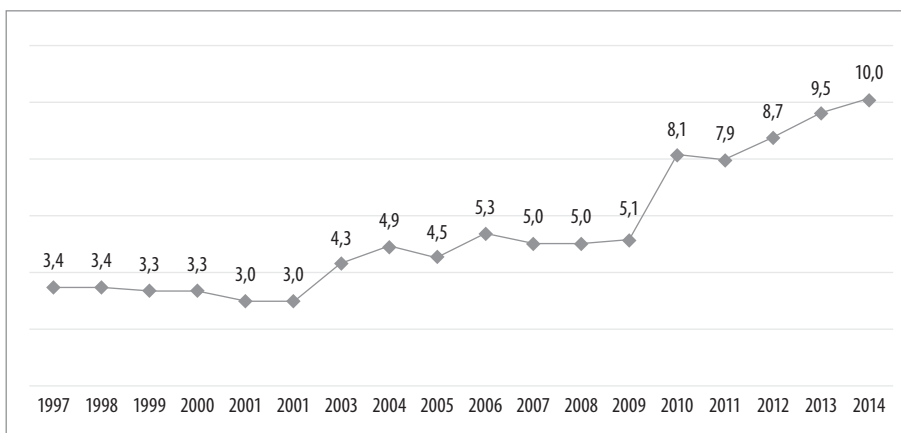
7 Rikard E. V., Rosenberg E. (2007); Williams B., Abraldes R. (2007); Fellner, J. (2012); House of Commons - Justice Committee: Older Prisoners (2013)

8 Az öregség egészségügyi szempontú értelmezése, az adott társadalom és a börtönpopuláció általános egészségügyi állapota, genetikai jellegzetességei befolyásolhatják ennek az értékét.

Nemzetközi trendek, és a mögöttük álló tényezők

Az időskorú fogvatartottakra vonatkozóan kevés elemzés és kutatás született, azonban az elmondható, hogy arányuk (a fogvatartotti populáció számának mozgásától függetlenül) számos ország, így az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Japán és az Egyesült Királyság esetében is növekvő tendenciát mutat. A legnagyobb növekedés az Egyesült Államok adatainál volt tapasztalható, ahol ez az arány gyakorlatilag többszörösére nőtt az elmúlt időszakban.⁹

55 év feletti elítéltek aránya (%) – USA
Adatok forrása: Bureau of Justice Statistics – USA; Old behind bars;

Az elmúlt két évtizedben az USA elítélti populációja 1.1 milliőről 1.5 millióra nőtt, míg az időskorúak száma ennél sokkal meredekebben, 41.000-ről 151.000 főre emelkedett. Az 55 éven felüliek aránya így több mint háromszorosára duzzadt.

Általánosságban elmondható, hogy a prevenció és az egészségügyi ellátórendszer fejlődésével és színvonalának emelkedésével nő az átlagéletkor, ami természetesen a fogvatartottaknál is jelentkezik (habár az ő átlagéletkoruk az összpapulációhoz képest még így is relatív alacsonyabb), ezáltal összességében kitolódik az aktív kor. A civil ellátórendszer fejlődésével a fogvatartottak számára nyújtott ellátás is fejlődik, így a börtönön belül kialakuló, vagy már csak ott jelentkező egészségügyi problémák is nagyobb eséllyel kezelhetőek.

Az időskorúakra vonatkozó tendenciákat tehát az átlagéletkor növekedése önmagában is befolyásolja, de megfigyelhetőek ezen túl egyéb, a kriminalitással, büntetőpolitikával összefüggő változások is, amelyek három fő faktor mentén jelentkeznek:

- Növekszik az időskori elkövetés azon fajtája, ami a bűnelkövetés, mint kriminális karrier esetén kitolja az életkori jellemzőket. Azaz az átlagéletkor növekedése mellett és annak részben következményeként a kriminálisan aktív életkor is kitolódik.

⁹ UNODC 2009; House of Commons - Justice Committee: Older Prisoners 2013; Baidawi, S. et.al. 2011; Kim, K., Peterson, B. (2014); Rikard E. V., Rosenberg E. (2007)

- Szintén az időskori elkövetést növelik a bűncselekménytípusokhoz köthető strukturális változások. Egyre több fogvatartott kerül olyan bűncselekmény miatt intézetbe, amely bűncselekménytípus esetén eleve magasabb az elkövetők átlagéletkora. Ezt a jelenséget magyarázhatja például a gazdasági, költségvetési, vagy a szexuális bűncselekmények egyes típusai látenciájának csökkenése, az eredményesebb felderítés és a szigorúbb ítéletek megjelenése.¹⁰ Ez a fentebb említett demográfiai helyzettől függetlenül is növeli a fogvatartotti átlag életkort.
- Végül, a hasonló büntetőpolitikai gyakorlattal bíró országok (pl.: USA) adatairól készült elemzésekből jól kirajzolódik, hogy a folyamatok mögött legalább ennyire erősen a hosszabb tartamú és több kiszabott ítélet áll¹¹, ezeken belül is tipikusan a három csapás, vagy a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés (TÉSZ) jogintézménye. Míg az előzőek a beáramló fogvatartotti adatokat hátrózzák meg, ez utóbbi a rendszerből való kikerülésüket lassítja le.

Következmények

Égészségügyi kihívások

Az időskorúak nagyarányú növekedése által generált kihívások között elsősorban a növekvő egészségügyi terheket kell megemlíteni. Az életkorral együtt az egészségügyi kiadások is emelkednek, a fogvatartotti populáció szempontjából azonban ez további sajátosságokkal is jár:

- A fogvatartottak szociális háttéréből, az egészségtudatosságuk hiányából, a dohányzási és étkezési szokásaiból stb. fakadóan eleve rossz általános egészségügyi állapottal bírnak, ami összefügghet a problémás szerhasználattal (beleértve az alkoholfogyasztást), a börtönártalmakkal összefüggő stresszorok okozta későbbi egészségromlással, illetve a krónikus megbetegedésekkel is. Az előbbiekből fakadóan az átlag populációhoz képest jellemző a magas komorbiditás, és azzal összefüggésben a halmozott gyógyszerelési igény is.¹²
- A szakirodalmak egészségügyi szempontból külön kiemelik a demencia kérdését, mely az egyik legnagyobb szakmai, ellátási és diagnosztikai problémát jelenti. A későbbiekben erre még kitérünk, de azt mindenképp fontos elmondani a kutatások alapján, hogy a börtönártalmak, illetve az intézeti jelleg miatt a mentális problémáknak általában nagy a látenciája, vagy sokszor nehéz időben felismerni azt az időskorú fogvatartottaknál.¹³ Ez viszont a fogvatartási problémákat növelheti (például fegyvelemsértések)¹⁴, illetve nehezítheti a későbbi kezelést. Az egyes vizsgálatok eltérő arányokat mutatnak, de még a legalacsonyabb becslés alapján is elmondhatjuk, hogy a demens fogvatartottak

10 Kim, K., Peterson, B. (2014) p. 11.

11 Rikard E. V., Rosenberg, E. (2007); Davies, M. (2011)

12 Osborne As. (2014); Williams, B., Abroades, R. (2007); Maschi T.-ViolaD.-Su F. (2012)

13 Moll, A. (2012)

14 Fellner, J. (2012)

száma többszöröse a normál populáció értékeinek. A magas látencia miatt nehéz megbízható statisztikákat kimutatni, azonban egyes kutatások szerint a 60 év feletti fogvatartottak akár 25-30%-ánál kimutatható a demencia.¹⁵

Pénzügyi terhek

Az egészségügyi kihívások kapcsán az orvosszakmai, geriátriai kérdések mellett az ellátás pénzügyi vonzata a legfontosabb probléma. A fogvatartás ára, és azon belül is az egyes fogvatartotti csoportok közötti különbségek mibenléte nehezen megragadható kérdés mind szakmailag, mind közgazdaságtanilag. Az arányok érzékeltesére viszont alkalmasak lehetnek azoknak az országoknak az adatai, ahol az intézményrendszer finanszírozása norma, illetve teljesítmény alapon működik, vagy a költséghatékonyság szakpolitikai prioritása miatt a kiadások tevékenységszinten nyomon követhetőek. Így kiindulási alapként vehetjük az amerikai, vagy a kanadai felméréseket. Az összehasonlítás nehézségét adja, hogy a fogvatartottak számára nyújtott szolgáltatások szervezési elve, illetve az angolszász egészségügyi rendszer és annak finanszírozása elvi szinten eltérően működik a kontinentális európai megoldásoktól. Jelzés értékűen azonban fontos viszonyítási alap lehet, hogy az időskorú fogvatartottak tartási költségei megközelítőleg háromszorosát jelentik¹⁶ a fiatalabb populáció költségeinek.¹⁷

Időskorúak eddig is voltak a börtönökben, amit minden büntetés-végrehajtási rendszer tudott kezelni. Azonban ez eseti és nem rendszerszerű megoldások mentén működött és csak addig, míg az időskorúak aránya nem ért el egy kritikus szintet. A megnövekedő kiadások legfőképp azokból a megjelenő többletfeladatokból fakadnak, amire a büntetés-végrehajtás hagyományos intézményrendszere nincs felkészülve. Az időskorúak kérdése elsősorban azáltal vált új típusú szakmai kihívássá, hogy néhány év leforgása alatt a fogvatartottak egy meghatározó része nem pusztán relatív értelemben lett idős, de szükségleti szinten is. Azáltal, hogy nem forogtak ki a rendszerből, folyamatos ápolást, idősgondozást kell biztosítani egy folyamatosan növekvő populációnak.

- A megnövekedett költségeket egyfelől az életkorral együtt járó egészségügyi kiadások emelkedése magyarázhatja. Ez részben a gyógyszerkiadásokat jelenti, de a járó- és fekvőbeteg ellátás leterheltségének növekedését, illetve az egészségügyi intézményekbe való szállítások és előállítások számának jelentős emelkedését is.
- A nagyobb, és rendszerszinten nehezebben kezelhető kihívásokat az infrastrukturális kérdések adják. Ez alatt érthetjük az időskorúak fizikai állapotának megfelelő építészeti megoldásokat, például az akadálymentesítést, illetve az elhelyezési lehetőségeket. A civil ellátásban is egyre nagyobb mennyiségben csoportosítanak át ágyszámot és intézményt a szociális ellátás irányába. Az időskorúak ápolása ugyanis nem pusztán egészségügyi kérdés, így a kórházi ágyzá-

15 Moll, A. (2012); Williams, B., Abraldes, R. (2007)

16 Ezen belül is a női fogvatartottak kerülnek többre: Kim, K., Peterson, B. (2014); Rikard, E.V., Rosenberg, E. (2007)

17 Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007); Kim, K., Peterson, B. (2014); Williams, B., Abraldes, R., (2007)

mok arányos növelésével a probléma nem megoldható. Az angolszász tapasztalatok alapján az ápolásra vonatkozó kapacitások bővítése is szükséges lehet.

- A fentiekből fakad az egészségügyi személyzet bővítése, de a személyi állomány fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozó – nem egészségügyi – tagjainak felkészítése is fontos lehet. Ez kiemelten vonatkozhat a kognitív, mozgásszervi vagy más egészségügyi panaszokkal küzdő fogvatartottakkal való bánásmódra.

Fogvatartási kérdések, kihívások

Elhelyezés

Az egyik legalapvetőbb szakmai kérdés, hogy mennyire célszerű, vagy fontos az időskorú fogvatartottakat elkülöníteni, illetve mikor, mely esetekben válhat ez fontossá. A kor emelkedésével csökkenhet a feszültség, csökkenhet az öngyilkossági kockázat, változnak az attitűdök és a konfliktus megoldási technikák is.¹⁸ Egyes kutatások ezért úgy vélik, hogy 50 éves korig az integrált elhelyezés akár jó hatással is lehet a jóval impulzívabb fiatalabb fogvatartottakra, idősebbek esetében azonban már erősebb az áldozattá válás valószínűsége.¹⁹ Az idősek különálló elhelyezése melletti érvek is ebből indulnak ki.

- A generációs különbségekből fakadóan, illetve a korral együtt járó alkalmazkodási készség csökkenésével egyre nehezebb a zárkaközösségbe való beilleszkedés, ami fegyelmi problémákhoz, illetve sanyargatáshoz vezethet.
- Fogvatartotti felmérések alapján az áldozattá válás kockázatától különösen az időskorú elkövető első büntényesek tartanak²⁰, akik a fizikai állapotuk és a börtöntapasztalat hiányából fakadóan valóban a leghátrányosabb helyzetben vannak.
- A különálló elhelyezést erősítő érvek mellett azonban azt is látni kell, hogy az időskorú fogvatartottak nagyon heterogén közeget jelentenek.²¹ Szeparált elhelyezés esetén – koruktól függetlenül – is kialakítanak egy belső hierarchiát, szubkultúrát, melyben legfeljebb annak megjelenési formája, illetve az egymás ellen elkövetett cselekmények motivációja változik (például fájdalomcsillapítóhoz való hozzájutás).²² Az ebből fakadó problémákra szintén fel kell készíteni a személyi állományt.

Reintegrációs célok

Szakmai szempontból abban az értelemben is speciális célcsoportként tekinthetünk az időskorúakra, hogy az ő esetükben már mások lesznek a reálisan megfogalmaz-

18 Mall, A. (2013)

19 House of Commons - Justice Committee: Older Prisoners (2013); Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007)

20 Williams, B., Abraldes, R., (2007)

21 Davies, M. (2011)

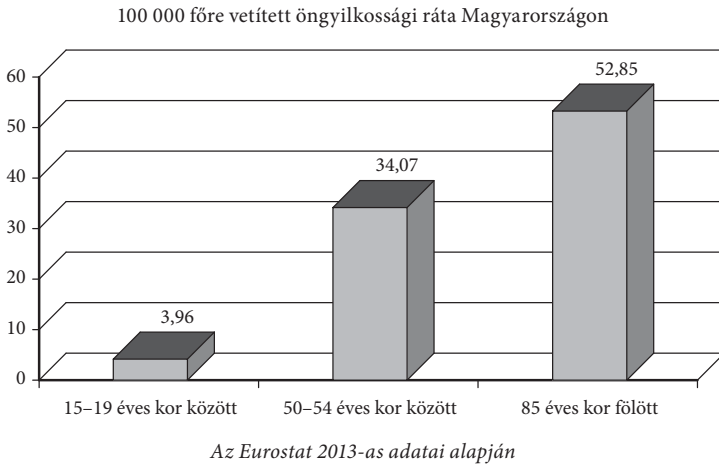
22 Fellner, J. (2012)

ható reintegrációs célok. Akinél a szabadulás eleve ki van zárva, vagy annak elvi dátuma meghaladja a várható élettartamot, ott az intézeti életbe való beilleszkedés, a mentális és fizikai állapot megőrzése lehet a cél. Ennél jóval nagyobb számot tesznek ki azok, akik idős korban fognak szabadulni. A különböző büntetés-végrehajtási rendszerek elsősorban a munkaerő-piaci elhelyezkedést elősegítő szolgáltatásokkal igyekeznek a bűnisméltés valószínűségét csökkenteni. Azonban ennek 60 év felett a munkaerő-piaci működés jellegéből, vagy a nyugdíjkorhatárból fakadóan nincs reális esélye, még akkor sem, ha a fogvatartott az intézetben tanult, vagy dolgozott. Az egyes irodalmak alapvetően három olyan szakmai kört fednek le, amik az időkorúak reintegrációja szempontjából relevánsak lehetnek:

- A fogvatartottak jelentős része minden országban az adott társadalom legmarginalizáltabb csoportját teszi ki, melynek egyik jellemzője a bizonytalan foglalkoztatottsági háttér. Az időskorban szabadulók legnagyobb hányada nem fog nyugdíjat kapni (vagy ha kap is, csak elenyésző összegben részesülhet), sok esetben bizonytalan családi, vagyoni háttér mellett. A szabadulásra való felkészítésben így a szociális ellátórendszerbe való bekerülés kell, hogy kiemelt szerepet kapjon. Az időskorúak létszámának növekedésével az idős-gondozásban érdekelt állami szervekkel való kapcsolatok bővítésének szükségessége is együtt jár, illetve a civil-egyházi együttműködések egy új szegmense nyílik meg.
- Kiemelt jelentőséggel bírnak az időskorúak funkcionális károsodására reflektáló prevenció és kezelési programok. Ezek kifejezetten (akár organikus, akár a börtönártalmakból fakadó) szellemi leépülés, illetve a szabad életben szükséges önálló életvezetési képességek megteremtése miatt fontosak.²³
- A szabadulásra felkészítés kapcsán releváns lehet a célzott szuicid prevenció. Az egyes országokban eltérőek az öngyilkossági statisztikák mind a populáció egésze, mind pedig a börtönök vonatkozásában. Az öngyilkosság országonként és kultúránként eltérő mértékétől függetlenül azonban általánosan jellemző a szabadulás utáni magas öngyilkossági ráta (jellemzően az első 1 hónap a kritikus). Az egyes erre vonatkozó statisztikákban ugyan a pszichiátriai előélet és a kábítószer használat mutatja a legnagyobb veszélyeztető tényezőt, mindazonáltal az időkorúak esetében is magasabb értékekkel kell számolni.²⁴ A célzott szuicid prevenció programok indokoltságát erősíti az öngyilkossági statisztikák időskorúakra vonatkozó magasabb országos aránya is.

23 Kim, K., Peterson, B. (2014); Williams, B., Abroades, R. (2007)

24 Kariminia, A. e. al. (2007)

Látható, hogy a 85 év feletti korosztály követ el a legnagyobb arányban öngyilkosságot, de az 50-54 év közöttiek körében is jóval magasabb a szuicid cselekményt elkövetők száma, mint a legfiatalabb korosztályt képviselők esetén. Ez nagy valószínűséggel az időskori depresszióval, vagy az életközepi válsággal magyarázható.²⁵

Bár a későbbiekben bemutatott adatok alapján az látható, hogy az intézeti benn-tartózkodás alatt az időskorúakra kevésbé jellemző az önkárosítás (véltetően a magasabb normakövetés miatt), azonban ahogy a fentiekben is hivatkozott kutatások alapján is látható volt, szabadulás utáni rizikófaktoruk az összpopulációhoz hasonló magas értéket mutat.

Hazai tendenciák

Vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy nálunk mennyire érhetőek tetten a nemzetközi tendenciák, milyen sajátosságok vannak, milyen folyamatok prognosztizálhatók, illetve a rendelkezésre álló adatokból milyen fogvatartási szükségletek rajzolódnak ki, melyek alapul szolgálhatnak a hosszú távú kezelési programok kidolgozásához.

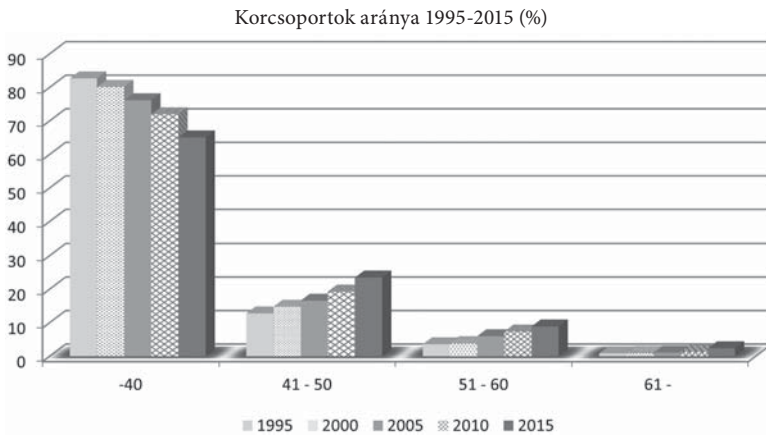
Az időskorú fogvatartottakra vonatkozó értékek statisztikai feldolgozásához két adatbázist használtunk fel. Az egyik a FÖNIX rendszerből kinyert, 1995-2015 közötti, összes fogvatartásra vonatkozó, elsősorban demográfiai, főbb fogvatartási és egészségügyi információkat tartalmazó adatbázis volt. Ez elsősorban időbeni trendek beazonosítását tette lehetővé. A másik a Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer fejlesztése alatt 2015-ben felvett kérdőívekből (Prediktív Mérőeszköz) összeállított adatbázis volt. Ez utóbbi sokkal szűkebb fogvatartotti kört fed le, azonban lehetővé tette fogvatartotti attitűdökre, addikciókra, illetve egészségügyi háttérre vonatkozó felmérések készítését, továbbá a fogvatartotti válaszokon túl reintegrációs tisztek, pszichológusok, illetve az egészségügyi állomány szubjektív szakmai megítélésének feldolgozását is.

25 Statisztikai tükrök, II. évfolyam. 10. szám. Összeállította: Tájékoztatási Főosztály; Tájékoztatási koordinációs és elemző osztály

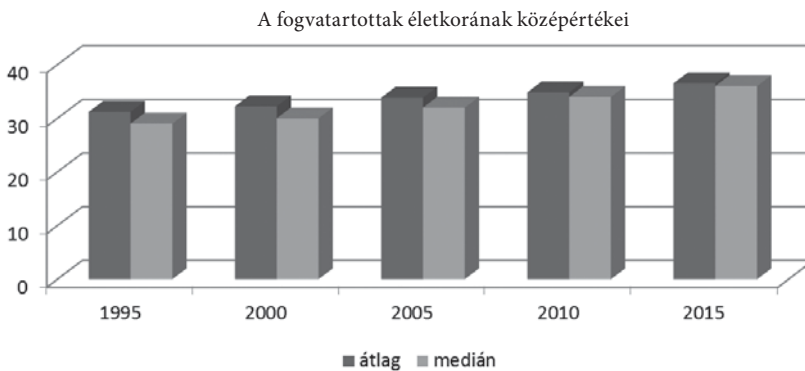
Időskorúakra vonatkozó trendek 1995–2015

A fogvatartotti populáció jellemzőit öt éves periódusokban vizsgáltuk 1995–2015 között. Azok a fogvatartottak kerültek bele a vizsgálatba, akik az adott év december 31-én valamely bv. intézetben tartózkodtak. A vizsgálatban – az idősekre fókuszálva – a börtönnépességet 4 korcsoportra bontottuk, 40 év alattiakra, 41–50 és 51–60 év közöttiekre, valamint a 61 évnél idősebbekre.

A legelső vizsgálati kérdés az volt, hogy a hazai börtönpopuláción belül kimutatható-e az idősebb korosztály arányának növekedése. Az adatok alapján a fogvatartotti populáció növekedése mellett megfigyelhető a korcsoportok arányának trendszerű változása is. A 40 év alattiak aránya folyamatosan csökkent, míg az idősebb korcsoportok mind számukat, mind arányukat tekintve növekedtek.

Ugyan a 60 év felettek aránya – még – nem nevezhető jelentősnek, de legnagyobb mértékben ez a korcsoport növekedett, 1995-höz képest több mint két és félszeresére. A korcsoportos arányok eltolódása az idősek felé a fogvatartottak átlagéletkorának emelkedését is eredményezte. A börtönpopuláció átlagéletkora az 1995-2015 közötti 31,2 évről 36,5 évre növekedett és 7 évvel emelkedett az életkorok mediánja (középső értéke) is, 29 évről 36 évre.

A fentiekben már részletesebben bemutatott szakirodalmak alapján az időskorúak arányának növekedése a következő tényezőkre vezethető vissza:

- demográfiai trendek
- időskorú bűnelkövetés térnyerése
- hosszabb büntetések, szigorúbb ítélkezési gyakorlat
- bűnözői életmód, ismétlődő bűnelkövetés

Az alábbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy az időskorúak számának és arányának növekedése a hazai intézményekben mely tényezőkkel magyarázható.

Demográfiai trendek jelentkezése az intézetekben

Magyarországon az időskorú fogvatartottak aránya bár gyorsuló mértékben emelkedik, nem nevezhető magasnak, sem a külföldi számokhoz, sem a teljes népesség kor-megoszlásához viszonyítva. Az ország össznépségének 2014-ben közel negyedét, 24%-át tették ki a 60 év felettek, míg a fogvatartottaknak 2,4%-át. (2015. december 31.) Ehhez képest pl. Japánban a 65 év feletti lakosság aránya közel 23%,²⁶ míg a szabadságvesztésre ítélték hozzávetőleg 16%-a időskorú²⁷.

Magyarországon a fogyatkozó népességben belül növekszik az idősek aránya, míg az intézményekben a börtönpopuláció növekedése mellett az időseknek nem csak a száma, hanem az aránya is gyorsuló ütemben emelkedik; bár ez az emelkedés elmarad az országos értékektől. A 60 év fölöttiek aránya 2010-2014 között országosan 4 százalékponttal növekedett, míg a börtönpopulációban 1,4 százalékponttal.

Az össznépségben belül a várható életkor emelkedése önmagában is a korcsoportok közti arányok idősek felé tolódásával jár. Országos átlagban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 2001-ben 68, 2014-ben 72 év volt, az átlagéletkor pedig 37-ről 40 évre növekedett.²⁸ A börtönpopuláció átlagéletkora 2000-2015 között 32-ről közel 37 évre emelkedett, ami azt jelenti, hogy közeledik az országos értékhez, s ez szintén a börtönpopuláció gyorsuló öregedésére utal.

Az országos demográfiai folyamatok, a népesség előregedése tehát jelentkezik a börtönpopuláción belül is, ha egyelőre nem is az országos mértéknek megfelelően, de mindenképpen az időskorúak számának, arányának növekedését vetíti előre.

Időskorú bűnelkövetés

A szakirodalomban kirajzolódó kép alapján, nemzetközi viszonylatban az időskorú börtönpopuláció legmarkánsabb részét első büntényesek alkotják²⁹. Kérdés, hogy a 60 év feletti fogvatartottak arányának emelkedése mögött az időskorú első büntényesek arányának emelkedése áll, vagy más tényezők befolyásolják jobban a folya-

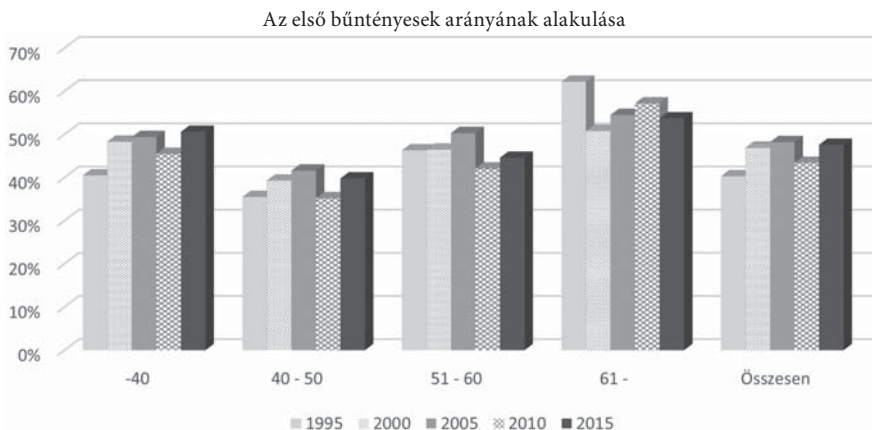
26 http://hvg.hu/plazs/20100417_japan_65_ev_felettek

27 Juhász Zs. (2012)

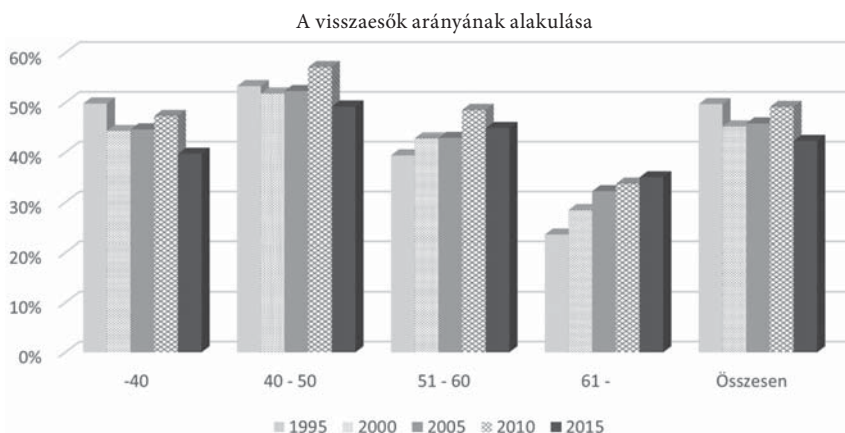
28 https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008.html

29 Porporino, J. F. (2014); Baidawi, S. et.al. (2011); Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007)

matokat. A hazai adatok alapján az első bűntényesek arányának alakulásában nem rajzolódik ki egyenletes tendencia. 1995 és 2005 között az első bűntényesek aránya növekedett, azonban ez a növekedés megszakadt, de a 2010. évi csökkenés után 2015-re újra emelkedett az arányuk. Hasonlóan hullámzó tendencia érvényesült mind-egyik korcsoport esetében.

Megfordítva a vizsgálódás irányát, és a visszaesők arányának³⁰ alakulását nézve a fogvatartotti populáció egészében, szintén csökkenő és növekvő arányok változását láthatjuk.

A visszaesők aránya a teljes fogvatartotti populációban 1995-höz képest 2015-re csökkent, de az idősök körében a visszaesők arányának alakulása szembe megy az átlagos trenddel, ugyanis a 60 év fölöttiek körében a visszaesők aránya 1995 óta töretlenül emelkedik. Meg kell jegyezni azonban, hogy az idősök körében a visszaesők aránya az emelkedés ellenére is mindig az átlagos érték alatt marad.

30 A visszaeső gyűjtőnév alá soroltuk az erőszakos többszörös visszaesőket, a különös visszaesőket a többszörös visszaesőket, a visszaesőket és a visszaesőnek nem minősülő bűnismételőket. Azokat, akiknél nem volt megadva, illetve nem volt megállapítva a visszaesés foka kihagytuk a besorolásból.

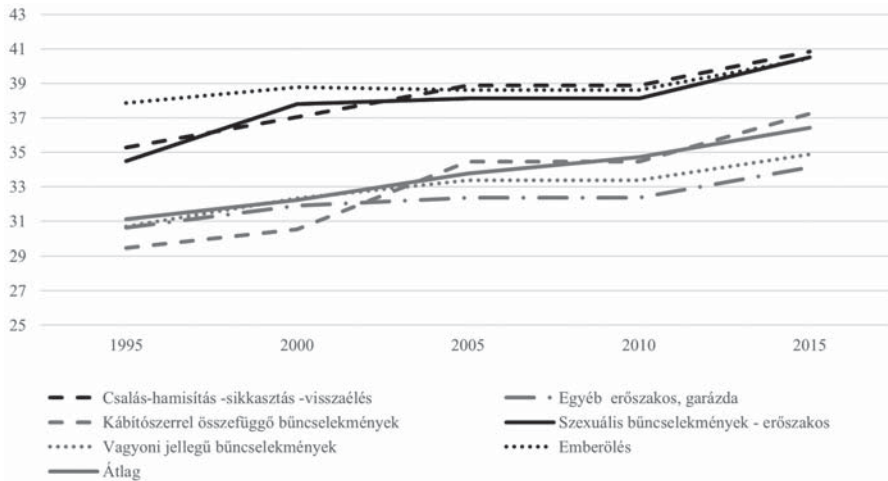
Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az első büntényesek között hogyan alakult az idősök aránya, azt tapasztaljuk, hogy mind az 51-60, mind a 61 év fölötti korcsoport tekintetében folyamatosan növekedett.

Összességében tehát kettős hatás érvényesül. Egyrészt a börtönpopuláció úgy növekszik, hogy az első büntényesek között magasabb arányban jelennek meg az idősök, számuk jobban növekszik, mint a fiatalabb korosztályba tartozók száma. Másrészt az idősökben belül az első büntényesek számánál jobban növekszik a visszaesők száma. A hazai adatok tehát nem támasztják alá teljes mértékben a feltevést, miszerint az idősök arányának emelkedése az időskorban elkövetett – első – bűncselekmények gyakoribbá válásának következménye. A visszaesők arányának növekedése az idősebb korcsoportban inkább a kriminális karrierút felső korhatárnak kitolódását jelzi.

Bűnözési szerkezet változása

A korábban hivatkozott irodalmak alapján az időskorúak arányának emelkedése mögötti egyik lehetséges magyarázó tényező, hogy többen kerülnek olyan bűncselekmény miatt intézetbe, amely esetén eleve magasabb az elkövetők átlagéletkora. Ennek vizsgálatához az elkövetett jellemző bűncselekményt³¹ vettük alapul. Először azt néztük meg, hogy valóban beazonosíthatóak-e olyan bűncselekménycsoportok, ahol az átlag életkor stabilan és jelentősen eltér az átlagtól.

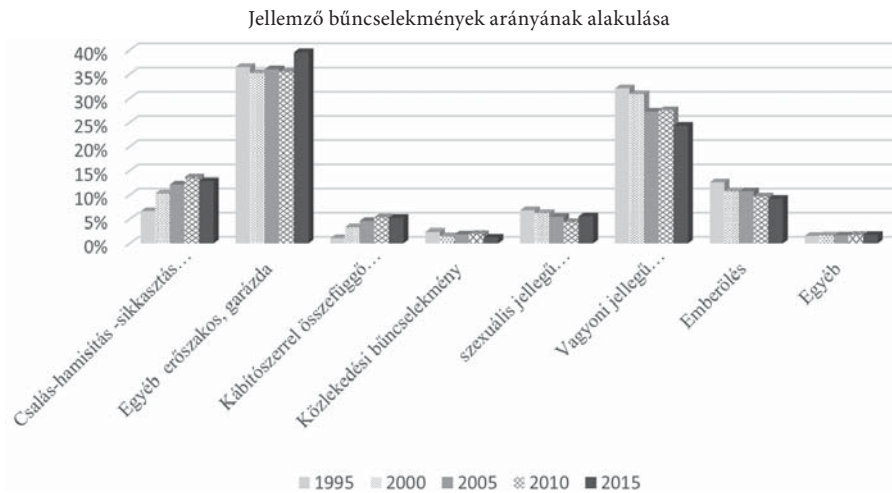
A fogvatartottak átlagéletkora jellemző bűncselekménycsoportok szerint

A külföldi irodalmakban bemutatott adatokhoz hasonlóan azt találtuk, hogy a csalás- hamisítás-sikkasztás, az emberölés, illetve a szexuális jellegű bűncselekmények esetén is jelentős eltérés tapasztalható az átlagéletkorok között. Ezek a különbsé-

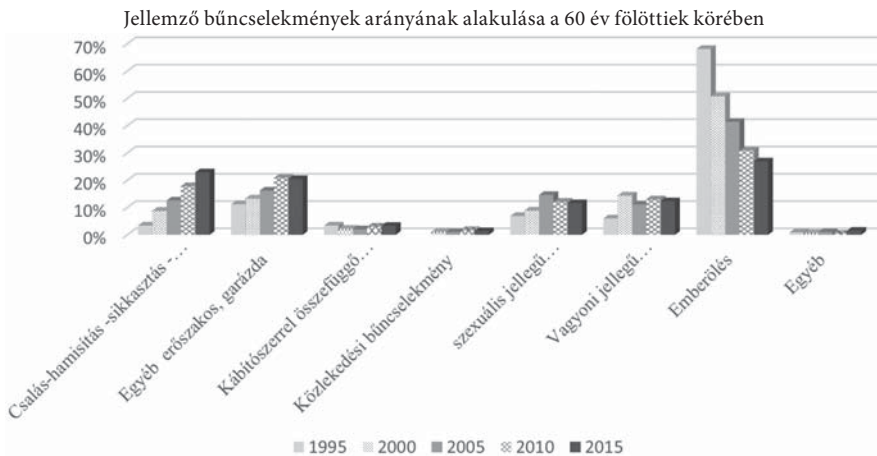
31 Az egyszerűbb elemezhetőség érdekében – némi szakmai önkényességgel – összevontuk a jellemző bűncselekménytípusokat.

gek azonban az elmúlt 20 évben is megvoltak, így önmagában még nem magyarázná az idősök arányának növekedését. Ezért emellett kíváncsiak voltunk, hogy az egyes elkövetett bűncselekmények arányai hogyan változtak az életkor szempontjából.

Az adatok alapján, 1995-2015 között csökkent az emberölések, illetve a vagyoni jellegű bűncselekmények aránya, ezzel szemben növekedett a csalás-hamisítás-sikkasztás körébe tartozó cselekmények és a kábítószerrel való visszaélések száma.

A bűnözési szerkezet változása is azt mutatja, hogy az évek során növekedett a kisebb súlyú bűncselekmények aránya, ami az időskorúaknál „kedvezhet” a bűnis-méltásnak, abban az értelemben legalábbis, hogy a hosszabb ítéletekkel szemben nem jelent élettartamból fakadó visszaesési korlátot. A kisebb súlyú bűncselekmények arányának növekedése különösen szembetűnő az idősök körében.

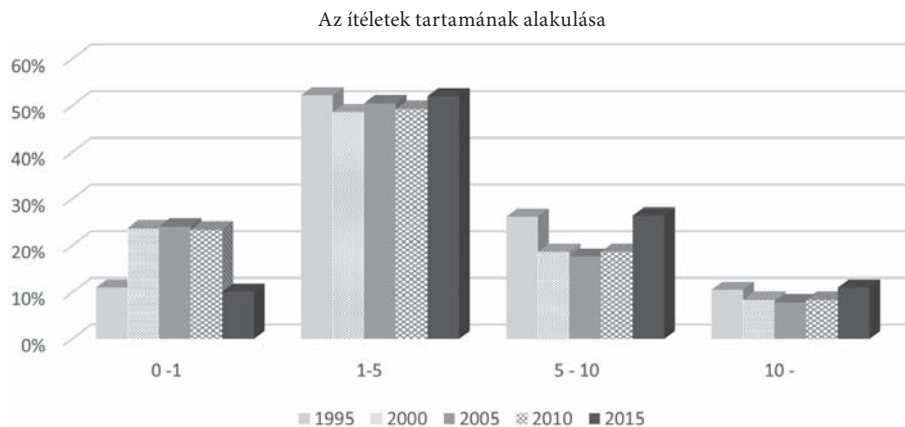
Az időskorúak esetében látványosan csökkent az emberölés miatt fogvatartottak aránya, de ez a számokban nem jelent csökkenést, sőt 1995-höz képest növekedett az

emberölés miatt börtönben lévő idősek száma. Az arányukban bekövetkező csökkenés a bűnözési szerkezet változásának tudható be. Az időskorú fogvatartottak száma úgy emelkedett, hogy jobban növekedett a garázdaság, csalás-hamisítás-sikkasztás körébe tartozó bűncselekmények miatt elítéltek száma, mint a súlyosabb bűncselekményt (pl. emberölést) elkövetők.

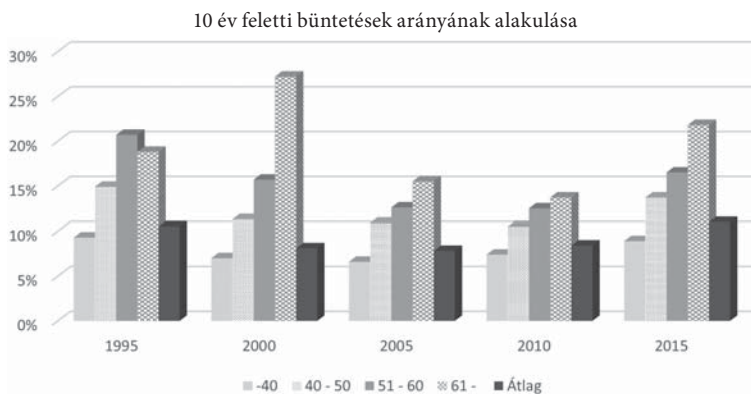
Ez a fajsúlyeltolódás magyarázhatja a visszaesés gyakoribbá válását is az idősek között. A kisebb büntetési tételek lehetőséget biztosítanak a bűnisméltésre, de ugyanakkor számolni kell a szigorúbb ítélkezési gyakorlat ellensúlyozó hatásával is. A szigorúbb büntetés megakadályozhatja – életkori sajátosságok miatt – a bűnisméltést, viszont növelheti az időskorúak számát, arányát az intézetekben.

Az ítélkezési gyakorlat szigorodása

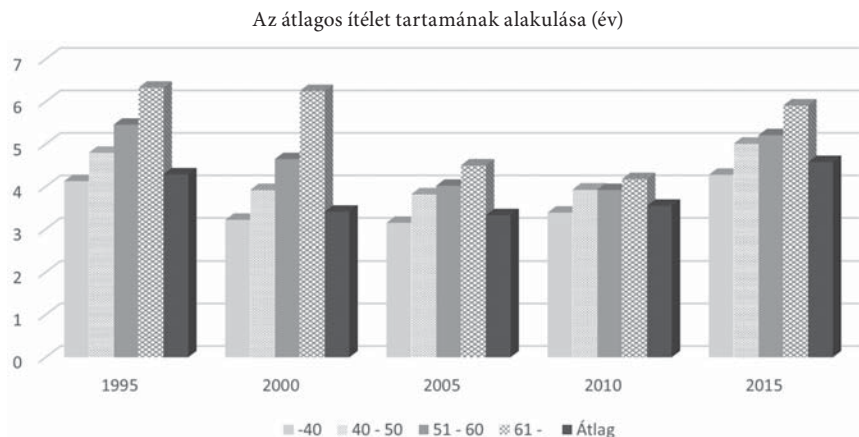
A hosszú ideig tartó büntetések már önmagukban az idősek számát, arányát növelő tényezők lehetnek, mivel egy szigorúbb ítélkezési gyakorlat miatt a fogvatartottak egyre hosszabb ideig tartózkodnak az intézetekben. 1995-2015 között különösen szembetűnő a rövid, egy év alatti időtartamú ítéletek arányának változása. 1995-ben és 2015-ben a rövid ideig tartó büntetések aránya 10% körüli, míg a közbenső években 23-24%. Nagymértékben változott a hosszabb, 5-10 éves büntetések aránya is, 1995-ben és 2015-ben lényegesen meghaladta a közbenső évek értékét. Tendenciájában – ugyan a változás mértéke kisebb – hasonlóképpen alakult a hosszú, 10 évet meghaladó ítéletek aránya is.

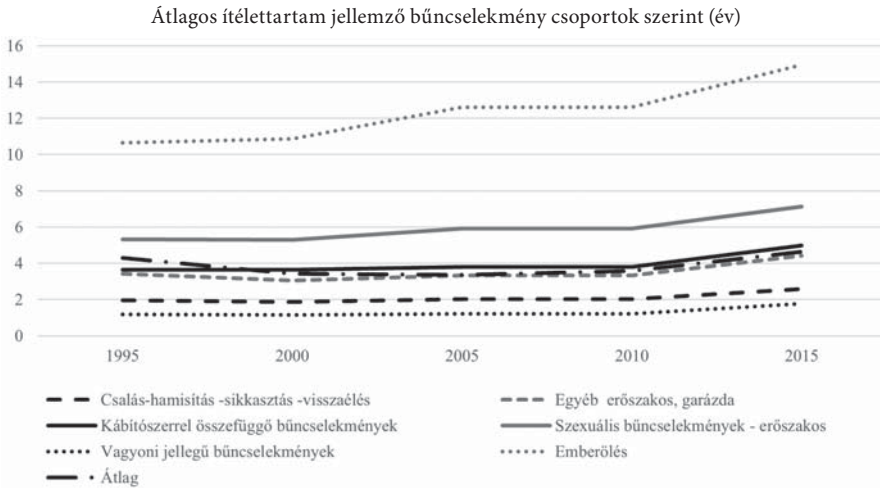
Az 1995-ös és a 2015-ös évek büntetési tételei hasonlóak. A közbenső évekhez viszonyítva viszonylag alacsony az egy év alatti ítéletek és viszonylag magas az öt évnél több időt töltő fogvatartottak aránya. Az arányokból ugyan nem tűnik ki, de 1995-höz képest szinte folyamatosan – egyedüli kivételt a 2005. év jelent – emelkedett a 10 évnél magasabb büntetési időt töltők száma; 2015-re 1265-ről 1594 főre növekedett. Minden vizsgált évben a hosszabb, 10 év feletti büntetés az idősebb korosztály tagjait érinti magasabb arányban. Ez arra utal, hogy az adott évben az idősebb korcsoport egy részét azok alkotják, akik börtönben öregedtek meg, azaz „beleöregszenek” a büntetésbe.

Ezt a feltevést támasztja alá az is, ha az átlagbüntetés alakulását vizsgáljuk. A büntetések átlagos időtartama 1995-2005 között 4,3 évről 3,3 évre csökkent. 2005 után előbb lassú növekedésnek indult, majd 2010 és 2015 között egy évet emelkedett 3,6 évről 4,6 évre, meghaladva az 1995. évi értéket is.

A 2000-2010 közti enyhébb ítélezés azt is magával hozta, hogy az időskorúak és a többi korcsoport között csökkent az átlagbüntetés tartama közti különbség. 2015-re újra megemelkedett az időskorúak átlagos büntetési tartama, ami azt jelenti, hogy a fogvatartottak nagyobb eséllyel töltik egész időskorukat a börtönben.

A büntetőpolitikai változások jól nyomon követhetőek a fenti ábrán is. Az elmúlt húsz év trendjeire jellemző, hogy az emberöléshez kapcsolódó átlag ítélettartam lényegében folyamatosan emelkedett, míg a többi bűncselekmény sokáig stagnáló értéket mutat, majd 2010-et követően minden esetben növekednek a büntetési tételek.

A 2015 decemberi adatokból kiindulva 2893 fő 50 évesen vagy idősebben, 824 fő pedig 60 évesen vagy idősebben fog szabadulni. A várható életkort figyelembe véve (70 év) 137 fogvatartott az intézetben fog meghalni. Összességében annak ellenére növekedett a hosszabb ítéletek miatt büntetésüket töltők aránya, hogy a bűnelkövetési struktúra az enyhébb cselekmények felé tolódott el. Ez a jelenség az ítélkezés szigorodásán túl, az idősek arányának növekedését vetíti elő. Az idősek arányának, számának növekedése az intézetekben azt is jelenti, hogy várhatóan megnövekszik az egészségügy szempontjából „problémás” fogvatartottak száma.

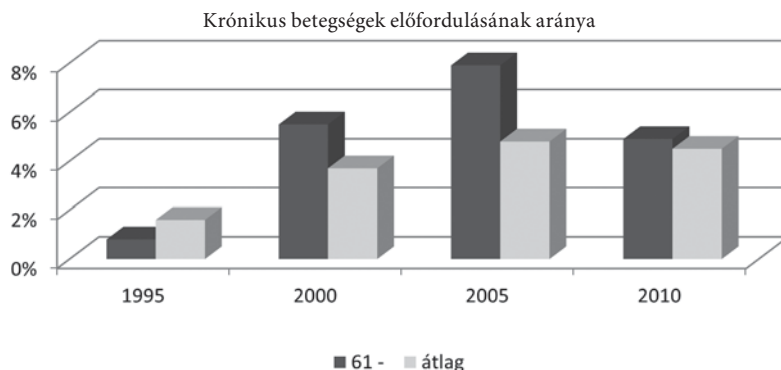
Időskorúak egészségi állapota

A vizsgálat során alkalmazott két adatbázis (FŐNIX és Kockázatelemzés) eltérő szakmai szempontokon alapul, így az értelmezésnél fontos a két adatbázis közötti tartalmi különbség tisztázása. A FŐNIX adatbázisból „gondozott beteg”, „fogytékos”, „krónikus beteg”, „kezelt beteg”, „fertőző beteg” és „diétára szoruló” státusz érhető el. A vizsgálat első felében ezen rögzített státuszok alakulását vetettük össze az életkor függvényében. Az adatok mögötti rögzítések azonban nem feltétlenül utalnak az egyes fogvatartottak teljes egészségügyi helyzetére, vagy betegességére, illetve sok esetben az orvosi szempontoknál tágabb tartalmat fednek le (például diéta). A fogvatartottak általános egészségügyi helyzetének orvosi értékelésére a „Fogvatartotti szükségletek – kockázatok” című fejezet alatt térünk ki.

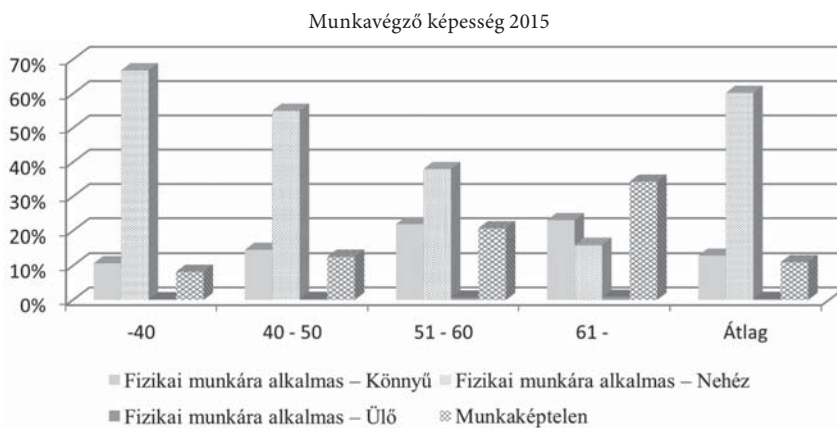
A FŐNIX-ből kinyerhető adatok alapján a betegségek előfordulásának gyakoriságában az évek során 1995-2010³² között nem történt lényegi változás. Az időskorúak

32 A 2015-ös év adatai a nyilvántartási rendszer változásai miatt nem voltak értékelhetőek

körében a krónikus betegségek előfordulási gyakoriságában figyelhető meg 1995 utáni időszakra az átlagot meghaladó arány.

A krónikus megbetegedések életkorral összefüggő növekedése törvényszerű. Az általános egészségügyi statisztikák alapján 65 éves kor felett a krónikus betegség nélkül még várható évek száma legfeljebb 7,2.³³ Ez a börtönpopulációnál vélhetőleg kevesebb (mind az életkor, mind a várható tünetmentesség). Ha a krónikus megbetegedéseken túl más egészségügyi statisztikából nem is mutatkozik meg, hogy az időskorúak rosszabb állapotban lennének, a munkaképesség megállapításánál viszont jelentősek a különbségek.

Az életkor előrehaladtával csökken a nehéz fizikai munkára alkalmasak aránya, s növekszik a munkaképteleneké. Az 51-60 éves korcsoport ötöde, míg a 61 éven felülieknek már a harmada munkaképtelen.

33 EU SILC_VÉKA felmérés 2011

Fogvatartotti szükségletek – kockázatok

A következőkben a Kockázatelemzési Rendszer előkészítése kapcsán felvett kérdőívek adatait vettük alapul. Elsődlegesen arra voltunk kíváncsiak, hogy kimutatható-e olyan kockázat, mely az életkor növekedésével emelkedik, vannak-e olyan tényezők, amelyek az idősebbek esetében fokozott figyelmet igényelnek.

Fogvatartási jellemzők, kriminális háttér

A rendelkezésre álló adatokból először is a fogvatartással összefüggő legfontosabb adatokat vizsgáltuk. A korábbiakban bemutatott eredményekhez hasonlóan a Prediktív Mérőeszköz értékeiből is megállapítható volt, hogy a 60 év feletti fogvatartottak esetén magasabb arányban találhatók első büntényesek, míg az eggyel fiatalabb korcsoportban (50-60 között) már jellemzőbb a visszaesés. A 60 év felettiök ötöde töltött 15 évnél többet büntetés-végrehajtási intézetben, ők azonban jellemzően visszaesők (ez hasonló a nemzetközi adatok értékeihez). Az 50 év felettiakat vizsgálva azt láttuk, hogy a fokozatváltás esetén minden esetben pozitív döntés született; azaz ha megváltoztatták a fogvatartott végrehajtási fokozatát, akkor kivétel nélkül enyhítették azt. Ennek okára – hogy ez a jó magaviseletre, vagy az egészségügyi állapotra tekintettel történt-e – sajnos az adatbázisból nem derül fény. Azon időskorú fogvatartottak, akik még nem voltak korábban büntetve, jellemzően (70%) 1-5 évet töltöttek eddig büntetés-végrehajtási intézetben.

A fogvatartottak hangulatát tekintve elmondhatjuk, hogy saját bevallás alapján a 60 év fölöttiek 80%-át érte a közelmúltban olyan esemény, ami megrázta, jellemzően a saját betegségük vagy baráti kapcsolataik megszakadása. Ennél a korcsoportnál a fogvatartott kapcsolattartását magasabb arányban értékelték instablnak a reintegrációs tisztek is. Az instabil kapcsolattartás részben szakmai súlypontokat is meghatározhat, de az időskorúak koncentrált elhelyezésének kérdéséhez is támpontul szolgálhat. A hangulatot jelentősen befolyásoló saját betegséget is visszaigazolták az egészségügy válasza (lásd később).

A munkáltatási adatokat figyelve azt láthatjuk, hogy korábbi fogvatartásuk alatt a fiatalabbak kétharmada dolgozott, míg az 50-60 év közöttieknek csak 57%-a, a 60 év fölöttieknek pedig már csak 44%-a. A múltra vonatkozó adatok összefügghetnek azzal is, hogy a munkáltatás bővülése inkább az elmúlt fél évtizedre koncentrálódik erősebben, de az értékek annak is indikátorai, hogy a fogvatartottak, így különösen az időskorú, esetleg betegesebb, fizikailag rosszabb állapotban lévő fogvatartottak egyre nehezebben kapják meg az egészségügyi alkalmassági minősítést. Az adatok alapján a kor emelkedésével – főleg 60 éves kor fölött – fokozottan jelentkezik a munkaképtelenség.

Talán a legkilátástalanabb helyzete azoknak van, akik bár relatív idősek, de még gazdaságilag aktív korúként szabadulnak. Nekik elvben a munkaerő-piacon kellene érvényesülniük, aminek reális esélye még a nem börtönből szabadultak esetében is nagyon alacsony, de számukra a szociális ellátórendszerbe való bekapcsolódás is nehezebb. Talán ennek köszönhető, hogy az 50-60 közötti korosztály ötöde borúsabban

látja jövőjét a 60 év felettiekhez képest. Az 50-60 év közöttiek ötöde látja eléggé, illetve nagyon reménytelennek szabadulása utáni helyzetét, és magasabb arányban gondolják, hogy a lakhatásuk is bizonytalan lesz szabadulás után. Ugyanez visszaköszönt a reintegrációs tisztek véleményében is, akik szintén ezen korosztály reintegrációs szándékát, motivációit találták alacsonyabbnak.

Attitűdök, motiváció

A pszichológusi vélemények alapján az időskorú fogvatartottakra nem jellemző a konvenciók elutasítása, a proszociális értékrend szignifikánsan emelkedik az életkorral, ahogy a bűnözés és a bűnözői énkép elutasítása is. Érdekes, hogy a kor emelkedésével tendenciaszerűen többen is gondolják magukat ártatlannak.

Az idősebb korosztályban nem (és a családi háttérükben sem) jellemző az öngyilkosság, illetve az önkárosítás aránya is tendenciaszerűen csökken az idősebb korcsoportokban. Ez viszont inkább a korral járó normakövetőbb viselkedésre utal. Szabadulás után vélhetőleg a korosztályi jellemzőnek megfelelő magasabb öngyilkossági rizikó lesz meghatározó.

A fogvatartottak általában nem tartják magukat erőszakosnak, de a kor előrehaladtával ez a szint is tovább csökken. Az agresszivitásra, indulatkezelésre irányuló változók értékei szintén eltérést mutattak korosztályonként. Az idősebb korosztály szignifikáns része válaszolta, hogy még önvédelmi helyzetben sem képes mozgósítani az agresszióját. Tendenciózusan csökken azoknak az aránya is, akik zaklatott állapotban fenyegetőznének, hogy sérülést okoznak másoknak. A válaszok mögött természetesen a konform válaszadás is megjelenhet, mindazonáltal így is kimutatható a különbség a fiatalokhoz képest. Ezek az értékek hazai mintán is visszaigazolják a nemzetközi kutatások eredményeit, melyek szerint az idősebb fogvatartottak kevésbé impulzívak, nagyobb önkontrollal bírnak, mindemellett megerősítheti azt is, hogy veszélyeztetettebbek lehetnek a jóval magasabb agresszivitással bíró fogvatartottakkal szemben.

Egészségügyi jellemzők

A születéskor egészségesen várható élettartam évek óta növekszik, a férfiak esetében 2006- 2014 között 54,7 évről 59,2 évre³⁴ emelkedett. Hasonlóképpen növekedett a 65 éves férfiak esetében is 5 évről 6,4 évre. A börtönpopulációban azonban ez a változás nehezen érhető tetten.

A fogvatartottak átlagosan 41%-ban rendelkeznek valamilyen betegséggel, testi fogyatékkal, míg a 40 év fölötti populációban ez a szám már 54-57%, a 60 év fölöttiek esetén pedig közel 80%. Az 50 év fölöttiek harmada gyenge fizikai benyomást kelt a bv. személyi állománya megítélése szerint (ez az összmintán nézve átlag 18%), és nem meglepő módon a fizikai lépüléstől is az átlagnál nagyobb arányban tartanak. A gyógyszer szedők aránya átlagosan 36%, míg az idősebb korosztályban ez 56-65% kö-

34 https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_8_1.html

zött mozog. Az 50-60 év közöttiek 22%-a esetében lelhető fel az anamnézisben olyan megbetegedés, amelynek kiújulása – az egészségügyi állomány válaszi alapján – a fogvatartott hangulatát jelentősen befolyásolhatja fogvatartása alatt (lásd feljebb).

A 60 év fölöttiek csupán 4%-a áll valaha pszichiátriai kezelés alatt, míg az átlag fogvatartottak tekintetében ez az arány ennél lényegesen magasabb, 26%. Ez az adat utalhat a mentális egészségre (ezt talán a szuicidumok alacsonyabb száma támasztja alá), de az alacsony értéket az is okozhatja, hogy a 60 év felettek kevésbé voltak jelen az egészségügyi (pszichiátriai) ellátórendszerben. Ez lehet akár az ellátórendszer diszfunkciója, a mentális zavarok látenciája miatt, vagy akár amiatt is, hogy az idősebbek megbélyegzőbbnek érzik a pszichiátriai kezelést.

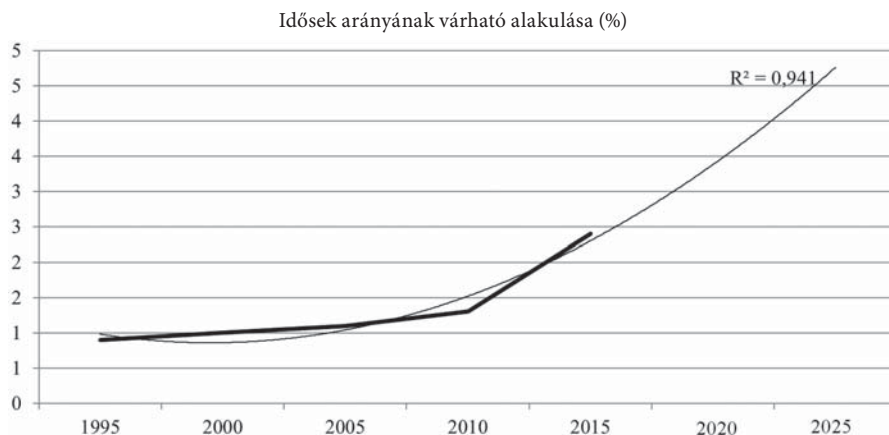
Az addikciókat tekintve meglepő, hogy a 60 év felettek kevesebben dohányoznak, mint a fiatalabb korosztály, a tendencia szerint az 50 év felettek később is kezdtek el dohányozni (17 év), mint a 40 év alattiak (15 év). Az alkoholfogyasztásra vonatkozó adatok szerint az 50 év felettek közel ötöde rendszeresen – naponta – fogyasztott bekerülése előtt alkoholt, míg az átlag érték ezen kérdés esetén a 7%. A korcsoportokban tendenciaszerűen emelkedik azoknak az aránya, akik úgy vélik, az alkoholfogyasztásnak volt negatív hatása az életükben. A drogfogyasztás viszont főleg a 40 év alattiakra jellemző. A válaszok alapján a fogvatartottak 41%-a fogyasztott bekerülése előtt különböző kábítószerket (akár rendszeresen, akár alkalmi jelleggel), míg az 51-60 éves korcsoportban ez csupán 4%, idősebb korban pedig egyáltalán nem fordult elő. Az alkohol- és drogfogyasztásra vonatkozó korosztályi különbségek tehát kirívóak.

Prognózis az időskorú fogvatartottak számával kapcsolatban

Az időskorú fogvatartottak számának alakulása több tényezőtől is függ. A prognózisokat befolyásolják a demográfiai folyamatokon túl a büntetőpolitikai trendek, illetve a bűnmegelőzés és felderítés hatékonysága, a bűncselekményekhez köthető társadalmi változások (például szexuális bűncselekmények látenciájának csökkenése), de akár a társadalompolitika más intézményrendszereinek fejlesztése is.

A büntetőpolitika változása lekövethető volt a hazai adatokon, mint ahogy a demográfiai adatokból is egyértelműen kiolvasható volt, hogy emelkedik a fogvatartottak átlagéletkora és a kriminálisan aktív idő is. Azon bűncselekmények miatt börtönben lévők száma és aránya is növekszik, melyek esetében a magasabb életkor volt jellemző.

A demográfiai változások, mint aluról jövő erőként a rendszerbe bekerülő fogvatartottak adatait határozzák meg, míg a szigorúbb büntetőpolitika egy plafonként a rendszerből való kikerülést lassítja. Azonban még egy gyökeres büntetőpolitikai fordulat esetén is várható lenne a börtönpopuláció öregedése, legfeljebb a mértéke lenne alacsonyabb.

A becslések szigorúságától függően, a 60 éven felüliek száma – az elmúlt 20 év adataiból kiindulva – 10 éven belül elérheti a 4-5%-ot, kedvezőtlenebb folyamatok esetén azonban akár a 9%-ot is.

Hazai infrastruktúra háttere

Az időskorú és krónikus betegségben szenvedő fogvatartottak egészségügyi ellátása jelenleg két szinten valósul meg: a bv. intézetekben egészségügyi alapellátás keretében történik az orvosi ellátás mellett a gondozás is, amely általában a krónikus betegség(ek)ből adódó rendszeres kontrollvizsgálatokat, a gyógyszerek felírását, az egészségügyi állapot nyomonkövetését jelenti.

A bv. intézetek egészségügyi körletein, betegszobáiban csak olyan fogvatartott helyezhető el, aki önellátásra nagymértékben képes, és kisebb segítségre szorul. Azon fogvatartottak, akik önellátásukban jelentősen korlátozottá válnak, a bv. fekvőbeteg intézményeibe kerülnek beutalásra, ahol a kivizsgálás, gyógykezelés és folyamatos ápolás/gondozás biztosított. Jellemzően az ilyen szintű ellátásra szoruló fogvatartottak daganatos, súlyos szív-, és érrendszeri, tüdő-, vese-, és/vagy ideggyógyászati-, pszichiátriai betegségben szenvednek, ezért állapotukból adódóan indokolt a folyamatos kórházi ellátás, sőt polgári egészségügyi intézménybe való rendszeres kiszállítás is (pl. onkológiai kezelés, vesedialízis stb).

A Szegedi Fegyház és Börtön Krónikus Utókezelő Részlegére ún. krónikus rehabilitációs ellátásra szoruló fogvatartottak kerülhetnek szakorvosi javaslat alapján. Itt többnyire idült mozgásszervi, belgyógyászati, ideggyógyászati betegségben szenvedők nyernek elhelyezést, akik állapota nem igényel aktív kórházi ellátást, ugyanakkor folyamatos egészségügyi felügyeletre van szükségük, önellátásukban segítségre szorulnak.

A jelenlegi gyakorlatban a nagyfai 80 ágyas részleg felelne meg leginkább az időskorúak esetében szükséges ellátási/gondozási szintnek, azonban az utóbbi évek statisztikai adatai alapján megállapítható, hogy a férőhely hiánya miatti „előjegyzési idő” megduplázódott (az előzőekhez képest jelenleg átlagosan 4 hónap), és folyama-

tosan 6-8 fő várakozik elhelyezésre a fogvatartó bv. intézetben. Látható tehát, hogy az időskorúak csekély száma ellenére, az ellátásuk szempontjából optimális intézményrendszer terheltségén már most érzékelhető a tendenciózus létszámnövekedés.

Megoldási alternatívák a felmerülő kérdésekre – nemzetközi jó gyakorlatok

Az időskorúak létszámnövekedéséből fakadó problémára adott megoldási alternatívák, jó gyakorlatok széles skálán mozognak. Az egészségügyi kihívások egyrészt ápolásra alkalmas elhelyezési megoldásokat igényeltek, másrészt olyan szakpolitikai, jogi gyakorlatokat is előhoztak, melyek (elsősorban költségcsökkentési szempontból) az intézeten kívüli elhelyezésre kerestek alternatívákat. Mindemellett speciális fogvatartotti programok kidolgozását, illetve ezzel összefüggésben civil együttműködések kialakítását is magával hozta.

Elhelyezési megoldások

Az elhelyezési alternatívák szélesítésének igénye tehát abból fakadt, hogy a korábban csekély (vagy legalábbis kezelhető) számú ápolási-gondozási feladatot ellátni hivatott intézményi megoldások (hazai példával Nagyfa) nem alkalmasak a rendszerszintű probléma megoldására.

- A problémákra nyújtott legkézenfekvőbb válasz az úgynevezett geriátriai részlegek kialakítása volt. Működési elvét tekintve a hazai kábítószer prevenció részlegekre hasonlít leginkább, abban az értelemben, hogy az egyes intézetekben (akár regionális szervezésben) meghatározott bekerülési feltételek mellett helyezik el az időskorú fogvatartottakat, speciális szakképzettségű egészségügyi személyzet és arra felkészített állomány biztosítása mellett.³⁵

Az időskorúak egy zárkában való elhelyezése eddig is biztosítva volt, igény szerinti megoldásként eddig is voltak erre hazai jó gyakorlatok. A geriátriai körletrész pusztán annyiban több, hogy tudatos szervezéssel (például regionálisan, akár intézeti profil részeként) helyezik be a fogvatartottakat, így a koncentrált elhelyezésből fakadóan könnyebb biztosítani a felkészített – nem egészségügyi – személyzetet és a speciális egészségügyi felszereléseket a szakmai minimumfeltételek geriátriai ellátásra vonatkozó előírásai szerint. Előnye, hogy csökkentheti az áldozattá válás esélyét, könnyebb biztosítani az akadálymentesített környezetet, és a kortárs-támogatás erős hatása segítheti a börtönártalmak csökkentését.³⁶

- A fentiek mellett a másik elhelyezési típus a krónikus, ápolási osztályokat-körleteket jelenti. Ez azon fogvatartottak esetében releváns, akik aktív orvosi ellátásra nem szorulnak, így kórházi benttartózkodásuk nem indokolt, de

³⁵ Williams, B., Abrales, R., (2007)

³⁶ Rikard E. V., Rosenberg, E. (2007); Williams, B., Abrales, R., (2007)

már nem tudnak gondoskodni magukról. A tendenciákat figyelembe véve a hazai viszonylatban ez a nagyfai kapacitások bővítésének, vagy hasonló krónikus kezelési részlegek telepítésének kérdését veti fel, ahol kevesebb orvos, de magasabb létszámú és speciális összetételű egyéb egészségügyi személyzet (ápolási asszisztens, ápoló, pszichológus, gyógytornász, dietetikus, gyógyfoglalkoztató stb.) szükséges.

A prognózisok, illetve az időskorúak kezelési feltételei kapcsán szükségesnek látszik a bv. intézetek egészségügyi állományának felkészítése is az időszedéssel együtt járó jellegzetességek, problémák és tünetek felismerésére és kezelésére gerontológiai, illetve geriátriai témájú szakmai továbbképzések szervezésével.

Intézeteken kívüli megoldások

Költséghatékonysági, pragmatikus szemzögből az időskorú fogvatartottakat a „magas költség alacsony kockázat” jellemzi.³⁷ Így számos megoldás arra irányul, hogy az időskorúak egy meghatározott csoportját ki tudják vonni az intézetek falai közül.

- Ezek közül a magyar jogi szabályozásban is megjelenő „büntetés-félbeszakítás súlyos betegség esetén” megoldáshoz hasonlóak a leggyakoribbak.³⁸ Az angolszász irodalmakban a „kegyeleti eltávozásnak” nevezett jogintézmények eltérő részletszabályozással bírnak az egyes országokban, de viszonylag kevés helyen alkalmazzzák olyan esetekben, ahol a halál bekövetkezte belátható időn belül nem várható.³⁹
- Újszerű kezdeményezés a POPS (Project for Older Prisoners) nevezetű program, melyet hazai viszonylatban a reintegrációs őrizet egy fajtájaként értelmezhetnénk. A program sajátossága, hogy azon 55 év feletti fogvatartottak vonhatóak be, akik ítéletük meghatározott hányadát letöltötték, a közelmúltban az intézet rendjét betartották, illetve az áldozat, vagy annak családja ehhez hozzájárul. A több száz potenciális jelöltre végül komoly szűrések alapján válogatják ki a programba bevontakat, akik mentorálás mellett szabadulnak.⁴⁰ De ez nem egyenlő a feltételes szabadságra bocsátás jogintézményével, metodikája a reintegrációs őrizethez hasonló, indokoltsága mögött azonban nem a munkaerő-piaci integráció elősegítése, hanem az életkorból fakadó alacsony visszaesési és biztonsági kockázat áll.⁴¹ Hátránya, hogy a szigorú kiválasztás miatt relatív kevés fogvatartott vonható be, illetve a program sikere alapvetően épít különböző segítők szabadulást követő aktív közreműködésére.⁴² Összességében azonban több olyan kezdeményezés, szakmai felvetés is született, melynek lényege, hogy az időskorú, alacsony kriminalitási kockázattal bíró fogvatartottakat egy feltételes szabadságra bocsátáshoz hasonló joginté-

37 Kim, K., Peterson, B. (2014); Moll, A. (2013)

38 Maschi T.-Viola, D.-Su F. (2012)

39 Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007)

40 Davies, M. (2011); Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007)

41 Davies, M. (2011)

42 Rikard, E. V., Rosenberg, E. (2007)

mény megteremtése mellett (vagy annak átalakításával) életkori alapon (megfelelő feltételek fennállása esetén) zárt intézeti környezetből kiengedjék.

Nemzetközi jó gyakorlatok a programok terén

Ahogy korábban már említettük a fogvatartási kihívások kapcsán, a „klasszikus” reintegrációs programok a kriminogén faktorok kezelésére vagy a szabadulásra való felkészítésre, munkaerő-piaci integrációra irányulnak. Azonban az időskorú fogvatartottak esetén már kevés hatásuk van, vagy teljesen eredménytelenek. A 60 év feletti fogvatartottak számának növekedésével így szükség van az idős és beteg fogvatartottak szükségleteire figyelemmel lévő programok, koncepciók kidolgozására. A megfelelő ellátás biztosítása érdekében, az esetleges szellemi vagy fizikai állapotuk miatt, illetve az eltérő kezelési módszerek és eljárások miatt a személyzet speciális képzésekbe való bevonása is szükséges. Fontos, hogy az állomány is tisztában legyen ezen csoport sajátos igényeivel ahhoz, hogy alkalmasak legyenek a velük való foglalkozásra, és adott esetben képesek legyenek megbirkózni a haldoklásukkal/halálukkal is.

A különböző – célzottan időskorúakra irányuló – foglalkozások, képzések között találhatóak olyanok, melyek egy-egy konkrét területre, „kockázatra” fókuszálnak, illetve olyanok, amelyek komplex megoldásként a geriátriai körletrészek teljes tematikájával bírnak.

- Több kutatás is hivatkozik arra, hogy a börtönártalmak (elsősorban a hospitalizáció) idősebb korban erősebben jelentkeznek,⁴³ így a célzott programok közül az önálló életvitelre való alkalmasságra és a kognitív képességek leépülésére irányuló preventív megoldásokat kell kiemelni. Ezek zömében idősekre specializált életvezetési készségeket elősegítő programok, ilyen például az ADL program (Basic Activities of Daily Living),⁴⁴ vagy az Ohio államban működtetett CDSMP⁴⁵ (Chronic disease self-management program), mely a krónikus betegségek melletti tudatos életvezetésre, „önápolásra” képzzi a fogvatartottakat (például cukorbeteg diéta).
- Komplex kezelési megoldást nyújt a True Grit: Structured Senior Living Program (SSLP).⁴⁶ A több amerikai államban is működtetett, 60 éven felüliek számára kínált program szigorú szabályok szerint működik, ezek betartása a részvétel feltétele. Tényleges életfogytiglanra ítélték és reális szabadulási kilátással bírók egyaránt bevonhatóak. Különböző súlyosságú bűncselekmények mentén érkeznek a fogvatartottak, az ezzel kapcsolatos egyetlen megkötés (a szabályok betartása mellett), hogy mindenkinek nyíltan vállalnia kell, miért került be. A program minden napra komplex foglalkozást nyújt, melyek az alábbi területekre fókuszálnak:
 - életvezetési, kommunikációs, alkalmazkodási készségeket javító programok

43 Davies, M. (2011)

44 Williams, B., Abraldes, R., (2007)

45 <http://www.areaagency8.org/>

46 Harrison, T. M. (2006)

- művészetterápiás programok (zene, írás, képzőművészet, barkács - kézműves)
- agyi funkciókat stimuláló preventív (dementálódást késleltető) kognitív terápiák
- állatterápia
- fizikai állapot megőrzésére irányuló testnevelési programok (hangsúlyt fektetve a kerekesszékes sportfoglalkozásokra)
- Elsősorban Angliában (de az USA-ban is) széles körben alkalmazott megoldás az úgynevezett „Segítőtárs” („Buddy”) rendszer. A programok lényege, hogy alacsony kockázati csoportba sorolt elítéltek segítik az idő fogvatartottakat, pl. az ételek zárkába történő eljuttatásában, a kiétkezésben, a zárka takarításában, a kérelmi lapok, levelek vagy egyéb iratok kézbesítésében.⁴⁷ Ezek egyes helyeken fogvatartotti munkáltatás keretében zajlanak, a fiatalabb fogvatartottak célzott felkészítése mellett.
- Komplex kezelést nyújtó megoldás a kanadai „RELIEF” program is, mely szakmailag a fentiek egy kombinációjaként működik. Jellemzően egy elsősorban ápolásra létrehozott, nyitott rezsimű intézmény, mely amellett, hogy gondozási feladatokat lát el, speciális programkört is biztosít az időskorúak számára. Ezek – hasonlóan a fentiekben bemutatottakhoz – arra irányulnak, hogy a bevont fogvatartottak megtanulják ellátni önmagukat, együtt tudjanak élni csökkent képességekkel, illetve elsajátíthatnak az élethez nélkülözhetetlen alapvető készségeket stb. A program keretében biztosítanak továbbá képzést az állomány és a programba bevont –elsősorban ápolási feladatokkal megbízott – fiatalabb fogvatartottak részére (hasonlóan, mint a segítőtárs programban).

Összefoglalás

Az átlagéletkor növekedésével, valamint a kriminalitással, büntetőpolitikával összefüggő folyamatoknak köszönhetően számos országban, így hazánkban is folyamatosan növekszik az időskorú fogvatartottak aránya. A fogvatartotti populáció átlag életkora hazánkban 1995-től képest 31,2 évről 36,5 évre növekedett. Az idősebb korcsoportok mind számukat, mind arányukat tekintve növekedtek, a 60 év feletti aránya több mint két és félszeresére nőtt az elmúlt 20 évben.

A jelenség okai mögött az általános demográfiai folyamatok mellett a büntetőpolitikával és a kriminalitással összefüggő tényezők állnak. A külföldi adatokhoz hasonlóan, az egyes bűncselekménytípusok esetén jelentős eltérés tapasztalható az elkövetők átlag életkora között, illetve az idősebb korosztályra jellemző bűncselekménytípusok arányainak változásában is. Az elkövetkezendő 10 évben azonban várható, hogy a demográfiai folyamatok, illetve a büntetőpolitikai gyakorlat függvényében a 60 éven felüliek aránya a börtönpopuláció 5%-ára (merészebb becslés esetén akár 9%-ára) fog növekedni. Az időskorúaknak az általános börtönpopulációtól

⁴⁷ House of Commons - Justice Committee: Older Prisoners 2013

jelentősen eltérő fogvatartási és egészségügyi igényei, szükségletei vannak, melyek hosszú távon komoly szakmai kihívásokat generálnak.

Nemzetközi tapasztalat, hogy a fogvatartottak egészségügyi állapota az átlagpopuláció 10-15 évvel idősebb korosztályának megfelelő jellemzőket mutat. A szociális háttéréből, dohányzásból, alkohol és szerhasználatból, a börtönártalmakból fakadóan a fogvatartottakra jellemző az általánosan rossz egészségügyi állapot, illetve a magas morbiditás. A fentiekből nem pusztán a gyógyszerelés és az aktív ellátás emelkedő terhei következnek, de az időskorúak tendenciózusan növekvő aránya egyben azt is jelenti, hogy a börtönpopuláció egy jelentős részének lesz szükséges állandó ápolást, idősgondozást biztosítani.

Az egészségügyi kihívásokon túl figyelembe kell venni, hogy az időkorúknak eltérő fogvatartási és reintegrációs igénye van. A generációs különbségekből, a korral együtt járó alkalmazkodási készség csökkenéséből fakadóan nehezebb a zárkaközösségbe való beilleszkedés, illetve a romló fizikai és egészségi állapot növeli az áldozattá válás kockázatát is. Az időskorúak esetében a munkaerő-piaci integráció helyett a szociális ellátórendszerbe való bekerülést célszerű fókuszba állítani. A kezelésben a hospitalizáció ellensúlyozására az önálló életvezetési képességek megteremtése/fenntartása szintén kiemelt szereppel bírhat, csakúgy, mint az időskorúak szabadulás utáni magas öngyilkossági rátájának csökkentésére irányuló célzott szuicid prevenció programok.

A nemzetközi jó gyakorlatokból a komplex kezelési programokat nyújtó geriátriai részlegek emelhetőek ki. Több országban is alkalmazott megoldás az ún. „segítőtárs” program, melynek keretében alacsony kockázati csoportba sorolt elítéltek segítik az idős fogvatartottakat. Alternatívát jelenthetnek az időskorúak alacsony kriminalitási kockázatára építő – reintegrációs őrizethez, illetve a feltételes szabadságra bocsátáshoz hasonló – programok/jogintézmények.

Az időskorú börtönpopulációt tárgyaló angolszász irodalmakból, illetve statisztikából kirajzolódó tendenciák és sajátosságok már a hazai adatokból is egyértelműen kiolvashatóak. Az időskorú fogvatartottak csekély száma miatt a jól látható trendek ellenére a jelenség komolyabb fogvatartási kihívásokat csak hosszabb távon jelent. Azaz, bár arányuk a hazai börtönökben is fokozatosan növekszik, a probléma vélhetően pár év múlva válik csak akut kérdéssé. Ennek oka, hogy az időskorú börtönpopuláció növekedésének háttérében álló tényezők (életfogytiglan, tényleges életfogytiglan, szigorú büntetőpolitika, idősebb korra jellemző elkövetés) hatása akkor fog jelentkezni egyszerre és nagy volumenben, mikor ezen fogvatartottak nem fognak szabadulni akkor, mikor a korábbi trendeknek, gyakorlatnak megfelelően kellett volna.

Felhasznált irodalom

- Baidawi, Susan – Turner, Shelley – Trotter, – Browning, Christopher Colette Collier, Paul – O'Connor, Daniel – Sheehan, Rosemary (2011): Older prisoners – A challenge for Australian corrections. In.: Trends & issues in crime and criminal justice no. 426, Australian Institute of Criminology
- Binswanger, A. Ingrid – Stern, F. Marc – Deyo, A. Richard – Heagerty, J Patrick – Cheadle, Allen – Elmore, G. Joann – Koepsell, D. Thomas (2007): Release from Prison - A High Risk of Death for Former Inmates, In: New England Journal of Medicine, 2007/2 157-165 p.
- Davies, Matthew (2011): The reintegration of elderly prisoners: an exploration of services provided in England and Wales. In: Internet Journal of Criminology, 2011.
- European Health and Life Expectancy Information System (EHLEIS) Országjelentés, No. 7 – 2014 Április www.ksh.hu/elef/archiv/2009/pdf/hungary_issue7_hun.pdf
- Fellner, Jamie (2012): Old Behind Bars: The Aging Prison Population in the United States, Human Rights Watch
- Haglund, Axel – Tidemalm, Jokinen, Dag Jussi – Långström, Niklas – Lichtenstein, Paul – Fazel, Seena – Runeson, Bo: Suicide After Release From Prison (2014): A Population-Based Cohort Study From Sweden In: The Journal of Clinical Psychiatry, Vol. 75. No. 10. 1048-1053.p.
- Harrison, T. Mary (2006): True Grit: An Innovative Program For Elderly Inmates In: Corrections Today Vol.68 No. 7., 46 -49 p.
- Heti Világgazdaság (2010): Rekordszinten a 65 év feletti aránya Japánban 2010. április 17. szombat, http://hvg.hu/plazs/20100417_japan_65_ev_feletti
- House of Commons Justice Committee (2013) Older prisoners- Fifth Report of Session 2013–14
- Juhász, Zsuzsanna (2012): Az előregedő börtönképesség problémái, In: Börtönügyi Szemle, Vol. 31. No. 2. 1-13.p.
- Karimnia, Azar – Law, Matthew – G Butler, Tony – G Levy, Michael – H Corben, Simon P- Kaldor, John M – Grant, Luke (2007): Suicide risk among recently released prisoners in New South Wales, Australia, In: Medical Journal of Australia: Vol. 187. No.7 387-390. p.
- Kim, KiDeuk – Peterson, Bryce (2014): Aging Behind Bars: Trends and Implications of Graying Prisoners in the Federal Prison System, Urban Institute
- KSH, Tájékoztatási Főosztály; Tájékoztatási koordinációs és elemző osztály (2008) Statisztikai tükör Vol. II. No. 10.
- KSH - https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_8_1.html
- KSH (b) https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008.html
- Maschi, Tina – Viola, Deborah – Fei Sun (2013): The high cost of the international aging prisoner crisis: well-being as the common denominator for action. In Gerontologist Vol. 53. No.4 543-554
- Moll, Adam (2013) Losing track of time, Dementia and the ageing prison population: treatment challenges and examples of good practice, Mental Health Foundation

- Porporino, Frank J. (2014) Managing the elderly in corrections. In UNAFEI Resource Material Series no. 94, 34-57. o.
- Rikard, R.V. – Rosenberg, Ed (2007): Aging Inmates: A Convergence of Trends in the American Criminal Justice System, In: Journal of Correctional Health Care Vol. 13. No.3 150-160
- Stewart, Jack (2000): Reintegration Effort for Long-term Infirm and Elderly Federal Offenders (RELIEF) Program In. Forum on Corrections Research, Vol.12 No.3 35-38.p
- United Nations Office on Drugs and Crime (2009): Handbook on Prisoners with special needs, Criminal Justice Handbook Series
- Williams, Brie- Rita Abraldes (2007): Growing Older: Challenges of Prison and Reentry for the Aging Population, In.: Greifinger, Robert B. (edit.): Public Health Behind Bars- From Prisons to Communities, Springer

AZ IDŐSKORÚ FOGVATARTOTTAK PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA ÉS SPECIÁLIS PSZICHOLÓGIAI ELLÁTÁSI IGÉNYEI

Tanulmányomban az időskorú fogvatartottak pszichológiai vizsgálatára és ellátására teszek javaslatot. Ismertetem az időskori demencia szindróma és depresszió mérésének nehézségeit és lehetőségeit, és felvázolom az intellektuális funkciók zavarainak és a hangulatzavaroknak a kezelésére irányuló lehetséges pszichológiai intervenciókat. A tanulmányom lezárásaként röviden leírom a depresszióban szenvedő időskorú fogvatartottak számára felajánlott, life review technikával végzett önéletrajz terápiás programunk során szerzett első tapasztalatainkat.

In my study I make suggestions regarding the psychological examination and care for the elderly inmates. I describe the challenges and opportunities for measuring senile dementia syndrome and depression. I outline the possible psychological interventions to treat the difficulties of intellectual functions and mood disturbances. As a closure of the study I briefly describe the first experiences of the life review technic in therapeutic programs.

Bevezető

Több tanulmány született már az időskorú fogvatartotti populáció nemzetközi demográfiai adataival, kriminális hátterével, speciális reintegrációs igényeivel¹, illetve speciális elhelyezési és egészségügyi ellátási igényeivel² kapcsolatban, ezért ebben a tanulmányban az időskorúak ellátásának a pszichológiai szakterületet érintő feladataira szeretnék összpontosítani.

A Budapesti Fegyház és Börtönben 2016 áprilisában a pszichológus kollégáimmal közösen 47 hatvan év fölötti fogvatartottat vizsgáltunk meg. Az azóta érkező hatvan év feletti fogvatartottak vizsgálata folyamatosan zajlik. A vizsgált populációból azóta 10 fogvatartott távozott (szabadultak, vagy más intézetekbe szállították őket), és valamivel több hatvan év feletti fogvatartott érkezett intézetünkbe, közöttük Magyarország legidősebb fogvatartottja is, aki jelenleg 87 éves. A vizsgálatunkban az időskori depresszió és az időskori demencia arányának és súlyosságának felmérése volt a célunk, és emellett a vizsgált személyek önvallomása alapján a funkcionális károsodásának felmérése (mozgáskorlátozottság, látászavar, hallászavar). A tanulmányomban röviden felvázolom a vizsgálatunk eredményeit, emellett megvitatom azokat a módszertani nehézségeket is, amelyekkel a felmérésünk során találkozunk, és javaslatot teszek ezeknek a lehetséges korrigálására.

A vizsgálatunk célja elsősorban nem az adatgyűjtés és kutatás volt, inkább egy előzetes helyzetfelmérés az időskorúak speciális kezelési igényeinek megtervezéséhez. A tanulmányom lezáró részében néhány példát hozok a hazai és nemzetközi jó gyakorlatok javaslataiból a demenciával élő betegek rehabilitációjára, felhívom a figyelmet néhány olyan nehézségre, amellyel speciálisan a büntetés-végrehajtási intézetekben találkozhatunk, és röviden beszámolok a megállapítottan enyhe, közepes vagy súlyos depresszióban szenvedő fogvatartottjainknak felajánlott Life Review interjútechnikával készült fogvatartotti életrajzok programunkról.

A Budapesti Fegyház és Börtönben 2016 áprilisában végzett vizsgálat

A vizsgálatunk háttere

Az időskorú populációban a demenciához vezető organikus mentális zavarok és a depresszió a leggyakoribb pszichiátriai zavarok.

A demográfiai statisztikai adatok szerint hazánkban a 65 év feletti populációban körülbelül 10-15%-ban fordulnak elő a demenciával élő betegek, amelynek hátterében különböző organikus zavarok állnak, ezek között a leggyakoribbak az Alzheimer-kór és a vaszkuláris betegségek. Ez az arány az életkor előrehaladtával folyamatosan nő, és a 70-75 feletti populációban eléri a 20-25%-ot. A demenciák felismerése

1 Fekete A., Somogyvári M. (2016)

2 Juhász Zs. (2012)

azért is fontos, mert a demencia során fellépő zavart viselkedést gyakran pszichiátriai kórképként kezelik, és így nem a megfelelő ellátást biztosítják a betegeknek, emellett büntetés-végrehajtási körülmények között fokozott viktimológiai veszélyeztetettség léphet fel, mind a mentális funkciók romlása kapcsán kialakuló kiszolgáltatottság, mind a zavart, időnként agresszív viselkedés kapcsán jelentkező konfliktusok miatt.

A Hungarostudy felmérései szerint Magyarországon a 60 év feletiek körülbelül 40%-a szenved enyhe-súlyos depresszióban.³ A funkcióromlást okozó depressziós tünetek tekintetében az idős lakóságban a legveszélyeztetettebb csoportok a szociális otthonban élő idősek és a testi betegségben szenvedő klinikai populáció, amelyben a depresszió aránya eléri az 50%-ot.⁴ Bár a depresszió ilyen magas előfordulási arányát a szociális otthonban élő idősek körében mérték, ezek az adatok más zártintézeti körülmények között élő időskorúak esetében is valószínűsíthetők. A depresszió szűrésének – a valószínűsíthetően magas előfordulási aránya mellett a fogvatartotti populációban – azért is kiemelt jelentősége van, mert az öngyilkosság egyik fő kockázati tényezője. A depresszió emellett jellemzően csökkenti az időskorúak együttműködési és önállósági képességét, ami büntetés-végrehajtási körülmények között, támogató kapcsolatrendszer hiányában szintén fokozott veszélyeztetettséget idézhet elő.

Alkalmazott módszerek és a módszertani nehézségek

Mielőtt a Budapesti Fegyház és Börtönben lezajlott vizsgálatról beszelnék, szeretnék néhány gondolatot megosztani az időskori demencia és depresszió mérésében tapasztalt módszertani nehézségeinkről.

A demencia aluldiagnosztizáltsága és késői felismerése Magyarországon általános probléma az időskorúak ellátásában, és leggyakrabban csak a középsúlyos stádiumban kerül sor a beazonosítására és kezelésére. Ennek a hátterében az egyik ok az, hogy a mentális funkciókban kialakuló deficit általában fokozatosan, lappangva alakul ki. Az emlékezeti funkciók közül eleinte gyakran a munkamemóriát érinti, a memóriazavar például csak akkor jelentkezik, amikor több párhuzamos feladatot kell végeznie az érintett személynek. Az első tünetek között lehet a motoros aktivitásban nyújtott teljesítmény romlása is, ami vizsgálati helyzetben szintén nehezen térképezhető fel. Szintén korai tünet lehet a fluid intelligencia hanyatlása, vagyis azé a képességünké, hogy feladathelyzetekben az új információkat hasznosítani tudjuk. A legtöbb gyorsan és könnyen alkalmazható vizsgálati eszköz nem alkalmas ezeknek a korai tüneteknek a mérésére, tehát általában csak az előrehaladottabb, középsúlyos demencia mérését teszi lehetővé. Az összetettebb eszközök alkalmazása rendkívül időigényes, és gyakran tapasztalatot igényel.

A vizsgálatunk elején a Mentális Státusz Kérdőívet alkalmaztuk, de mivel az csak a súlyos mentális deficitet jelezte, áttértünk a Mini Mental State Examination (MMSE) teszt használatára. A fent említett problémák fényében a teszteredmények értékelése mellett fontosnak tartjuk az exploráció során nyert szubjektív benyomásaink figyelembevételét is, és azokban az esetekben ahol a teszteredmények és a vizs-

3 Kopp M. és mtsai (1988, 1995, 2002)

4 Pék Gy. (2014)

gálat során szerzett benyomásaink, illetve a vizsgált személy környezetétől kapott visszajelzések nem adnak egységes képet, további kifinomultabb eszközökkel végzett vizsgálat válhat szükségessé.

Az időskori depresszió vizsgálata – mindamellett hogy számos standardizált vizsgálati módszer áll rendelkezésünkre – kihívást jelenthet. Az időskori depresszió tüneti képe ugyanis gyakran nagy eltérést mutat a szokásos tüneti képhez képest. A legtöbb depresszióskála ugyanis közvetlenül rákérdez a depresszió szubjektív élményére (pl. reménytelenség érzése, jövőkép hiánya), az időskori depressziót viszont gyakran elleplezik a fizikális panaszok (atípusos, larvált depresszió) és a hangulat-zavar szubjektív panaszai helyett a betegek halmozottan megjelenő testi panaszokról számolnak be.⁵ A depresszióskála felvétele mellett tehát célszerű ezekre is rákérdezni. A depresszióban legjellemzőbben előforduló szomatikus panaszokról a GRID-HAMD depresszióskálában találunk tételes felsorolást, ami irányadó lehet ezek felmérésében.⁶ További nehézséget jelent egy másik, a depressziótesztekben általánosan használt tétel értelmezése büntetés-végrehajtási körülmények között, amely a tevékenységekben megélt örömeztetre, az érzelmek intenzitásának fennmaradására vagy csökkenésére, illetve ezek kapcsán a korábbi tevékenységek fenntartására kérdez rá. A legtöbb fogvatartott ugyanis bekerülését követően felhagy sok korábbi tevékenységével, például az úszással, biciklizéssel, vagy rokonok látogatásával, így a tétel mérésekor a büntetés-végrehajtási intézetben korábban végzett tevékenységek vehetők csak figyelembe. Egy másik nehézséget okozó tétel a depresszióval járó figyelem és koncentrációs zavar tételének az értelmezése, mivel ezek a tünetek megjelenhetnek a demencia szindróma kísérőjeként is. Érdeemes ilyenkor figyelembe venni, hogy ezek az egyéb depressziós tünetekkel együtt léptek-e fel, vagy azoktól függetlenül. Vizsgálatunkban a Geriátriai Depresszió Skálát alkalmaztuk a fentiek figyelembevételével.

A Budapesti Fegyház és Börtönben 2016 áprilisában végzett vizsgálat eredményei

Populáció

2016 áprilisában 47 hatvan év feletti fogvatartott vizsgálatát végeztük el a Budapesti Fegyház és Börtönben. A vizsgálat megkezdésének idején az intézetünkben 53 hatvan év feletti fogvatartott tartózkodott. A fogvatartottak között a legidősebb 80 éves volt, két fő 74, egy 70 éves, a többiek 70 év alattiak. A nyilvántartott fogvatartottak közül 3 fő volt külföldi állampolgár, közülük egy fő beszélt a magyar nyelvet olyan szinten, ami lehetővé tette a vizsgálat elvégzését. A vizsgálatból a két külföldi állampolgáron kívül kimaradt két külső munkáltatásban részt vevő fogvatartott, egy tanúvédelem alatt álló fogvatartott, illetve további egy fő, aki megtagadta a vizsgálatot. Az azóta

5 Spar, J.E., La Rue, Asenath (2002)

6 A GRID-HAMD 11. tételében felsorolt szomatikus tünetek a következők: gasztrointesztinális tünetek (szájszárazság, bélgáz, emésztési zavarok, hasmenés, székrekedés, gyomorgörcs, bőfűgés), kardiovaszkuláris tünetek (erős vagy felgyorsult szívdobogás), légzési tünetek (sóhajtás, hiperventilláció), egyéb tünetek (fejfájás, gyakori vizezés, verejtékezés, szédülés).

eltelt időszakban érkező fogvatartottak vizsgálata folyamatosan zajlik, és december végére tervezzük az adatok ismételt összesítését.

Vizsgálati eredmények

A vizsgált populációban a vizsgált 47 főből 17 fő esetében mértünk enyhe mértékű kognitív deficitet, 3 fő szenvedett közép súlyos demencia szindrómában, és további 2 fő súlyos mértékű demenciában.

A Geriátriai Depresszió Skála eredményei alapján a vizsgált 47 főből 4 fő szenvedett enyhe mértékű depresszióban, 6 fő közepes mértékű depresszióban, 13 fő súlyos mértékű depresszióban.

A vizsgálatunk eredményei alapján összegezhethetjük, hogy az organikus mentális zavarok hátterén kialakuló demencia szindróma aránya a fogvatartotti populációban megegyezik az átlagpopulációban mért aránnyal (10-15%), figyelembe véve, hogy a statisztikai adatok általában a közép súlyos és súlyos demenciával élők számát veszik figyelembe, mivel ők azok, akik bekerülnek az egészségügyi ellátásban dolgozók látókörébe. A depresszió enyhe, közepes vagy súlyos formájában szenvedő időskorú fogvatartottak aránya jelentős mértékben meghaladja az átlagpopulációban, 60 év felettiek körében mért 40%-os arányt.

A vizsgálat során rákérdeztünk továbbá az időskorú fogvatartottak által tapasztalt funkcionális károsodásokra (látászavar, hallászavar, mozgáskorlátozottság), hogy egy előzetes képet kapjunk, amit figyelembe tudunk venni a lehetséges későbbi intervenciók megtervezésében. A vizsgált 47 személyből két főnek súlyos mértékű látáskárosodása, illetve 6 főnek enyhe mértékű, 2 főnek közepes mértékű és további 2 főnek súlyos halláskárosodása volt. A mozgáskorlátozottsággal élők aránya a következőképpen alakult: 4 főnek enyhe mértékű, 5 főnek közepes mértékű és egy főnek súlyos mértékű mozgáskorlátozottsága volt.

Ezekon az adatokon túl a FANY rendszerben ellenőriztük még a fogvatartottak várható életkorát szabadulásukkor. A vizsgált 47 főből 1 fő töltötte a tényleges életfogytiglani büntetését, 2 fő szabadulása volt várható 87 éves korában, 4 fő szabadulása 75 éves életkora felett, 6 fő szabadulása pedig 70-75 éves kora között.

A vizsgálatunk konklúziói

A vizsgálatunk eredményei felhívják a figyelmet arra, hogy a jövőben tudatosabban kell megterveznünk az időskorú fogvatartottak ellátását, és hangsúlyt kell fektetnünk az időskorúak kivizsgálása mellett olyan programok kialakítására is, amelyek a demencia szindróma és az időskori depresszió tüneteinek enyhítését célozzák meg.

A demencia szindróma aránya a fogvatartottak populációjában nagyjából megfelel az ország összpulációjában mért aránynak, ugyanakkor, ha az enyhe kognitív deficitet is figyelembe vesszük, akkor elmondható, hogy a fogvatartottaknak körülbelül a fele szenved a kognitív működés enyhébb vagy súlyosabb fokú zavarában.

A depresszió aránya a felmérésünk eredményei szerint jóval magasabb, mint az az arány, amelyet Kopp Mária és a munkatársai mértek az ország egész lakosságát átfogó Hungarostudy vizsgálatukban, amely a 60 év feletti populáció 40%-ában mutatta ki az enyhétől súlyos spektrumú depresszió jelenlétét. Hasonlóan az intézeti elhelyezésben élőknél megfigyelhető trendhez, úgy tűnik, hogy a büntetés-végrehajtási körülmények között élőknél is megemelkedik a depresszió aránya, ami a protektív tényezők jelentőségét hangsúlyozza (az aktivitás, illetve a családi és társas kapcsolatok fenntartásának elősegítése, a megfelelő gondoskodás és ellátás, az autonómia megőrzésének elősegítése, a viktimizáció kialakulásának megelőzése).

Javaslatok a demenciával élő betegek speciális ellátására

A kognitív stimuláció szerepe a kognitív hanyatlás megelőzésében, és a kognitív funkciók fenntartásában

A kognitív stimuláció jelentősége az idegrendszer plaszticitásával, vagyis változásra való képességével foglalkozó kutatások megjelenésével robbant be az időskori mentális hanyatlás megelőzésére irányuló ellátásba, és egyre jelentősebb szerepet vív ki a korábbi medikalizált ellátási modell mellett.

A kognitív stimulálás olyan feladatokra és tevékenységekre épül, amelyek a kognitív készségek felhasználásával a magasabb rendű mentális feladatok kialakulásában részt vevő idegpályák célzott aktiválásával elősegítik az életkorral együtt járó kognitív deficitek csökkentését és kompenzálását.

Az egész életen át tartó tanulás programján belül a Menta50+ konzorcium kidolgozott egy olyan kézikönyvet, amely az idősek számára tartott egészségmegőrző és mentális fittséget elősegítő programok során alkalmazható gyakorlatsorokat tartalmazza. A kézikönyv minden olyan területre kidolgozott gyakorlatsomagot kínál, amelyekben az életkor előrehaladtával potenciálisan kognitív hanyatlás alakulhat ki. A csoportban végezhető gyakorlatok egyszerűek, a csoportvezetőtől nem követelnek meg különleges képzettséget és kevés eszközt igényelnek. A könyv PDF formátumban az interneten is elérhető. Az alábbiakban felsorolok néhány – a könyv által hozott – példát a fejlesztő gyakorlatokra, hogy az olvasó képet kapjon ezek jellegéről, és az általuk fejleszthető területekről.⁷

Memória

Munkamemória: Telefonszámok hallás utáni ismétlése

Hosszútávú memória: Egy általános iskolai osztálytárs nevének felidézése

Nyelvi készségek

Megértési készség: Hiányzó szó beillesztése egy dal szövegébe

Beszédképzési készség: Történetmondás egy adott témában vagy helyzetre (pl. találgatás egy közlekedési eszközön zajló beszélgetést)

7 Chandler, K., J., Delgado, Lang, G., Nagy, E., Orosz L. (szerk., 2014) p. 9

Végreható funkciók

Kezdeményezés, gördülékenység, fluencia (pl. tíz C betűvel kezdődő városnév kitalálása 2 perc alatt)

Kategorizáció, osztályba sorolás: Szavak csoportba rendezése (pl. asztal, oroszlán, köröm, kutya, ág, haj)

Időrendbe állítás: Napi teendők időrendi sorrendbe állítása

Tervezés: Egy nyaralás előkészületeinek megtervezése

Okfejtés

Problémamegoldás: Színes elrendezése úgy, hogy ne legyen egymás mellett két egyforma színű

Absztrakt gondolkodás: A „béke” és „barátság” szavak definiálása

Logikus okfejtés: Képzeld el, hogy nyertél a lottón, mit tennél a pénzzel, magyarázd el a döntésedet

Figyelem

Szelektív figyelem/gátlás: Figyelj jól a beszélgető partneredre, miközben szimultán halod a tévét, a rádiót, vagy más emberek beszélgetését ugyanarról a témáról

Megosztott figyelem: énekelj el egy dalt, miközben egy könyvet olvasol

Észlelés-érzékelés

Diszkriminatív észlelés, különbségtétel: Két kép, vagy hangok (fonetikailag hasonlóságot mutató szavak), illetve tapintható tárgyak összehasonlítása

Tér-vizuális készségek: Ismerd fel egy hang forrását úgy, hogy a szemed csukva van

Az izoláció csökkentését, aktivitásszint növelését célzó intervenciók

Az izoláció jellemzően kialakuló probléma a demenciával élő betegek esetében, és kiterjedhet mind a büntetés-végrehajtási intézeten kívüli kapcsolatrendszerükre, mind az intézeten belüli társas kapcsolataikra. Ugyanakkor a mentális zavarok Sérülékenység-Stressz-Protéktív tényezők modelljei kiemelik a támogató kapcsolatok szerepét a rehabilitációban.⁸

Az időskorú fogvatartottak gyakran eleve kevesebb kapcsolattartóval rendelkeznek, mint a fiatalabbak, és a mentális deficitjük miatt nagyobb nehézséget jelent nekik az, hogy figyelmet fordítsanak a rendszeres kapcsolattartásukra. A fogvatartottakkal folytatott beszélgetésekből, és kapcsolattartásuk alakulásának megfigyeléséből kiderül, hogy időnként előfordul az is, hogy a külső kapcsolattartók nem értik a mentális leépüléssel járó viselkedésváltozásokat, és ezért elzárkóznak a további kapcsolattartástól. Kiemelt szerepe van tehát a kapcsolattartás támogatásának, így például a kapcsolattartókkal való rendszeres kontaktusfelvétel ösztönzésének, illetve az esetlegesen kialakuló konfliktusok mentén akár családterápiás ülés lebonyolításának.

8 Libermann, R. P. (2010) p. 45

Az intézetben belüli kapcsolatok megerősítéséhez Libermann ad néhány hasznos ötletet a pszichiátriai rehabilitációval foglalkozó kézikönyvében:

- Tervezett tevékenységek (pl. közös teázás, beszélgetés a személyzettel)
- Közösségi tevékenységeket elősegítő belső terek kialakítása (pl. társalgó társasjátékokkal, rajzeszközökkel)
- Megkönnyített bejutás a személyzethez

A fogvatartottak és a személyzet pszichoedukációjának jelentősége

A fizikai és mentális deficitekkel élő időskorú fogvatartottak esetében – főleg ha hiányzik a megfelelő támogató kapcsolati hálójuk és rossz anyagi helyzetbe kerülnek – fokozottan megnő a viktimológiai veszélyeztetettség kockázata. A bántalmazás különböző formái jelenhetnek meg, ezek között a fizikai, érzelmi, szexuális, anyagi, de akár a bántalmazás enyhébb formája, az elhanyagolás is az időskorúak egészségét, életét veszélyeztető helyzetekhez vezethet. Még ha nem is történik közvetlen bántalmazás, a diszkrimináció, amellyel a demenciával élők gyakran találkozhatnak, szintén rendkívül káros hatással lehet az időskorú fogvatartottak pszichés egyensúlyára. A diszkrimináció különböző formákban jelenhet meg, ezek között szerepelhet az infantilizálás, az önállóság megvonása, az emberi méltóságot sértő megnevezések (lásd vén trottyos, tata, stb.). Fontosak tehát a stigmatizáció, diszkrimináció csökkentésére irányuló érzékenyítő intervenciók, továbbá a személyzet figyelmének ráirányítása ezekre a lehetséges problémákra, és a megfelelő információ átadása, hogy megfelelően tudják kezelni a felmerülő nehézségeket.

A pszichoedukáció azért is nagyon lényeges, mert a különböző organikus mentális betegségek következményeképpen kialakuló demencia szindróma számos olyan tünettől járhat, amelyet a környezetnek nehéz kezelnie. Ilyen lehet például a váratlanul jelentkező agresszív viselkedés, az éjszakai ébrenlét, illetve az agitált viselkedés. Kulcsfontosságú, hogy a felügyeletet ellátó személyzet meg tudja különböztetni a demencia következtében jelentkező agressziót, és ennek megfelelően kezelje. Az idősekkel elhelyezett fogvatartottak pszichoedukációja azért is fontos, mert a demens beteggel való együttélés időnként nagy megterhelést jelent a környezetnek, és a reintegrációs tisztek gyakran kerülnek abba a nehéz helyzetbe, hogy ezeket a fogvatartottakat nem tudják elhelyezni, mert senki nem fogadja őket.

A fogvatartotti életrajzok program és a Life Review technika alkalmazása a depresszióval küzdő, vagy kilátástalan helyzetben levő időskorú fogvatartottak ellátásában

2016 júniusában indítottuk el a fogvatartotti életrajzok programunkat, és egy önkéntes segítő bevonásával elkészítettük az első fogvatartotti életrajzot, hogy felmérjük, hogy a program mennyire megvalósítható büntetés-végrehajtási körülmények között és pozitív hatást gyakorol-e a programba jelentkező fogvatartottakra. A Life Review technikával felvett interjút azzal egészítettük ki, hogy az elkészült önéletrajzból felajánlottunk néhány példányt a programban részt vevő fogvatartottnak, amelyeket a kapcsolattartóinak elküldhet, illetve lehetőséget biztosítottunk neki arra, hogy az életrajzából felajánljon egy példányt az intézet könyvtárának.

A programba azoknak az önként jelentkező fogvatartottnak a bevonását tervezzük, akiknél az előzetes felmérésünk alapján megállapítottuk a depresszió fennállását, továbbá azokat, akiknek a szabadulása olyan magas életkorban várható, ami megkérdőjelezi a büntetés-végrehajtási intézetből való kijutás esélyét. Bár a Life Review technika nem pszichoterápiás módszer, több kutatás bizonyította hatásosságát az időskorúak elégedettségi szintjének növelésében.⁹

Ahogy feljebb említésre került, a technika kiegészítése, hogy a fogvatartott egy kézzelfogható „könyvecskét” kap kézhez az interjú folyamatát követően (az intézetünk informatikai osztályától kaptunk segítséget az elkészült anyag spirálozásában), amelyet elküldhet hozzátartozóinak, vagy elhelyezhet az intézet könyvtárában felerősíti azt az élményt, hogy a megélt élete tapasztalataiból átadhat valamit az utóknak.

Mi a Life Review technika?

Erik Erikson 1950-ben alkotta meg elméletét a pszichoszociális fejlődés 8 szakaszáról. Bár az első hat szakaszt a gyermekkor időszakában helyezi el, az utolsó kettő a felnőttkorban és időskorban zajlik. Ezek a generativitás (szemben a stagnálással) és az integritás (szemben a kétségbeeséssel). Erikson így ír az integritásról: *„Az ilyen ember elfogadja a saját életciklusainak egyszerűségét, s a számára fontossá vált emberekről is belátja: nem lehettek volna másnyilvánok... Az integritást elért ember, noha tudatában van mindazon életstílusok viszonylagosságának, amelyek az emberi élet törekvésinek értelmet adhatnak, kész arra, hogy minden fizikai és gazdasági fenyegetéssel szemben megvédje méltóságát.”*¹⁰

A Life Review egy olyan félig strukturált interjútechnika, amelynek célja az életút áttekintésével az eriksoni „integritás” elérésének elősegítése. Az interjú strukturált kérdései a különböző életszakaszok felidézését segítik elő, kisgyermekkortől a ser-

⁹ Cook, E. (1998); Fielden, M. (1990)

¹⁰ Erikson, H. E. (1991) p. 494

dülökoron át a felnőttkorig, olyan – túlnyomórészt a családi élettel kapcsolatos – életfeladatokra összpontosítva, mint a gyermekkor és serdülőkor fontos élményei, a párkapcsolatok, a szülői feladatok, az első állás, a szakmai identitás, a nyugalomba vonulás, illetve más fontos fordulópontok a személy életében. Az alaposan elkészített interjú figyelmet fordít azokra a történelmi és kulturális hatásokra is, amelyek az interjúalany élményeit befolyásolták. A folyamat során megtörténik a megélt élet értékelése, és az interjúkészítőnek célszerű figyelmet fordítania az elért sikerekre, az eredményes megküzdési stratégiákra, a fontos érzelmi kapcsolatokra és a példaképek közvetítette értékekre.

Az önkéntes segítők bevonásának szerepe

A strukturált életútinterjú felvétele általában 4-6 – legalább egyórás – alkalmat igényel, majd ezt követően az interjú alapján elkészített életrajz megírása legalább további 10-20 órát, amire a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó pszichológusoknak a jelentős megterhelést jelentő feladataik mellett általában nincs kapacitása, ezért célszerű az önkéntes segítők, például pszichológia szakos egyetemi hallgatók, vagy pályakezdő pszichológusok bevonása a folyamatba. Eddigi tapasztalatunk alapján a fogvatartottak szívesen fogadják az önkéntes segítőt, és mivel a feladatuk kizárólag az interjúkészítésre szorítkozik, nem kerülnek be a munkafolyamatba olyan másodlagos előnyök elérésére való törekvések, amelyek az intézeti pszichológussal való beszélgetést befolyásolhatják.

Mivel a félig strukturált interjúmódszer egy 44 kérdésből álló kész kérdéssort ajánl a kérdezőnek, amelyet a kérdező az interjúalany történetének alakulása fényében saját kérdésekkel egészíthet ki, az interjú különleges képzettség nélkül is felvehető.

Amennyiben azonban önkéntes segítségét vesszük igénybe, fontos a megfelelő felkészítése, és az önkéntes – a munkáját irányító pszichológus által végzett – szupervíziója. A felkészítésben kiemelt figyelmet kell fordítanunk arra, hogy az interjúkészítő mindig az interjúalanyt kövesse, és ne próbálja felszínre hozni az általa elkerült témákat. Az életünk során alkalmazott pszichés elhárítások ugyanis gyakran funkcionálisak, a pszichés egyensúlyunk fenntartását segítik elő, és ha olyan kérdések hangzanak el, amelyek ezeknek a funkcionális elhárításoknak a további fenntartását veszélyeztetik, az az interjúalany destabilizálódásához vezethet. Ahhoz, hogy az interjú végén színes, olvasmányos „könyvecske” készülhessen a fogvatartott életrajzából fontos az élményszerű leírások előidézése, például, hogy milyen volt egy-egy személy, vagy fontos helyszín az interjúalany életében. Hasznos továbbá az interjúalany szóhasználatának követése, hogy a végül elkészült írást a sajátjának érezze. Az interjú felvételének részeként nagy segítséget jelent a genogram (családi kapcsolatrendszer szemléltető ábra) felvétele, ami átláthatóvá teszi a családi kapcsolatrendszer, és hasznos információt ad a családtagok közötti érzelmi kapcsolatokról. Végül, de nem utolsósorban fontos az önkéntesek felkészítése a büntetés-végrehajtási intézet szabályainak betartására, illetve a figyelmük felhívása a titoktartási kötelezettségekre, amit célszerű írásos formában rögzíteni.

A fogvatartotti életrajzok program első tapasztalatai

Az első interjúalanyunk 70 éves volt az interjú felvételekor. Nem jogerősen elítélt előzetes letartóztatottként várta a valószínűsíthetően magas ítéletét. Az interjút megelőző vizsgálaton közepesen súlyos depresszió fennállását állapítottuk meg nála.

Az interjúalanyunk többszörös visszaeső bűnözőként az életének csaknem felét büntetés-végrehajtási intézetben töltötte. Ugyanakkor fontos és kiemelendő az életéből, hogy a szabadlábon töltött időszakokban mindig megpróbált talpra állni, több szakmát elsajátított, bizonyos „civil” munkahelyein kifejezett megbecsülésnek örvendett, majd a rosszul meghozott döntések (pl. hitel felvétele), a sodródásra való hajlama, a nem megfelelően megválasztott társas kapcsolatai mindig visszajuttatták a börtönbe. Az életéből fontos kiemelni azt is, hogy az alkotó munka mindig nagy megtartó erő volt számára. Írt verseket, színdarabot, és nyert szavalóversenyt. Nem meglepő tehát, hogy nagyon lelkesen látott neki a közös munkának.

A program kifejezetten jótékony hatással volt a fogvatartottra, szubjektív visszajelzésében, mint számára kiemelten fontos élményről számolt be róla. Emellett aktivitása fokozódott, ismét nekilátott korábbi színdarabja átdolgozásának, aktívabbá vált kapcsolata az intézet személyzetével és kapcsolattartóival, és a geriátriai depresszióskála második felvételekor az értékei a „normális tartományba” kerültek.

Felhasznált Irodalom

- Chandler, K. – Delgado, J. – Lang, G. – Nagy, E. – Orosz, L. (szerk., 2014): Aktívan a szellemi frissesség és mentális jóllét megőrzéséért 50 felett is *Menta50+ Konzorcium*
- Cook, E. (1998): Effects of reminiscence on life satisfaction of elderly female nursing home residents. *Health Care for Women International* 19, p. 109-118.
- Erikson, H. E. (1991):, A fiatal Luther és más írások, *Gondolat, Budapest*
- Fekete A. – Somogyvári M. (2016): Időskorú fogvatartottak SETFO 2016 (publikációja folyamatban)
- Fielden, M. (1990): Reminiscence as a therapeutic intervention with sheltered housing residents: A comparative study. *British Journal of Social Work*, 20, p. 21-44.
- Juhász Zs. (2012): Az előregedő börtönnépesség problémái, *Börtönügyi Szemle* 2012/2
- Kopp és mtsai. (1988, 1995, 2002): Hungarostudy
- Lieberman, R. P. (2010): Felépülés a betegségből, A pszichiátriai rehabilitáció kézikönyve, *Oriold és Társai Kiadó*
- Pék Gy. (2014): Egészségpszichológiai szempontok időskorban, in: Egészségpszichológia a gyakorlatban, *Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest*
- Spar, J. E. – La Rue, Asenath (2002): Geriátriai Pszichiátria, *Lélekben Otthon Kiadó*

Fotó: BvOP Fotó - Apró Andrea

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS VÉGREHAJTÁSÁT ÉRINTŐ ÜGYÉSZI RENDELKEZÉSI JOG EGYES KÉRDÉSEIRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KAPCSOLATTARTÁST ÉRINTŐ DÖNTÉSEKRŐL

Az esszé az ügyész illetve a bíró előzetes letartóztatás végrehajtását érintő rendelkezési jogát büntetés-végrehajtási jogintézményként fogja fel. A szerző megvizsgálja az ügyész rendelkezési jogkörét, és arra a következtetésre jut, hogy ezt a jogintézményt kizárólag a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló büntetés-végrehajtási törvénnyel kellene szabályozni. Ugyanakkor az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő rendelkezési jogkört a magyar büntetőjogban mind a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló törvény (a továbbiakban Bv. tv.), mind pedig büntetőeljárásról szóló törvény (a továbbiakban: Be.) szabályozza.

A szerző úgy véli a rendelkezési jogkör legfontosabb eleme a kapcsolattartásról történő döntés. A kapcsolattartás különös nemei a levelezés, látogató fogadása, csomag fogadása és feladása, telefonos híváskezdeményezés és a sajtó útján történő nyilatkozattétel. Az előzetesen letartóztatottat a kapcsolattartást érintő döntésekkel szemben panaszjog illeti meg, jóllehet

e kérdés kapcsán a jogirodalmi álláspontok nem egységesek.

A tárgyalást megelőzően az ügyész rendelkezési jogköre kiterjed a fogvatartottak elhelyezésének meghatározására, az előzetesen letartóztatottak egymástól történő elkülönítésének elrendelésére, fokozott őrzés elrendelésére és az előzetesen letartóztatottak fogva tartó intézeteken kívüli mozgatásának, szállításának engedélyezése.

According to the basic statement of the essay the order of the court or the public prosecutor concerning execution of pre-trial detention is a legal institution of the penitential law. The author examined the power delegated to the public prosecutor and came to the conclusion that all the rules of this legal institution ought to be regulated only by the “Act on the Execution of Punishments and Measures”. However, Hungarian penitential law contains rules regarding the power of the enforcement of remand both in the “Act on Execution of Punishments and Measures” and in the “Act on Criminal Procedure”.

Bevezetés

A cikk megírására olyan, a rendelkezési jogkör kapcsán előforduló problémák készítették, amelyekkel munkám során magam is találkoztam. Emellett az új büntetés-végrehajtási jogszabályok hatálybalépése kapcsán felmerülő jogalkalmazási bizonytalanságok szintén arra indítottak, hogy az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő ügyészi rendelkezési jog egyes kérdéseit a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bv. tv.) dogmatikája szempontjából is vizsgálat alá vessem.

Tanulmányomban a rendelkezési jog jogalkalmazási kérdéseit a nyomozás felügyeleti és vádelőkészítési tevékenységet ellátó ügyész szemszögéből közelítem meg, ennél fogva a rendelkezési jogkörnek a büntetőeljárás bírósági szakában felvetődő sajátos kérdéseivel különösebben nem kívánok foglalkozni. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a vizsgált kérdések az ítélő bíró által gyakorolt rendelkezési jogkör vonatkozásában is hasonlóképpen vetődnek fel. Az ügyészi rendelkezési jogkör kapcsán a fiatalkorú terhelték előzetes letartóztatása, valamint az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtása során felmerülő sajátos problémák vizsgálatát úgyszintén mellőzöm.

Kiindulópontként szükségesnek tartom az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő rendelkezési jogkör mint jogintézmény jogági elhelyezkedésének vizsgálatát. Maga az előzetes letartóztatás bizonyosan büntetőeljárás jogintézmény, hiszen alkalmazásának legalapvetőbb kérdéseit – feltételeit, elrendelését, tartamát és megszüntetését – az 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (a továbbiakban: Be.) szabályozza. Ezt ugyanakkor némileg árnyalja az a tény, hogy az előzetes letartóztatás végrehajtásának megszakítását mégsem ez a jogszabály, hanem a Bv. tv., közelebbről annak 393. § (1) bekezdése rendezi.

Furcsamód, büntetőeljárás kódexünkben az előzetes letartóztatás szabályozása körében több olyan rendelkezés is található, amely tartalmánál fogva a büntetés-végrehajtási jog tárgykörébe (is) tartoz(hat)na. Így „Az előzetes letartóztatás végrehajtása” alcím alatt a Be. 135. §-a tartalmazza az alapvetően büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtás előírását, a rendőrségi fogdán történő elhelyezés lehetőségét, a terhelt processzuális jogainak védelmét, valamint az előzetesen letartóztatott védőjével és államának konzuli képviselőjével való kapcsolattartási jogának rögzítését. A hivatkozott szakaszon belül továbbá egy, a rendelkezési jog gyakorlásának vonatkozásában alapvető szintű norma is megtalálható: „[a]z előzetes letartóztatásban lévő terhelt csak olyan korlátozásnak vethető alá, amely a büntetőeljárás jellegéből következik, vagy amelyet a letartóztatást foganatosító intézet rendje szükségessé tesz.”¹

A Be. 135. §-a végül az előzetes letartóztatás végrehajtásának részletes szabályait tartalmazó külön jogszabályok létrejöttére is utal, valamint tartalmaz még egy – nézetem szerint – „eltévedt” rendelkezést a terhelt érdekében különböző bűncselekményeket elkövető védő kizárásáról.²

1 A Be. 135. § (3) bekezdés harmadik mondata.

2 E rendelkezés elhelyezését azért tartom vitathatónak, mert a védő kizárását alapvetően a Be. 45. §-a szabályozza.

Az eljárási kódexben található továbbá két, az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő rendelkezés, ám ezeket nem az előzetes letartóztatás címe alatt, hanem a terhelt processzuális jogait és kötelezettségét rögzítő 43. §-ban helyezte el a jogalkotó. Az egyik ilyen norma a Be. 43. § (3) bekezdésének *a*) pontja, amely ugyancsak a védővel és konzuli képviselővel való kapcsolattartásról szól és csupán annyiban tér el a Be. 135. § (3) bekezdésének második mondatától, hogy rögzíti az ebbe a kategóriába tartozó személyekkel való kapcsolattartás (írásbeli vagy szóbeli érintkezés) ellenőrzésének tilalmát. Így tehát a védővel, konzuli képviselővel való kapcsolattartás a fogva lévő terheltet (is!) megillető olyan, garanciális jelentőségű jogosultság, amelyet a rendelkezési jogkör gyakorlója sem korlátozhat.

A Be. 43. § (3) bekezdésének *b*) pontja viszont már egy közvetlenül a rendelkezési jogkörbe tartozó kérdést rendez, mivel kimondja, hogy *„[a] fogva lévő terhelt jogosult arra, hogy a hozzátartozójával³ vagy – az elsőfokú bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig az ügyész, azt követően a bíróság rendelkezése alapján – más személlyel szóban, személyesen felügyelet mellett, távbeszélőn és írásban ellenőrzés mellett érintkezzen. A hozzátartozóval való érintkezés kizárólag a büntetőeljárás eredményessége érdekében korlátozható vagy tiltható meg.”*

A Be. fentebb említett szabályai ellenére a rendelkezési jogkör intézményének alapvető forrása mégsem az eljárási kódex, hanem a Bv. tv. 390. §-a, amely *„A rendelkezési jogkör gyakorlása”* címszó alatt részletezi a rendelkezési jog tartalmát, e körben szintén megemlítve például a kapcsolattartás korlátozásának és tiltásának jogát is.⁴ Ezen felül a Bv. tv. XXIX. fejezete, valamint a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet (a továbbiakban: Bv. Szabályzat) IX. fejezete tartalmaz még – elszörtan – releváns rendelkezéseket.

Az említett normák által nem szabályozott, a kényszerintézkedés végrehajtását érintő további döntések meghozatala a fogva tartó intézet hatáskörébe tartozik. Így például az intézet parancsnoka dönt a fogvatartott által magánál tartható tárgyak köréről, e döntését a rendelkezési jogkör gyakorlója sem vizsgálhatja felül.⁵

Az előzetes letartóztatás végrehajtását érintő rendelkezési jogkör fentebb vázolt jogforrási rendszere alapján rögzíthető, hogy a rendelkezési jogkör olyan jogintézmény, melynek szabályait párhuzamosan tartalmazza mindkét jogág kódexe. Ez a körülmény nyilvánvalóan megnehezíti a rendelkezési jogkör rendszertani elhelyezését.

A jogintézmény jogági meghatározásának kérdése már a bírói gyakorlatban is felmerült. Egy elvi jelentőségű eseti döntés szerint *„[a] rendelkezési jogkör gyakorlója dönt minden olyan kérdésben, amely a folyamatban levő büntetőeljárás sikerét, kimenetelét érintheti, és nem szűken vett végrehajtási kérdés.”* Ugyanakkor *„az ügyész, illetőleg az eljáró bíróság azok, akik a büntetés-végrehajtási jog szerint a rendelkezési jogkör gyakorlói.”* Az idézett ítéleti indokolás arra is felhívja a figyelmet, hogy az

3 Lásd: 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.) 459. § 14. pont.

4 A Bv. tv. 390. §-a kapcsán Dr. Pallo József rámutat arra, hogy *„[a] rendelkezési jogkör tartalma három fő irányba terjed ki, úgymint: valamilyen cselekvés engedélyezése, elrendelése, tilalom kimondása, nyilatkozat a fogvatartás körébe tartozó biztonsági és egyéb fontos körülményére.”* [Juhász Zs., Pallo J., Végh M. (2015)]

5 A Bv. tv. 392. § (2) bekezdés *d*) pontja, valamint a Bv. Szabályzat 1. számú melléklete.

„előzetes letartóztatás végrehajtására vonatkozó szabályokat a hatályos jog a büntetés-végrehajtási joganyag részeként kodifikálta” és a „[büntetés-végrehajtási] jogszabályok szabályozzák a rendelkezési jogkör gyakorlását, és nem a büntetőeljárás törvény”.⁶ Az idézett határozat tehát alapvetően büntetés-végrehajtási jogintézménynek tekinti a rendelkezési jogkört.

Ez az álláspont már csak azért is helyeselhető, mivel azok a döntések, amelyeknek meghozatalára a rendelkezési jogkört gyakorló ügyész vagy bíró e jogkör alapján jogosult, egyértelműen a végrehajtást foganatosító intézet hatáskörének korlátozása révén kerültek át a rendelkezési jog címzettjéhez. Vagyis lényegében olyan döntések köréről van szó, melyeket az elítéltek esetében a büntetés-végrehajtási szervezet jogsult meghozni.

A rendelkezési jog büntetés-végrehajtási hatásköröket korlátozó jellege különösen hangsúlyos, ha a fogvatartott másik ügyében kiszabott szabadságvesztés foganatba vétele okán az előzetes letartóztatás rendelkezési jogkör jogosultja általi megszüntetésére vagy végrehajtásának büntetés-végrehajtási intézet általi megszakítására kerül sor. Így a kényszerintézkedés megszüntetése esetén a fogva tartó intézetnek az elítélt kapcsolattartása vagy elkülönítése tekintetében a rendelkezési jogkör gyakorlója által korábban meghozott korlátozó intézkedéseket,⁷ az előzetes letartóztatás végrehajtásának megszakítását követően pedig a rendelkezési jogkör gyakorlójának előírásait is be kell tartani.⁸

Amennyiben a rendelkezési jogkört büntetés-végrehajtási jogintézményként fogjuk fel, úgy abból az (is) következik, hogy az ügyész a nyomozási szakban nem csupán a nyomozás tekintetében, hanem a legszigorúbb kényszerintézkedés alkalmazása esetén egyes, a Bv. tv. 3. § 1. pontjában értelmezett büntetés-végrehajtási ügy körébe tartozó döntéshozatali eljárások vonatkozásában is az „ügy urává” válik.⁹ A rendelkezési jogkör gyakorlója, mint az adott ügyben döntési jogkörrel rendelkező személy, egyértelműen a kényszerintézkedés végrehajtásával kapcsolatban eljárva, a végrehajtás tartalmát, helyét és módját meghatározó olyan döntéseket hoz, melyek kihatással vannak az egyéb jogcímen fogvatartott jogaira és kötelezettségeire.¹⁰

A rendelkezési jogkör természetéből továbbá értelemszerűen következik a fogva tartó intézetek kötelezettsége arra nézve, hogy amennyiben a rendelkezési jogkörbe tartozó döntés szükségességét észlelik, haladéktalanul értesíteniük kell a rendelkezési jogkör gyakorlóját.¹¹ Ilyen döntési helyzet lehet különösen a kapcsolattartás ellenőrzése során feltárt, a büntetőeljárás eredményességét hátrányosan befolyásoló ok felmerülésének gyanúja.¹²

6 EBH. 2014. B.5.

7 Bv. tv. 172. § (3) bekezdés.

8 Bv. tv. 393. § (3) bekezdés.

9 A nyomozási bíró ellenben sosem válik rendelkezési jogkör gyakorlójává. Erre hívja fel a figyelmet 4/2004. B. számú véleményében a Zalaegerszegi Törvényszék Büntető Kollégiuma (http://zalaegerszegitorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/bunteto_kollegium.pdf).

10 Bv. tv. 3. § 1. pont.

11 Bv. tv. 390. § (5) bekezdés.

12 Bv. Szabályzat 195. § (2) bekezdése.

Rendelkezés a kapcsolattartásról

A kapcsolattartás a fogvatartott joga arra, hogy a büntetés-végrehajtási szervezeten kívül álló személyekkel érintkezzen. E jogosultságot a Bv. tv. különböző módon szabályozza, aszerint, hogy a fogvatartottal kapcsolatot tartó személy hivatalos vagy nem hivatalos („privát”) minőségben vesz részt a fogvatartottal való kommunikációban.¹³ A kapcsolattartást érintő ügyészi rendelkezések lényegében a nem hivatalos minőségben kapcsolattartónak minősülő személyekkel való kapcsolattartás vonatkozásában hozott döntések körét jelenti. Ezek jelentősége kapcsán elmondható, hogy valószínűleg nincs az a jó ellátás, jól megszervezett foglalkoztatás vagy tartalmas szabadidős tevékenység, amely nagyobb jelentőséggel bírna egy fogvatartott számára, mint a hozzátartozókkal vagy más rokonokkal, barátokkal, barátnővel, egyszerűen: a „kinti világgal” való kapcsolattartás.¹⁴

Az előzetes letartóztatásban lévő személyek vonatkozásában – amint arról már szó volt – a Be. és a Bv. tv. egyaránt tartalmaz privat kapcsolattartást szabályozó rendelkezéseket. Szükséges viszont külön szót ejteni a Be. 43. § (3) bekezdésének *b*) pontjában és a Bv. tv. 390. § (1) bekezdés *a*) pontjában foglalt rendelkezések egymáshoz való viszonyáról. E két jogszabályhely a kapcsolattartás korlátozása tekintetében annyiban átfedi egymást, hogy a „büntetőeljárás eredményessége érdekében” egyformán jogalapot teremtenek az erre irányuló döntés meghozatalára. Ugyanakkor első olvasatra a két norma még sincs egymással teljesen összhangban, mivel a Bv. tv. 390. § (1) bekezdés *a*) pontja nem szól külön a (hozzátartozóval való) kapcsolattartás tiltásáról, illetve nem utal a más személlyel való kapcsolattartás engedélyezésére. Mindazonáltal logikai értelmezés alapján a Bv. tv. szerint a „kapcsolattartás korlátozásáról és ellenőrzéséről” való döntés az előzetesen letartóztatott kapcsolattartását érintő valamennyi döntési aktust magában foglalja.¹⁵ Tehát a két jogszabályhely tartalmilag ugyanarról és ugyanúgy rendelkezik.

A jogalkalmazói gyakorlatban a megkettőzött szabályozás általában akként érvényesül, hogy a rendelkezési jogkör gyakorlója a kapcsolattartás kérdésében való döntéshozatalkor egyaránt hivatkozik mind a Be. 43. § (3) bekezdésének *b*), mind pedig a Bv. tv. 390. § (1) bekezdés *a*) pontjaiban foglaltakra.

Ezt a szemléletet tükrözi a Legfőbb Ügyészség 2015-ben közreadott, a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről szóló emlékeztetőjének (a továbbiakban: LÜE 2015.)¹⁶ a Be. 43. §-ához kapcsolódó 39. pontja is. Ezen iránymutatás a kapcsolattartási kérdésben való döntés jogforrásaként a Bv. tv. 390. § (1) bekezdésének *a*) pontjára is hivat-

13 Bv. tv. 3. § 9. és 11. pont.

14 A kapcsolattartás jelentőségét illusztrálандó utalok az Emberi Jogok Európai Bíróság által az *Ilaşcu* és társai ügyben kifejtettre, mely szerint a kinti világgal való kapcsolattartás hiánya embertelen vagy megalázó bánásmódra, legsúlyosabb formáiban pedig kínzásra vezethet, megsértve ezáltal az Európai Emberi Jogi Egyezmény 3. cikkét. (Ild. *Ilaşcu and others v Moldova and Russia* [GC] 8 July 2004. [48787/99]). Továbbá az Európai Börtön szabályok 24.1. pontja is ennek megfelelően általános szabályként írja elő, hogy a fogvatartottak számára engedélyezni kell, hogy a lehető legnagyobb gyakorissággal tarthassanak kapcsolatot családjukkal és harmadik személyekkel.

15 Ezt támasztja alá például a Bv. tv. 390. § (2a) bekezdése, amely a nem hozzátartozókkal való kapcsolattartás engedélyezéséről való döntés átruházhatóságától rendelkezik.

16 LFNIGA/103/2015.

kozik, hogyan a korábbi, 2014-es emlékeztető (továbbiakban: LÜE 2014. 06.)¹⁷ is a közreadásakor hatályos régi Bv. Szabályzat – a 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 237. § (1) bekezdésének d) pontjának – alkalmazására emlékeztette a jogalkalmazó ügyészt.¹⁸

Ám e „kettős jogalapot feltételező” megoldás a kapcsolattartás kérdésében hozott döntéssel szembeni panaszjog kapcsán problémákat vet fel, hiszen a jogalkalmazónak két jogszabály összevetése alapján kell eldöntenie azt, hogy melyik törvény alapján megengedett (vagy tiltott) a döntéssel szembeni jogorvoslat.

Dr. Vókó György válasza erre a kérdésre – még a korábban hatályos szabályozás alapján – egyértelmű: „[a] korlátozásra irányuló ügyészi rendelkezés miatti panaszt a Be. [1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról] 148. §-a szerinti – a nyomozás során bejelentett – jogorvoslatnak kell tekinteni, nem pedig büntetés-végrehajtási panasznak, hiszen nem a bv. intézet, a rendőrségi fogda által tett intézkedés sérelmezéséről van szó.”¹⁹ Hasonló következtetésre jut dr. Nánási László is a hatályos Be. panaszjogot érintő 2014. január 1-i változásainak elemzése kapcsán.²⁰

Ennek ellentmondó nézetet vall viszont dr. Tóth Mihály, aki a kapcsolattartásról való rendelkezéssel szembeni panaszjog kérdését a Be. 43. § (3) bekezdése felől közelíti meg. E jogszabályhelyhez fűzött tankönyvi magyarázata szerint „[a] bíróságnak a kapcsolattartás tárgyában hozott döntése nincs határozati formához kötve, jogorvoslattal tehát nem is támadható.”²¹ A szerző megítélésem szerint ezzel arra utal, hogy a kapcsolattartás kérdésében a bíróság a Be. 260. § (2) bekezdése szerinti bírói intézkedést hoz. Ugyanakkor a szerző adós marad annak alátámasztásával, hogy miért kizárt a jogorvoslat az ügyész által hozott kapcsolattartási tárgyú döntésekkel szemben, ha egyszer a Be. egyes, nem határozati formába foglalt ügyészi intézkedésekkel szemben biztosítja a panaszjogot a nyomozás során.²² Az is igaz viszont, hogy ez a kérdés – fordított megközelítésben – a fogvatartott panaszhoz való jogát elfogadó álláspont kapcsán is felvethető: ha az ügyészi döntéssel szemben valóban biztosított a jogorvoslati lehetőség, úgy ez a bírósági döntések esetében miért hiányzik?

A jogorvoslat lehetőségének további vizsgálatához – immáron csak a nyomozati szak szabályai által adott keretek között maradván – tanulságos szemügyre venni a Be. panaszjogot érintő rendelkezéseinek közelmúltbeli változásait.

A Be. 195. § (1) bekezdésének 2011. július 1. és 2014. január 1. napja között hatályos szövege még akként rendelkezett, hogy csak a rendelkezésben felsorolt – például feljelentés elutasításáról, nyomozás megszüntetéséről rendelkező – határozatokkal szemben nyújtható be panasz. A norma nyelvtani értelmezése szerint tehát a kapcsolattartási kérelmet elutasító ügyészi határozattal szembeni jogorvoslat kizárt volt.

2014. január 1-je előtt a fenti – a fogvatartotti jogok szemszögéből nézve aggályosnak tekinthető – szabályozásban „kiskaput” kereső jogalkalmazó esetleg megpró-

17 Ig.507/2014. Legf. Ü. szám.

18 A Bv. tv. 390. § (1) bekezdésének a) pontja egyébiránt tartalmilag megegyezik a régi Bv. Szabályzat ezen rendelkezésével.

19 Vókó Gy. (2001) p. 363.

20 A szerző szerint „a fogva lévő terhelt kapcsolattartási kérelmét elutasító határozattal szemben joghatályosan terjeszthet elő panaszt a gyanúsított, hiszen az elutasító határozat az eljárási jogosítványait közvetlenül is érinti.” [Nánási L. (2014.) p. 228.]

21 Belovics E., Tóth M. (2015) p. 86.

22 Be. 196. § (1) bekezdés.

bálokozhatott a nyomozási szakban meghozható határozatok példálózó jellegű (nek túlon túl hosszadalmas) felsorolását tartalmazó Be. 169. § (1) bekezdés „kreatív” értelmezésével. Vagyis ha a döntését – annak határozati formába öntése helyett – „átnevezte” intézkedésre, úgy a Be. 196. § (1) bekezdésének hatályát (amely panaszjogot biztosít a nyomozó hatóság és az ügyész intézkedéseivel szemben) a fogvatartott számára hátrányos kapcsolattartási döntésekre is kiterjeszthette. Ez a megoldás azonban nyilvánvalóan törvénysértő lett volna, hiszen egy döntés nem csupán attól határozat, mert megfelel a határozattal szemben támasztott alakiságoknak, hanem attól is, hogy a tartalma olyan jellegű, amelyet határozati formába kell önteni.²³ A határozati forma és annak tartalma nem választható szét egymástól.

2014. január 1-től a Be. 195. § (1) bekezdése immáron (újra) akként rendelkezik, hogy *„[a]kire nézve az ügyész vagy a nyomozó hatóság határozata közvetlen rendelkezést tartalmaz – ha e törvény kivételt nem tesz –, a határozat ellen a közléstől számított nyolc napon belül panasszal élhet.”* A hatályos norma nyelvtani értelme tehát már nem zárja ki azt, hogy a kapcsolattartást kérelmező fogvatartott (a határozatba foglalt rendelkezés alanya) a határozattal szemben panasszal éljen. Ennek megfelelően a kialakult ügyészségi joggyakorlat szerint a kapcsolattartás kérdésében [a Be. 43. § (3) bekezdés b) pontja és a Bv. 390. § (1) bekezdés a) pontja alapján] meghozott, határozati formába öntött döntéssel szembeni panaszjog a Be. 195. § (1) bekezdése alapján biztosított, *„mert a terhelt jogainak védelme a jogorvoslati lehetőség biztosítását igényli.”*²⁴

De vannak-e egyáltalán amellet szóló érvek, hogy a kapcsolattartást érintő ügyészi döntésekkel szemben a Bv. tv. alapján (is) biztosítható panaszjog?

Az első ilyen érv az lehet, hogy a döntés meghozatala a Bv. tv. rendelkezésein is alapszik. A Bv. tv. 386. § (1) bekezdésében foglalt utaló szabály az előzetes letartóztatás végrehajtására vonatkozó valamennyi rendelkezés vonatkozásában – tehát a 390. §-ra kiterjedően is – kimondja, hogy *„[a]z előzetes letartóztatás végrehajtására [...] az e fejezetben foglalt eltérésekkel a szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.”*²⁵ A kapcsolattartást érintő döntéssel szembeni panaszjog pedig a szabadságvesztés végrehajtása körében kétség kívül szabályozott.

További érv lehet a Bv. tv.-en alapuló jogorvoslati jog mellett az is, hogy a Bv. tv. a kapcsolattartást érintő döntések kapcsán egyáltalán nem utal a Be. szerinti panaszjogra, mint ahogyan teszi azt más helyütt, például a feltételes szabadság megszüntetésére irányuló eljárás során, az ideiglenes foganatba vétel tárgyában hozott ügyészi döntés szabályozásánál.²⁶

23 Dr. Tóth Mihály szerint „[a]zokban, az eljárás résztvevői számára jogot vagy kötelezettséget rögzítő esetekben, amelyekhez garanciális érdekek fűződnek, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság alak-szerű határozatot hoz”, illetve „[a] határozat hozatala azokban az esetekben indokolt, amelyekben a büntetőeljárásban részt vevő személyek eljárási jogait vagy kötelezettségeit jelentős mértékben érinti.” [Belovics E., Tóth M. (2013). p. 208. és 210.]

24 LÜE. 2015. 328.1. pont és 39.1 pont.

25 A szabadságvesztés szabályainak az előzetes letartóztatásra való alkalmazása egyébként nem mond ellent annak az alapelvnek, miszerint az előzetes fogvatartás „nem lehet előre hozott büntetés” mivel ez nem a büntetőeljárásban alkalmazott szabadságelvonó kényszerintézkedések végrehajtására, hanem azok tartamára, okszerűségére és rendszeres időközönkénti felülvizsgálatukra vonatkozik.

26 Bv. tv. 61. § (4) bekezdés.

Harmadsorban – amint azt a bevezetőben már említettem – a Bv. tv. olyan értelmező rendelkezést adott a büntetés-végrehajtási ügynek, amely alapján a rendelkezési jogkörbe tartozó kérdésekben való döntéshozatal is besorolható ezen ügycsoport kategóriájába.

Negyedsorban a panaszjog Bv. tv. szerinti általános szabályainak értelmében az előzetesen letartóztatott is jogosult panasz megtételére, sőt, a kapcsolattartás vonatkozásában e jog még a döntéssel érintett kapcsolattartó számára is biztosított.²⁷

Végezetül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a panaszjog Bv. tv.-en alapulásának elfogadásával megszűnne az a lehetetlen állapot, hogy csak az ügyészi döntéssel szemben van helye jogorvoslatnak, míg ugyanez a bírósági intézkedés esetén kizárt.

A fenti érvek alapján tehát felvethető egy olyan megoldás, hogy a kapcsolattartási kérelmet elutasító, kapcsolattartást korlátozó ügyészi döntéssel szembeni panaszjogra – a Bv. tv. 386. § (1) bekezdésére figyelemmel – a Bv. tv. 21. § alkalmazására visszautaló 142. §-t kellene megfelelően alkalmazni. Ám ez a megoldási kísérlet – nyilvánvaló bonyolultsága mellett – csak újabb problémák forrása lenne. Először is az ügyészi (és a bírósági) szervezetet nem lehet megfeleltetni a panaszelbírálás Bv. tv. 142. § (2) bekezdésében szabályozott fórumrendszerének (intézetparancsnok – országos parancsnok – miniszter).²⁸ Továbbá a Bv. tv. általános szabályai között található 21. § (1) bekezdés egyértelműen a végrehajtásért felelős szerv döntése elleni panaszokról rendelkezik, az ügyészség pedig – különösen az előzetes letartóztatás vonatkozásában – nyilvánvalóan e szervek körén kívül esik.²⁹ Végül az a formális ellenvetés sem elvetendő, hogy a panasz mint jogorvoslati forma a bírósági eljárásban nem értelmezhető.

Úgy vélem tehát, hogy a vázolt probléma a hatályos joganyag alapján nem rendezhető megnyugtatóan. Mivel a szabályozás joghézaggal terhelte, az ellentmondásokat a jogalkotónak kell(ett volna) feloldania, ahogyan erre dr. Gaál Irén és dr. Müller Anikó már az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról (továbbiakban: Bv. tvr.) hiányosságai kapcsán is felhívták a figyelmet.³⁰

A rendelkezési jogkört gyakorló ügyésznek a kapcsolattartási kérelmet egyetlen szempontból kell megvizsgálnia: veszélyeztetné-e az engedélyezni kért kapcsolattartás a nyomozás (büntetőeljárás) eredményes befejezését vagy sem.³¹ Kérdés: mi a különbség a kapcsolattartás Be. 43. § (3) bekezdése [és a Bv. tv. 390. § (1) bekezdésének a) pontja] szerinti, a „büntetőeljárás eredményessége” érdekében való korlátozása és a Be. 135. § (3) bekezdése szerinti, a „büntetőeljárás jellegének” megfelelő korlátozása között? A kommentár irodalomból kiolvasható válasz szerint semmi, lényegé-

27 Bv. tv. 21. § (2) bekezdés.

28 Hacsak nem alkalmazza a jogalkalmazó a törvényi analógia (büntetőjogban különösen elkerülendő) kétes eszközét.

29 Mindazonáltal ez alól egy kivétel azért mégiscsak akad: az ügyészi megrovás esetén a szankció végrehajtásának felelőse az ügyész [vö: Bv. tv. 32. § (2) bekezdés és 307. § (1) bekezdés].

30 „De lege ferenda indokolt lenne szabályozni, hogy milyen formában, milyen indokolással korlátozható vagy tiltható meg a hozzátartozóval való kapcsolattartás, és ez ellen milyen érdemi jogorvoslattal élhet a fogvatartott. Indokolt lenne továbbá arról rendelkezni, hogy a korlátozás a lehető leg-rövidebb ideig tarthat.” – olvasható a Bv. tvr.-hez írott kommentárban [Gaál I., Müller A. (2011) p. 324.].

31 Bv. tv. 390. § (1) bekezdés a) pont.

ben mindkét fogalom ugyanazt jelenti.³² Ezzel magam is egyetértek, hiszen csakis a büntetőeljárás jellegének figyelembe vételével dönthető el az, hogy mi veszélyezteti a büntetőeljárás eredményességét.

Álláspontom szerint a két azonos fogalmat az előzetes letartóztatásnak a Be. 129. § (2) bekezdésének *b)-d)* pontjaiban foglalt okai töltik ki (mindig az adott eset konkrét körülményeinek megfelelő) különös tartalommal. Például egy sorozatjelleggel – szabálysértési vagy kisebb értékre (üzletszerűen) – bolti lopásokat elkövető, csupán a bűnisméltés veszélye miatt előzetes letartóztatásba helyezett terhelt vonatkozásában nyilvánvalóan kevésbé lehet indokolt a kapcsolattartás korlátozása. Ellenben más bűncselekmény típusoknál (kábitószer-kereskedelem, egyes prostitúciós bűncselekmények) a kapcsolattartás akár a bűnisméltésre is lehetőségét nyújthat. Az összebeszélés esetleges veszélye viszont mindenkor különös körülméltre ad okot a rendelkezési jogkör gyakorlása során.

Az előzetesen letartóztatott kapcsolattartásának korlátozása (nem engedélyezés, tiltása) kizárólag tényekkel alátámasztott döntés lehet. Továbbá a rendelkezési jogkör gyakorlójának azt is szem előtt kell tartania, hogy a kapcsolattartásnak több formája is lehetséges, ezért nem biztos, hogy valamely kapcsolattartási forma korlátozása a többi kapcsolattartási forma korlátozását is indokoltá teszi. Vagyis a korlátozás bevezetését illetően az arányosság elvének figyelembe vételével kell eljárni, ennél fogva pedig a kapcsolattartás teljes tiltása az adott személlyel kizárólag akkor lehet indokolt, ha tények alapján valószínűsíthető, hogy más korlátozás bevezetése nem bír megfelelő visszatartó erővel. Nem feltétlenül indokolt például a szintén előzetes letartóztatásban lévő bűntárs hozzátartozójával való kapcsolattartás teljes körű megtiltása.

A kapcsolattartás teljes tilalmazásának megalapozottságát illetően azt az eseti döntést emelem ki, amely szerint „*[a] kapcsolattartás (...) korlátozása (...) indokolt, ha az ügy irataiból megállapítható, hogy (az előzetesen letartóztatott) olyan személlyel kívánja tartani a kapcsolatot, aki a bűntársa, vagy akinek tanúkénti kihallgatására az ellene indított büntetőeljárásban kerül majd sor.*”³³

Ha a nyomozás eredményes befejezésének veszélyeztetettsége a büntetőeljárás jellegére való tekintettel nem megalapozott, úgy a kapcsolattartást engedélyezni kell, további mérlegelésnek nincs helye. Kérdéses azonban, hogy a rendelkezési jogkör gyakorlójának ezt a „veszélyeztetettséget” csak az előtte folyamatban lévő ügy vonatkozásában kell vizsgálnia, vagy ilyenkor más büntetőeljárásokat is szemügyre kell vennie? Úgy vélem, hogy általában véve az előbbi álláspont a helyes, mivel a kényszerintézkedés alkalmazását megalapozó okokat is – különösen az összebeszélés vagy a tanúk befolyásolásának veszélyét – a rendelkezési jogkör gyakorlója előtt fekvő büntetőügyben állapította meg a nyomozási bíró. Mindazonáltal a fogvatartottat terhelő további bűnügyek jellegétől függően kivételesen mégiscsak szükségessé válhat a vizsgálat más eljárásokra való kiterjesztése, ennél fogva pedig törvényes lehet

32 Például a dr. Somogyi Gábor által a Be. 135. §-hoz írott kommentár szerint a büntetőeljárás jellegéből következő korlátozás körébe „tartozik a lehetséges bűntársakkal való kapcsolatfelvétel – akár közvetett módon történő – lehetőségének kizárása.” [Bodor T., Csák Zs., Somogyi G., Szepesi E., Szokolay G., Varga Z. (2009) p. 454.]

33 BH. 2001. 566.

az azon személyekkel való kapcsolattartás tiltása, akiket terheltként vagy tanúként hallgatnának ki a fogvatartottal szemben folyamatban lévő más büntetőügyekben.

Az előzőekben kifejtettek alapján a kapcsolattartást illetően valóban elmondható, hogy abban az ügyésznek, mint „a rendelkezési jogkör gyakorlójának van meghatározó döntési kompetenciája,³⁴ ám a gyakorlatban ezt némiképp árnyalja az a körülmény, hogy a kapcsolattartás kérdésében való döntését az ügyész többnyire a nyomozó hatóság ügyészi megkeresésére adott válasza alapján hozza meg. A megkeresett hatóság ilyenkor elsősorban arról nyilatkozik, hogy a fogvatartottat milyen kapcsolatok fűzik a kapcsolattartónak felvenni kért személyhez,³⁵ másodsorban pedig arról, hogy jelenthet-e a kapcsolattartás bármilyen kockázati tényezőt a nyomozás eredményességét illetően. A nyomozó hatóság ezen nyilatkozatai természetesen nem kötik az ügyészt, ám de facto mégsem jellemző, hogy az ügyész a nyomozó szerv tényekkel kellően alátámasztott álláspontjától eltérő döntést hozzon. Vélhetően a jogalkotó is erre kívánt reflektálni, amikor a Bv. tv. 390. § (2a) bekezdésével lehetővé tette, hogy a hozzátartozónak nem minősülő személyek vonatkozásában az ügyész, a büntetőügy jellegére való tekintettel a nyomozó hatóság hatáskörébe utalja a kapcsolattartás kérdésében való döntéshozatalt.³⁶ Természetesen egy ilyen jellegű hatáskör-átruházásról a fogva tartó intézetet is célszerű értesíteni.

Végül fontos még kiemelni, hogy a hozzátartozói körbe tartozó személyekre nem vonatkozik a kapcsolattartás engedélyezésére vonatkozó eljárási rend. A hozzátartozókkal való kapcsolattartást a fogva tartó intézet saját hatáskörben biztosítja, de az ügyész – akár hivatalból is – akként rendelkezhet, hogy az előzetes letartóztatott hozzátartozókkal való kapcsolattartására is kiterjedő korlátozást vagy tiltást léptet életbe.³⁷ Annak azonban álláspontom szerint nincs semmi akadály, hogy utóbb a fogvatartott kérelmezhesse a tiltás vagy korlátozás feloldását.

Rendelkezés a kapcsolattartás különös nemeiről

A kapcsolattartás különös nemeit illetően először a levelezésről szükséges szót ejteni. Engedélyezett kapcsolattartás esetén a levelezés a Bv. tv. 403. § (1) bekezdése értelmében, főszabály szerint korlátlan kapcsolattartási forma. Ez – a Bv. tv. 394. § (1) bekezdés *b*) pontjának *ba*) alpontjára figyelemmel – azt jelenti, hogy az engedélyezett (nem tiltott) személyekkel való levelezés során a levelek (levelezés) gyakorisága és terjedelme általában nem korlátozott. A rendelkezési jogkör gyakorlója ugyanak-

34 Szűcs A. (2005) p. 41.

35 A fogvatartott és a kapcsolattartónak felvenni kért személy közötti kapcsolat pontos ismeretének jelentőségére utal a következő egyik eseti döntés indokolása is: „Az előzetes letartóztatásban lévő fiatalokú vádlottnak külföldön élő személlyel, angol nyelven való levelezése engedélyezését megtagadó végzés helybenhagyása indokolt, ha a külföldön élő személy azonossága és a vádlotthoz való kapcsolata ismeretlen és nem gyakorolható ellenőrzés az angol nyelven írt levelek tartalma felett, amely kizárólag a vádlott nyelvtanulását célozza.” (BH. 1998. 472.)

36 Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy a nyomozás felügyeletét ellátó ügyész a nyomozó hatóság e körben hozott határozatait a Be. 28. § (2) bekezdés I. fordulata alapján kasszálhatja, illetve módosíthatja. A határozatok ellen emelt panaszokat illetően pedig ugyanúgy felmerülnek a már fentebb kifejtett jogalkalmazási kérdések.

37 LÜE. 2015. 39. pont.

kor szükség esetén akként is rendelkezhet, hogy az egyébként engedélyezett (nem tiltott) kapcsolattartás keretein belül a levelezés jogát – a levelek gyakoriságát, illetve terjedelmét – szűkíti.³⁸ Álláspontom szerint ez elviekben akár a levelezési jog teljes kizárását is jelentheti, ám ennek a gyakorlat szempontjából sok értelme nem lenne, hiszen amely fogvatartottnál a levelezési jog már önmagában ekkora veszélyt jelenthet a büntetőeljárás céljaira, ott a kapcsolattartási jog gyakorlásának megengedése sem tűnik indokoltnak.

A levelezés ellenőrzése alapvetően a fogva tartó intézet hatáskörébe tartozik. Ezt a hatáskört azonban rendelkezési jogkör gyakorló ügyész a Bv. tv. 390. § (2) bekezdése alapján indokolás nélkül, egyszerű intézkedésbe foglalt rendelkezésével magához vonhatja, vagy a (2a) bekezdés alapján a nyomozó hatóság hatáskörébe utalhatja. Emellett a Bv. tv. 402. § (1) bekezdése alapján az ügyész külön, alakszerűtlen intézkedésében a levelezés ellenőrzésének mikéntjét is meghatározhatja oly módon, hogy kizárja a Bv. Szabályzat 99. (1) bekezdése szerinti szűrőpróbaszerű ellenőrzés alkalmazásának lehetőségét.

A kapcsolattartás további különös nemei – látogató fogadása, telefonos kapcsolattartás (híváskezdeményezés), csomag fogadása – már (rezsimenként eltérő mértékben) a törvény erejénél fogva korlátozottak,³⁹ viszont a rendelkezési jogkör gyakorlója a jogszabályi előírásokhoz képest a Bv. tv. 390. § (1) bekezdése alapján tovább szigoríthatja az egyes kapcsolattartási formák gyakorlásának kereteit, ha ezt a büntetőeljárás eredményességének érdekében szükségesnek találja. Adott esetben indokolt lehet például a telefonos kapcsolattartás kevesebb, meghatározott alkalomra történő korlátozása úgy, hogy azt a végrehajtást fogantató intézet a Bv. tv. 405. § (1) bekezdésének második fordulata alapján ellenőrizhesse (a telefonbeszélgetésbe belehallgathasson). A látogatások gyakorisága és az egy alkalomra vonatkozó időtartam ugyancsak korlátozható⁴⁰, továbbá álláspontom szerint a látogató fogadásának körülményei is szigoríthatók a rendelkezési jogkör gyakorlója által.⁴¹

A levelezési jogon kívüli kapcsolattartási formák teljes kizárása – a levelezési joggal ellentétben – életszerű lehet, hiszen ezek a kapcsolattartási típusok nehezebb, körülményesebb módon ellenőrizhetők. Különösen igaz ez a telefonálásra, mivel a hatályos szabályozás az előzetes letartóztatásban lévő terheltek (büntetőeljárás hatálya alatt álló elítéltek) számára is lehetővé teszi, hogy a büntetés-végrehajtás által erre a célra biztosított telefonkészüléket a birtokukban tarthassák.⁴² Ha a kiadott készülék a hivatali munkaidőn túl is használható, úgy a telefonos kapcsolattartás ellenőrzése erre az időszakra nézve lényegében lehetetlenné válik.

A látogató fogadásának vonatkozásában külön kiemelő, hogy egyetlen sajátos esetben a hivatalos minőségben kapcsolattartó kapcsolattartásának korlátozására is sor kerülhet. Speciális végrehajtási norma ugyanis lehetővé teszi, hogy a rendelkezési jogkör jogosultja kizárja vagy korlátozza a jogi képviselőként eljáró ügyvéd (jogta-

38 vö: Juhász Zs. (1997) p. 3.

39 vö: Bv. tv. 394. § b) pont bb)–bd) alpontok; Bv. Szabályzat 187. (1) bekezdés a)–b), 188. (1) bekezdés a)–b) és 189. (1) bekezdés a)–b) pont.

40 Juhász Zs., Pallo J., Végh M. (2015)

41 vö: Bv. tv. 177. § (1) és (3) bekezdés.

42 vö: Bv. Szabályzat 181. § és 1. melléklet, valamint 65/2015. (VIII.18.) OP szakutasítás 2. pont.

nácsos) bv. intézet területére történő belépését a büntetőeljárás eredményessége érdekében.⁴³

A levelezést, a látogató fogadását, a telefonos kapcsolattartást és a csomag fogadását korlátozó ügyészi döntés (határozat) szintén nem maradhat jogorvoslati lehetőség nélkül.

Indokolásként a kapcsolattartási kérelem elutasításával szembeni panaszjog kapcsán fentebb leírtakat e helyütt nem kívánom megismételni.

A levelezés mellett az ügyész a látogató fogadását is ellenőrizheti személyesen, viszont ez utóbbit a nyomozó hatóság útján már nem ellenőriztetheti. A többi kapcsolattartási mód ellenőrzését kizárólag a fogva tartó intézet végezheti. Ha az intézet az ellenőrzés során a büntetőeljárást hátrányosan érintő körülményt észlel, erről a rendelkezési jogkör gyakorlóját haladéktalanul köteles értesíteni,⁴⁴ sőt, ilyenkor a folyamatban lévő kapcsolattartás félbeszakítása is indokolt lehet. Ugyanez fordítva is igaz: ha az ügyész a kapcsolattartás ellenőrzését a bv. intézettől elvonja, úgy az ellenőrzése során az általános szabályok szerint irányadó szempontokat – fogvatartás biztonsága, bv. intézet rendje – is érvényesítenie kell.⁴⁵

Megjegyzendő továbbá, hogy a kapcsolattartás ideiglenes felfüggesztése – az ellenőrzés során vagy más módon beszerzett információk alapján – ugyancsak a kapcsolattartás korlátozásának fogalma alá tartozik, jóllehet az ideiglenes felfüggesztés célja az, hogy a kapcsolattartás korlátozását vagy tiltását illetően megalapozott döntés születessen. Így például „[a]z előzetes letartóztatásban lévő vádlottnak a közeli hozzátartozójával távbeszélő készüléken való kapcsolattartása – a büntetés-végrehajtási intézet vizsgálatainak lefolytatásáig – felfüggeszthető, ha olyan adatok merülnek fel, hogy a vádlott ezt a lehetőséget a vádlott-társával telefonon történő beszélgetésre használta fel.”⁴⁶

Napjainkban egyre jelentősebb sajátos kapcsolattartási nem a sajtó útján történő nyilatkozattétel. A Bv. 406. § (1) bekezdése alapján a sajtó útján történő nyilatkozattétel és a nyilatkozat közzétételének engedélyezésére alapvetően az elítéltek e kapcsolattartási nemére vonatkozó, a Bv. tv. 124-125. §-ban foglalt eljárási rendelkezéseket kell alkalmazni, a Bv. tv. 406. §-ban foglalt eltérések figyelembe vételével.

A fogvatartott médiával való kapcsolattartását illetően legelső sorban azt tartom fontosnak kiemelni, hogy ez is – mint a kapcsolattartási jog általában – a fogvatartottat, és nem annak esetleges kapcsolattartóját (sajtószervet) megillető jogsultság.⁴⁷ Ha tehát a sajtószerv részéről érkezik nyilatkozattételre irányuló kérelem, ennek elbírálását az ügyész a kérelmezővel fennálló jogviszony hiányában mellőzi. Emellett a büntetés-végrehajtásnak azt is szem előtt kell tartania, hogy eme speciális kapcsolattartás a rendelkezési jogkör gyakorlója által korlátozható (tiltható).⁴⁸ Ezért megengedhetetlen például, hogy a sajtószerv a nyomozást felügyelő ügyész előzetes

43 A büntetés-végrehajtási szervek területére történő be- és kilépés, valamint a büntetés-végrehajtási szervek területén tartózkodás részletes szabályairól szóló 44/2007. (IX. 19.) IRM rendelet 1. § (1) bekezdés g) pont és 10. § (3) bekezdés; Bv. tv. 3. § 9. pont b) alpont.

44 Bv. Szabályzat 195. § (2) bekezdés.

45 Bv. tv. 174. § (3) bekezdés 175. (1) bekezdés, 176. § (3) bekezdés és 177. § (6) bekezdés.

46 BH. 2001. 105.

47 Bv. tv. 124. § (2) bekezdés.

48 Bv. tv. 390. § (1) bekezdés f) pont.

engedélye nélkül vagy ellenőrizetlenül lépjen kapcsolatba az előzetes letartóztatásban lévő személlyel.

A sajtó útján történő nyilatkozattétel engedélyezésének eljárási rendje egyébként a következő:

1. a fogvatartott a nyilatkozattétel engedélyezésére irányuló kérelmét az országos parancsnoknak címzetten benyújtja a reintegrációs tisztnak,
2. az országos parancsnok indokolt javaslatot készít, és azt a kérelemmel együtt megküldi az ügyész számára, végül
3. az ügyész határozati formába öntve meghozza döntését.

A rendelkezési jogkör gyakorlójának a döntéshozatalkor nem csupán a kapcsolattartási kérelmekre vonatkozó általános feltétel fennállását, hanem a bv. intézet rendjével és biztonságával kapcsolatos esetleges kockázati tényezőket is vizsgálnia kell.⁴⁹ Az országos parancsnok nyilatkozatai nyilvánvalóan ebben a körben jutnak különös jelentőséghez.

A nyilatkozat közzétételét illetően a fentebb bemutatott eljárási rendnek ugyanacsak érvényesülnie kell, tehát a közzététel engedélyezését nem a sajtószervnek, hanem a fogvatartottnak kell kérnie, az ügyész döntése pedig ilyenkor sem mellőzhető, jóllehet a Bv. tv. 406. § (8) bekezdésének megfogalmazása ez utóbbi tekintetben nem egészen egyértelmű.⁵⁰

Kérdéses, hogy a Bv. tv. 120. § (2) bekezdésében foglalt más okok⁵¹ fennállása esetén – nemzetbiztonság, minősített adat és közrend védelmére, valamint egyes erkölcsi indokokra való hivatkozással – lehetséges-e a sajtónyilatkozati kérelem elutasítása. A Bv. 406. § (3) bekezdése alapján – figyelemmel a (2) bekezdésére – erre nemleges válasz adható, amely véleményem szerint egy kodifikációs hibának tudható be. Nem látható be ugyanis, hogy egy előzetesen letartóztatott vonatkozásában miért nem eshet ugyanolyan súllyal latba a nemzetbiztonsági érdek vagy a bűnözői életmód „reklámozásának” tilalma, mint egy elítélt személy esetében.

A sajtó útján történő nyilatkozattétel engedélyezésére irányuló kérelmet elutasító ügyészi döntés a nyomozási bíró előtt, a fogvatartott vagy a védője által megtámadható.⁵² E jogorvoslati eljárás vonatkozásában a jogalkotó szerencsére nem hagyott lényeges nyitott kérdéseket.⁵³

A kapcsolattartó személyének sajátos volta miatt ugyancsak különös szabályok érvényesülnek az egyházi személyekkel való kapcsolattartás során, tekintettel arra, hogy e személyek – hasonlóan a védőkhöz és a konzuli képviselőkhöz – hivatalos minőségben kapcsolattartóknak minősülnek.⁵⁴ Az egyházi személyekkel való kapcsolat

49 Bv. tv. 406. § (3) bekezdés.

50 Helytelen lenne az ügyésztől elvonni annak eldöntését, hogy a közzététel nem jelent-e megalapozott veszélyt a nyomozás eredményességére, hiszen az országos parancsnoknak nyilvánvalóan nem áll(hat)nak rendelkezésére azok az információk (pl. tervezett tanúkihallgatások), amelyek alapján e kérdésben megalapozott döntést hozhatna.

51 Bv. 124. § (2) bekezdés.

52 Bv. tv. 406. § (5) bekezdés a) pont és a (7) bekezdés első fordulata.

53 Mindazonáltal kritikával illethető az, hogy ügyész határozatával szembeni jogorvoslatot a Bv. tv. 406. § (6) bekezdése „fellebbezés” címmel illeti, hiszen a büntetőeljárásban az ügyész határozataival szemben csak panasz vagy felülbírálati indítvány nyújtható be.

54 Bv. tv. 3. § 9. a) pont

felvétele nem igényli a rendelkezési jogkör gyakorló ügyész döntését, mivel a Bv. Szabályzat 110. § (2) bekezdése értelmében a fogvatartott ellenőrzés nélkül tarthat fent ilyen jellegű kapcsolatot, továbbá annak létrejöttét nem csak ő, de maga az egyházi személy is kezdeményezheti.

Végezetül sajátos személyes kapcsolattartási nemnek tekinthetők még az alábbiak:

- a) intézetben belüli házasságkötés (bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése) okán engedélyezett – a Bv. tv. szóhasználatával: előzetesen jóváhagyott – beszélgetés („plusz beszélő”) házastárral (bejegyzett élettárral), hozzátartozókkal, illetve házassági tanúkkal;⁵⁵
- b) orvos által igazoltan súlyos beteg hozzátartozó meglátogatása;
- c) részvétel közeli hozzátartozó temetésén; valamint
- d) kegyelet lerovása közeli hozzátartozó temetési helyénél (kegyeleti jog utólagos gyakorlása).⁵⁶

A fenti kapcsolattartásokra csakis a rendelkezési jogkör gyakorlójának engedélyével kerülhet sor. Álláspontom szerint az engedély indokolt határozatba foglalt megtagadásával szemben a jogorvoslat ugyancsak biztosítandó.

A házasságkötés okán engedélyezett beszélgetéssel összefüggésben kiemelő, hogy maga a házasságkötés joga, ahogyan az elítéltek esetében, úgy az előzetesen letartóztatottak vonatkozásában sem korlátozott.⁵⁷ Más kérdés, hogy az intézetben belüli házasságkötés lebonyolítása – ami a bv. intézet felelőssége – nehezkesebbé teheti magát az eljárást. El kell tehát választani egymástól az engedélyezési eljárás alá nem eső házasságkötést, valamint a házasságkötés okán jóváhagyható különleges kapcsolattartási alkalmat, amelynek engedélyezése a rendelkezési jogkör gyakorlójának hatáskörébe tartozik.⁵⁸

Mindazonáltal a vádelőkészítő ügyész szemszögéből megjegyzendő, hogy a fogvatartottak korlátlan házasságkötési joga annyiban megkérdőjelezhető, hogy a külföldi állampolgárságú harmadik országbeli terheltek a magyar polgári jog szerint érvényesnek tekintendő névházasságok megkötésével elérhetik, hogy velük szemben a családi élet tiszteletben tartásához való jog szerinti korlátozás miatt ne lehessen indítványozni kiutasítást.⁵⁹

55 Bv. tv. 395. § (2) bekezdés

56 Bv. tv. 395. § (3) és (7) bekezdés

57 Az elítéltek házasságkötési jogának kérdésével korábban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa is foglalkozott. Az ombudsman OBH 2553/2001. számú jelentésében az Alkotmánybíróság 22/1992. (IV. 10.) számú határozatának és az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gyakorlatának elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a házasságkötés joga – mint az önrendelkezési jogból levezethető alapjog – az elítélteket is megilleti, sőt, már e jog gyakorlásának késleltetése is alapjogsérelmre vezethet. Emellett az elítéltek házasságkötési jogának kapcsán külön kiemelő a Draper ügyben hozott döntés (*Draper v. UK* [Application No 8186/78]), amely külön nevesítette az elítéltek házasságkötési jogát.

58 A rögzült gyakorlat ezzel ellentétes: a bv. szervezet a házasságkötés engedélyezése végett is rendre megkeresi a rendelkezési jogkör gyakorlóját. Az engedély megtagadása egyébként nem jellemző ezekben az esetekben.

59 Lásd: Btk. 59. § (4) bekezdés b) pont.

Rendelkezés a fogvatartás helyéről, a fogvatartott elhelyezéséről, az előzetesen letartóztatott elkülönítéséről és fokozott őrzéséről vagy felügyeletéről

Az előzetes letartóztatásban lévő fogvatartási helyének meghatározásáról való ügyészi rendelkezés egyrészt a rendőrségi fogdán történő ideiglenes elhelyezésről való döntést, másrészt a nem a nyomozás felügyeletet ellátó ügyészség székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) bv. intézetbe utalást jelenti.⁶⁰ Bár ez utóbbi döntés indokáról nem szól a törvény, úgy vélem, hogy az eltérő bv. intézetben elhelyezésre nem csupán akkor kerülhet sor, ha a nyomozási cselekmények elvégzése ezt indokolttá teszi, hanem akkor is, ha ez a nyomozás érdekében más okból szükséges. Azonban a más ügyészség székhelyén lévő bv. intézetben történő elhelyezéskor is figyelemmel kell lenni a Bv. tv. 85. § (1) bekezdésének *b)* és *d)* pontjaiban foglalt, a bv. intézet kiválasztásánál irányadó szempontokra, vagyis – a kapcsolattartást megkönnyítendő – az elítélt lakóhelyére (tartózkodási helyére), valamint az adott intézet telítettségére. Ez utóbbi vonatkozásában természetesen csak a büntetés-végrehajtási szervezet szolgálhat pontos információkkal.

A rendőrségi fogdán történő elhelyezés „kizárólag akkor indokolt, ha a nyomozási cselekmény a büntetés-végrehajtási intézetben, más büntetés-végrehajtási intézetbe történő átszállítással, illetve a terhelt nyomozó szervek részére történő kiadása útján nem végezhető el.”⁶¹

A fogdán történő elhelyezésről rendelkező indokolt határozat ellen a Be. 135. § (2) bekezdésének harmadik mondata alapján – „[t]ekintettel a kérdés kisebb jelentőségére”⁶² – nincs helye panasznak. A Bv. tv. ugyanakkor nem szól a más intézetben elhelyezésről szóló ügyészi határozat elleni jogorvoslati jogról. Ennek biztosítása véleményem szerint indokolt, hiszen ez esetben nincs szó ideiglenességről, továbbá a lakóhelytől (tartózkodási helytől) távol lévő intézetbe utalás adott esetben a személyes kapcsolattartás – különösen a fogvatartott rokonságának rossz anyagi körülményei esetében – de facto korlátozására vezethet.

A rendelkezési jogkört gyakorló ügyész eltérő – összebeszélés vagy bűnismétlés veszélyére alapozott – rendelkezésének hiányában akár az egyazon eljárásban letartóztatottak is elhelyezhetők ugyanabban a bv. intézetben (objektumban), sőt akár ugyanabban a zárkában vagy lakóhelyiségben,⁶³ amennyiben nem áll fenn más elkülönítési ok. Viszont, ha van elkülönítési rendelkezés, akkor azt az intézetnek még a kijelölt dropprevenció részlegén elhelyezéskor és a vallási foglalkozásokon való részvétel során is maradéktalanul be kell tartani.⁶⁴

A más ügyészség székhelyén lévő bv. intézetben történő elhelyezéstől különböző jogintézmény a fogvatartott letöltő házba történő átszállítása az előzetes letartóztatás végrehajtásának – a Bv. tv. 393. § (1) bekezdésében foglalt okból történő – megszakí-

60 Be. 135. § (2) bekezdés, Bv. tv. 388. § (1) bekezdés.

61 LÜE 2015. 154. 4.) pont.

62 A Büntetőeljárás törvény magyarázata 1. kötet, Complex, Budapest 2009., p. 453.

63 Bv. tv. 388. § (1) bekezdés, Bv. tv. 391. § (1) bekezdés c) pont.

64 Bv. Szabályzat 112. § (4) bekezdés és 185. §.

tása esetén. Ilyenkor a szabadságvesztés végrehajtásának ideje alatt is tovább élhetnek a rendelkezési jogkör gyakorlója által előírt rendelkezések.⁶⁵

A fokozott őrzés vagy felügyelet az előzetesen fogvatartott szigorúbb rezsimszabályok alá helyezését, életrendjének szigorú(bb) kontrollját jelenti.⁶⁶ Ha a rendelkezési jogkör gyakorlója az előzetesen letartóztatott fokozott őrzését rendelte el, a Befogadási és Fogvatartási Bizottság az érintettet a szigorúbb rezsimbe és magas biztonsági kockázati szintre sorolja.⁶⁷

A rendelkezési jogkör gyakorlója a fokozott őrzés elrendeléséről jogorvoslati nem támadható intézkedésben dönt. A fokozott őrzés nem csupán a nyomozás közvetlen érdekeire figyelemmel (szökés veszélye), hanem akár a fogvatartott által tervezett más jogsértő cselekményéről (támadás veszélye) vagy önvészélyes, szuicid hajlamairól való tudomásszerzés esetén, sőt, esetlegesen a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett jellegére tekintettel is elrendelhető. Szuiciditás veszélye esetén a fogvatartottak öngyilkossági kísérletei megelőzésének és kezelésének módszereiről szóló 11/2010. (III. 26.) IRM utasítás és a fogvatartottak öngyilkossági cselekményeinek megelőzésével kapcsolatos feladatokról szóló 4/2016. (I.18.) OP szakutasításban foglalt előírások is jelentőséggel bírnak a rendelkezési jogkör jogosultja számára.

Végezetül az elhelyezési kérdések kapcsán megemlítenéd, hogy az előzetesen letartóztatott bv. egészségügyi intézetben vagy gyógyintézetben történő elhelyezése a rendelkezési jogkörön kívül eső, de a jogkör gyakorlójának haladéktalan tájékoztatását igénylő döntés.⁶⁸ Mindazonáltal a bírói gyakorlatból idézhető olyan jogeset, amikor a rendelkezési jogkör gyakorlójának állást kellett foglalnia a fogvatartott orvosi ellátáshoz való jogának kérdésében. A szóban forgó esetben a bíróság e jogot a fogvatartott egészségügyi állapotának megfelelő gyógyító, megelőző ellátás biztosításaként határozta meg, ezért az előzetes letartóztatásban lévő vádlott mesterséges megtermékenyítéshez férfi donorként való szerepvállalásához szükséges orvosi vizsgálat és kezelés engedélyezésére vonatkozó kérelmét elutasította.⁶⁹

Rendelkezés az előzetesen letartóztatott intézeten kívüli mozgásáról

Az előzetesen letartóztatottak fogva tartó intézeten kívüli mozgásáról (külső kíséréséről) a rendelkezési jogkör gyakorlója akkor rendelkezhet, ha a fogvatartott fogva tartó intézet általi előállítására vagy nyomozó hatóság részére történő kiadása válik szükségessé.⁷⁰

Álláspontom szerint az előállítás nem igényli a rendelkezési jogkör gyakorlójának döntését, amennyiben arra a bíróság, az ügyész vagy a közvetítő idézése alapján ke-

65 Bv. tv. 393. § (3) bekezdés.

66 Bv. tv. 392. § (2) bekezdés a) pont.

67 Bv. Szabályzat. 189. § (1)-(2) bekezdés.

68 Bv. tv. 390. § (3) bekezdés.

69 ÍH 2011.9.

70 Bv. tv. 390. § (1) bekezdés d) pontja.

rül sor a terhelt másik büntetőügyében. A Bv. Szabályzat az elítéltek vonatkozásában ugyanis kifejezetten előírja a bv. intézet számára, hogy a fogvatartottat a tárgyalásra, meghallgatásra, nyilvános ülésre az idézésben vagy az előállításra vonatkozó megkeresésben megjelölt helyre és időre a bíróság, az ügyész vagy a közvetítő idézése alapján állítsa elő.⁷¹ Továbbá sem a Bv. Szabályzat, sem a Bv. tv. nem tartalmaz az előzetes letartóztatás végrehajtását illetően olyan eltérő rendelkezést, amely a fenti kógens rendelkezést felülírná.

Elvben sem állhat elő tehát olyan képtelen helyzet, hogy egy adott ügyben rendelkezési jogkörrel rendelkező ügyész a terhelt másik büntetőügyében kiadott bírósági vagy ügyészségi idézését meghiúsítsa. Mindazonáltal az előállításról szükséges értesíteni a rendelkezési jog jogosultját a különböző eljárási cselekmények ütemezésének összehangolása végett.

Az előzetesen letartóztatott előállításának rendelkezési jogkör gyakorlója általi engedélyezése akkor is felmerülhet, ha a terhelt jelenléte szabálysértési vagy közigazgatási hatósági eljárásban válik szükségessé, ide értve azokat az eseteket is, amikor a fogvatartott valamely eljárási cselekményen jelen lehet. Ilyenkor a rendelkezési jogkört gyakorló ügyész megkeresés alapján jár el, viszont hivatalból kell rendelkeznie arról, hogy az adott eljárási cselekmény foganatosításának tartamára eltávolítható-e a fogvatartottról a mozgását korlátozó eszköz.

Amennyiben a terhelt nyomozó hatóság részére történő kiadása vagy a fogva tartó intézetben való kihallgatása válik szükségessé – függetlenül attól, hogy melyik ügyben tölti az előzetes letartóztatását – ezt mindenkor a rendelkezési jogkör gyakorlója engedélyezi.

Az ügyész és a büntetés-végrehajtási szervezet közötti kommunikáció

A nyomozás felügyeleti és vádelőkészítési tevékenységet ellátó ügyészségi alkalmazott munkája során legelsősorban a nyomozó hatóság tagjaival kerül közvetlen kapcsolatba. A közvetlen információcsere ilyenkor legtöbbször belső szolgálati telefonhálózaton (ún. „BM vonalon”) keresztül kért, illetve kapott tájékoztatás formájában történik. Ugyanakkor a szolgálati telefonvonalon keresztül történő gyors és biztonságos kapcsolatfelvétel mellett az is jelentős segítséget jelent az ügyész számára, hogy munkája során közvetlenül betekinthesse a nyomozó hatóságok strukturált, elektronikus adatbázisaiba, azokban adatkereséseket végezhet.⁷²

Sajnos a nyomozás felügyeleti és vádelőkészítési tevékenységet ellátó ügyészi szervek és a büntetés-végrehajtási szervezet közötti közvetlen információcsere – technikai okokból – messze nem olyan gördülékeny, mint a nyomozó hatóságokkal folytatott ügyészi kommunikáció. Problémát jelent, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet

71 Bv. Szabályzat 81. § (1) bekezdés.

72 Ilyen rendszer például a Robotzsaru integrált ügyviteli, ügyfeldolgozó és elektronikus iratkezelő rendszer egységes és kötelező használatáról, jogosultsági rendjéről, az adatvédelem, valamint a rendszerfejlesztés előírásairól szóló a 18/2011. (IX. 23.) ORFK utasítás 3. h) pontjában meghatározott Netszaru rendszer.

nem ugyanazt a szolgálati telefonos hálózatot használja, mint a többi büntető igazságszolgáltatási szerv, így adott esetben az ügyész kénytelen „városi vonalon” keresztül telefonos kapcsolatba lépni a büntetés-végrehajtási alkalmazottakkal. Korábban a „városi vonalon” keresztül kért információkat egyes segítőkészebb bv.-s kollégák úgy adták át rövid úton az ügyészség részére, hogy az információt kérő ügyészségi alkalmazottat szolgálati helyén visszahívták, így bizonyosodva meg arról, hogy valóban az illető személy kezdeményezte-e az információátadást. Manapság azonban – tapasztalataim szerint – már ezt az amúgy körülményes módszert sem igen alkalmazzák, hanem a rövid úton érkező információkéréseket a Büntetés-végrehajtási Szervezet rendre azzal utasítja el, hogy csak írásbeli megkeresés esetén szolgáltatnak ki adatokat a fogvatartottról.

A telefonos kapcsolat egyszerűbbé tétele mellett vélhetően az is nagyban segítené a nyomozás felügyeleti és védelőkészítési tevékenységet ellátó ügyész tevékenységét, ha közvetlenül hozzáférhetne a büntetés-végrehajtás elektronikus adatbázisához, az ún. „FANY rendszerhez”.

Összefoglaló következtetések

Álláspontom szerint a rendelkezési jogkört illetően a jogalkotónak egyértelművé kellene tennie, hogy a jogintézmény a büntetés-végrehajtási jogágba tartozik. Ennek érdekében meg kellene „tisztítani” a Be.-t az egyértelműen végrehajtási kérdéseket – például a fogvatartott terheltek privát kapcsolattartási jogát és a rendőrségi fogdán történő elhelyezést – szabályozó rendelkezésektől.⁷³ De lege ferenda valamennyi, a jogintézményt szabályozó normát egy helyen, a Bv. tv.-ben kell meghatározni, kiküszöbölendő a megkettőzött szabályozást.

A rendelkezési jogkörbe tartozó döntések vonatkozásában kiemelten fontos lenne egyértelműen szabályozni, hogy melyekkel szemben van helye jogorvoslatnak, s melyekkel szemben kizárt. Ha az adott döntéssel szemben a jogorvoslati jog biztosítása indokolt, úgy ezt a büntetőeljárás valamennyi szakaszára vonatkozóan kell bevezetni. Ennek kapcsán alkalmazható kodifikációs megoldás lehet akár a Bv. tv.-ben elhelyezett utaló norma alkalmazása is (például a nyomozati szakot illetően a Be. 195. § (1) bekezdésének alkalmazására történő felhívás).

Jogorvoslati jog biztosítandó a hozzátartozókkal való kapcsolattartás tiltása, korlátozása, illetve a kapcsolattartás nem engedélyezése, valamint a más bv. intézetben elhelyezés tárgyában hozott döntésekkel szemben.

A sajtó útján történő nyilatkozattételre irányuló kérelem elutasíthatóságának az elítéltek vonatkozásában meghatározott okait az előzetesen letartóztatottakra is ki kellene terjeszteni.

Kifejezetten rögzíteni kellene, hogy a fogva tartó intézet akár a folyamatban lévő kapcsolattartás félbeszakítására is jogosult a büntetőeljárás eredményes befejezését veszélyeztető körülmény felmerüléskor, mely körülményt – az esetlegesen

73 A kézirat lezárásakor a bírósági intraneten már olvasható az új Be. tervezetének közzétett változata, amely ebben a tekintetben fenntartja a hatályos Be. koncepcióját.

szükséges vizsgálatok lefolytatását követően – a rendelkezési jogkör gyakorlójának haladéktalanul értékelnie kell.

A rendelkezési jogkör jogosultja számára hozzáférést kellene biztosítani a Bv. Szervezet strukturált, elektronikus adatbázisához.

* * *

Megköszönöm Kocsis Zsolt bv. törzsszázlósnak (Szegedi Fegyház és Börtön) a cikk megírásához, gondolatébresztő felvetései révén nyújtott segítségét.

Felhasznált irodalom

- Belovics Ervin – Tóth Mihály (2015): Büntető eljárásjog, HVG-ORAC, Budapest.
- Bodor Tibor – Csák Zsolt – Somogyi Gábor – Szepesi Erzsébet – Szokolay Gábor – Varga Zoltán (2009): A Büntetőeljárás törvény magyarázata, Complex, Budapest.
- Gaál Irén – Müller Anikó (2011): A büntetés-végrehajtási jogszabályok magyarázata Complex, Budapest.
- Juhász Zsuzsanna (1997): Az előzetes letartóztatás büntető eljárási és büntetés-végrehajtási reformjának szükségességéről, Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica 52:(6) 3. oldal, Szeged.
- Juhász Zsuzsanna – Pallo József – Végh Marianna (2015): Kommentár a büntetés-végrehajtási törvényhez: Complex CD Jogtár-kiegészítés, Kommentár a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvényhez, Complex, Budapest.
- Nánási László (2014): Gondolatok a büntetőeljárás nyomozati és vádelőkészítési szakaszában igénybe vehető panaszjogról, THEMIS, Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata (http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2014_jun.pdf), 2014. júniusi szám
- Szűcs András (2005): Az előzetesen letartóztatottak jogainak és kötelezettségeinek érvényesülése az új Be. és a hatályos büntetés-végrehajtási jogszabályok tükrében. (Börtönügyi Szemle 2005/3.
- Vókó György (2001): Magyar büntetés-végrehajtási jog, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

MŰVÉSZETI PROGRAMOK ÉS MŰVÉSZETTERÁPIA BÖRTÖN- KÖRNYEZETBEN

A művészet mint kreatív kifejezőmód hosszú múltra tekint vissza, és alapvető alkotóeleme a börtönkörnyezetnek. A fogvatartottak alkotásai tetten érhetőek többek között falfestményekben, illetve rajzokban, tetoválásokban, kidekorált borítékokban, zsebkendőkben. Ezek a művészi megnyilvánulások tulajdonképpen a „szökés” lehetőségét biztosítják a fogvatartottnak a zárt, ingerszegény közegből és az agresszió, a felgyülemlett impulzusok feloldására, azoktól való megtisztulásra is szolgálnak. Brandreth megfogalmazásával élve, a művészet népszerűsége a büntetés-végrehajtási intézetekben annak is köszönhető, hogy a fogvatartottak nemcsak a tanárok, hanem a többi fogvatartott elismerését is kivívhatják, így megszűnnek „csak egy másik fogvatartott lenni”. A művészet ezen túlmenően képes humanizálni a börtönkörnyezetet, így magukat a fogvatartottakat, illetve a börtön személyzetet is.

Art has a long history as a creative form of expression and is an essential component of the prison environment. Creations of the prisoners are present as wall paintings and drawings, tattoos, decorated envelopes and handkerchiefs. These artistic expressions provide for a symbolic way to “escape” from the closed and poor in stimuli environment, and also serve for the release and dissolving of aggression and of pent-up impulses, and for their purification as well. Brandreth cites that the reason for the popularity of the arts in prison is also that inmates may receive admiration not only from their teacher but also from other inmates and therefore they may cease to be “just another inmate”. Furthermore art is capable of humanizing the prison environment, the inmates themselves and the penitentiary personnel as well.

Bevezetés

A fogvatartottak számára szervezett művészeti programokkal elsőként az Amerikai Egyesült Államokban találkozhatunk, ahol az ilyen jellegű kezdeményezések közel 40 évre nyúlnak vissza. *Eloise Smith* – a Kaliforniai Művészeti Tanács igazgatójaként – ugyanis már 1977-ben megálmodott, illetve meg is valósított egy kísérleti művészeti programot annak igazolására, hogy a művészet által a fogvatartottak megtanulhatnak dolgozni, ami kihatással lesz önbecsülésükre, emberi méltóságukra. A projektben hivatásos művészek kis csoportja segítette a fogvatartottakat olyan foglalkozásokkal, amelyek teret adtak a festészetnek, a rajzolásnak, a kerámia-készítésnek, a bőrmunkáknak, az ékszerkészítésnek és a költészetnek is. Mind a művészek, mind pedig a börtönszemélyzet felfigyelt arra, hogy a fogvatartottak körében csökkent a feszültség, illetve az erőszak. A kezdeményezés sikerét mi sem bizonyította jobban, mint hogy 1980-ban megszerezték a szenátor támogatását is, aki 400.000 dollárral megnövelte az állami költségvetést annak érdekében, hogy az összeget a büntetés-végrehajtási intézetek művészeti programokra fordítsák.¹

A kísérleti program modellként szolgált, és számos tanulmány² világitott rá arra, hogy a művészet kedvező hatással van a fogvatartottakra. Így például a szociológus *Brewster*³ kimutatta, hogy a művészeti programokban részt vevő fogvatartottak körében csökkentek a fegyelmi vétségek, másrészt a program nyújtotta előnyök felülmúlták a költségeket.⁴ *Brewster* kutatása általános meglepetést okozott, melynek nyomán állami szinten, vizuális művészeti kiállításon mutatták be a börtönkötözőket több mint 50.000 embernek.⁵

Ugyancsak fontos mérőföldkő volt a kaliforniai büntetés-végrehajtás 1987-es vizsgálata,⁶ amely igazolta, hogy azon fogvatartottak körében, akik részt vettek a felkínált művészeti programokban, szignifikánsan javultak a visszaesési mutatók. Ezek a pozitív megnyilvánulások sok büntetés-végrehajtási intézetet ösztönöztek arra, hogy művészeti programokat alkalmazzanak a fogvatartottak körében. Így például Philadelphiában megengedték a fogvatartottaknak, hogy városszerte a falfelületekre fessenek (mural painting).⁷

Ugyanakkor ezekkel a kezdeményezésekkel párhuzamosan egyre népszerűbbé vált az a gondolat, hogy a fogvatartottak meg nem érdemelt privilégiumokat és szolgáltatásokat kapnak. Ettől kezdve e kedvezmények/szolgáltatások visszaszorítása fontos politikai célkitűzéssé vált, így a művészeti programok támogatottsága hanyatlásnak indult. A tudósközösségek (kutatók, tanárok, művészek, terapeuták, tanács-

1 Brewster, L. (2012) p. 2-3.; <http://cac.ca.gov/arts-in-corrections/LegHearingMay2013/4-research%20a.%20brewster.pdf>

2 A Prison Arts Resource Project által 2014-ben kiadott bibliográfia alapján több mint 48 tanulmány értékelte a művészeti programok hatását a börtönkörnyezetben. Gardner, A., Hager, L. L., Hillman, G. (2014)

3 Brewster, L. (1983)

4 A művészet költséghatékonyágának értékelése napjainkban megosztó, avagy a programok sikere nem feltétlenül a pénzügyi megtérüléssel mérhető. Bővebben Hughes, Jenny (2005) p. 37.

5 Messner, M. (2013) p. 15-16.

6 California Arts in Corrections (1987)

7 Messner, M. (2013) p. 16.

adók) fontos feladatuknak tekintették, hogy igazolják munkáikban a művészeti tevékenység hasznosságát a börtönkörnyezetben.⁸

A művészeti programok és előnyös vonásaik

A művészeti tevékenység a börtönkörnyezetben részint művészeti oktatáson, illetve művészeti programokon alapul, másrészt pedig ebben a közegben is megjelenik az úgynevezett művészetterápia. Utóbbi a pszichoterápia egy típusa, amely a művészetet és a művészi közeget használja arra, hogy segítsen az embereknek kifejezni gondolataikat és érzelmeiket. Háttérben az a gondolat áll, hogy a művészet – mint egyfajta kommunikációs csatorna – hasznos lehet azok számára, akiknek nehézséget jelent az érzelmek verbális kifejezése. Így különösen jól alkalmazható a mentális egészségügyi problémákkal vagy a tanulási nehézségekkel küzdők körében, ahogy a büntetés-végrehajtási környezetben is. A börtönnépességre gyakorta jellemző alacsony verbális képesség és iskolázottság, az írástudatlanság, valamint a mentális egészségügyi problémák hatványozott volta a végrehajtás során így még inkább indokolhatja használatát.⁹

Fontos utalni arra is, hogy a művészetterápia nem azonosítható a művészeti programmal, tekintettel arra, hogy eltérnek egymástól céljukat, struktúrájukat, illetve végrehajtásukat tekintve. A művészetterápia esetén ugyanis a résztvevő személyes fejlődése, gyógyulása van a középpontban, és ehhez képest a művészeti alkotás másodlagos. Ezzel szemben a művészeti programok alapvető célja az alkotás, egy darabka művészet létrehozása. Struktúráját tekintve a művészetterápia szakképzett terapeutákat igényel, akik a kreatív kifejezésmódot használják a kezeléshez, a gyógyulási folyamathoz, illetve a diagnózishoz, mégpedig saját diagnosztikai eszköztárral. A művészeti programok esetében a foglalkozásokat oktatók vagy művészek vezetik, akik számára az alkotás folyamata a döntő, így művészeti alkotások létrehozásában, a különféle technikák elsajátításában segítik a résztvevőket, azaz nincs diagnosztizálás, ahogy nem beszélhetünk célzatos gyógyításról sem.¹⁰ Noha a művészet már önmagában is egyfajta terápia, a művészetterápia kevésbé spontán, sokkal inkább kontrollált.¹¹

Az e tárgykörben végzett kutatások azt igazolják, hogy mind az egészségügyi modellként működő művészetterápiának, mind pedig a művészeti programoknak/oktatásnak mint egyfajta terápiának számtalan előnyös vonása van. E kedvező hatásokat a szakirodalom négy fő kategóriába sorolja. Így különbség tehető *terápiás* és *oktatási/ nevelési* előnyök között, illetve az előnyök jelentkezhettek a *fogvatartó intézetek* és a *társadalom* vonatkozásában is. Más megközelítésben az előnyök lehetnek közvetle-

8 Johnson, L. M. (2009) p. 292. Johnson azt is igazolta, hogy a művészet által nyújtott lehetőségek hasznosíthatók már a fogdáknak is. Johnson, L. M. (2007) pp. 66-84.

9 Murphy nemcsak rámutatott arra, hogy a börtönkörnyezetben áthidalandó szakadék tátong a személyzet és a fogvatartottak, illetve a társadalom és a börtön között, hanem egyúttal feltette azt a kérdést is, hogy vajon a híd szerepét maga a művészetterápia vagy a terapeuta tölti-e be? Murphy, Julie (1994), hivatkozva: Klugman, S. (2001) pp.103-104.

10 Messner, M. (2013) p. 15.

11 Djurichkovic, A. (2011) p. 7.

nek, mint például a fogvatartott íráskészségének javulása, valamint közvetettek, mint a szociális készségek javulása (az önbizalom növekedése, közösségi munkavégzés).¹²

Terápiás előnyök

A *terápiás előnyöket* elsőként *Liebmann* foglalta össze 1994-ben.¹³ Így a szerző egyrészt a kulcsfontosságúnak tekinti, hogy a művészet kommunikációs forma lehet azok számára, akiknek gondjaik vannak a verbális kommunikáció terén. Másrészt a híd szerepét töltheti be a „terapeuta” és a „beteg” között, akik közösen tudják megoldani azokat a kérdéseket, amelyek egyébként a beteg számára kellemetlenek. A művészet mindemellett „önfelfedezés” és önkifejezés is. Alkalmas lehet továbbá arra, hogy kifejezze, kezelje és adott esetben meg is szabadítsa az olyan destruktív érzésektől, mint például a düh, az agresszió. Nem utolsósorban pedig egy aktív elfoglaltság, amely konkrét alkotásban is testet ölt, és lehetővé teszi a kreativitást.

Gussak 1997-ben¹⁴ ugyancsak kiemeli, hogy a terápia egy további lehetőséget nyújt azok számára, akik szegényes műveltséggel és verbális kommunikációs készséggel rendelkeznek. Emellett magát a művészetet titkos fegyvernek titulálta, mondván, megvan az a képessége, hogy „elrejtse” a terápiás eljárást, lehetővé téve a páciensnek a megtorlástól való félelem nélküli önkifejezést.¹⁵ Nézete szerint a művészet azon túlmenően, hogy a börtönkörnyezet és az azon kívüli kultúra által elfogadott módon biztosítja az önkifejezést, egyúttal csökkentheti a patológiás tüneteket, illetve javíthatja a közérzetet is. *Gussak*, noha a terápia előnyeit mindkét nem tekintetében igazolta,¹⁶ rámutatott arra is, hogy a női fogvatartottak hangulatát a terápia még kedvezőbben képes befolyásolni, mint a férfiakét. Ennek hátterében feltételezése szerint vagy a csoportterápiára, vagy önmagában az alternatív terápiára való nagyobb fogékonyságuk állt.¹⁷

Hall arra helyezte a hangsúlyt, hogy a hangosan ki nem mondható dolgok biztonságosabban elmesélhetők színekkel, vonalakkal, formákkal, azaz művészeti alkotások által.¹⁸

A művészet abban is segítséget nyújthat, hogy felfedezhetőek legyenek az antiszociális magatartást kiváltó mögöttes mozgatók és attitűdök,¹⁹ a drámaterápia során alkalmazott szerepjátékok pedig alkalmasak lehetnek az áldozat/sértett nézőpontjának megértésére.²⁰ A skóciai Némó Színház névre elkeresztelt művészeti szervezet, amely neve ellenére vizuális művészeti, zenei programokkal, filmekkel, kreatív írással is segíti a fogvatartottakat, egyebek mellett azt igazolta, hogy a művészeti képzé-

12 Allen, K., Shaw, P., Hall, J. (2004), hivatkozva: Nugent, B., Loucks, N. (2011) p. 358.

13 Liebmann, M. (1994)

14 Gussak, D. (1997a) pp. 1-12.

15 Gussak, D. (1997b) p. 61.

16 Gussak, D. (2004) pp. 245-259.; Gussak, D. (2006) pp. 188-198.; Gussak, D. (2009a) pp. 5-12.

17 Gussak, D. (2009b) pp. 202-207.

18 Hall, N. (1997), hivatkozva: Johnson, L. M. (2009) p. 295.

19 Laing, J. (2008) p. 118.

20 Sivapalan, H. (2015) p. 5.

sek gyakorlati készségek elsajátítását is eredményezték – többek között – a színészet, filmkészítés, szöveggönyv-írás területén.²¹

A szakirodalom ugyancsak terápiás előnyként tartja számon a szerfüggőségekkel, a traumás gyermekkori élményekkel kapcsolatos problémák leküzdését a művészet által.²² A terápia révén ugyanis a traumás élmények, illetve az azokra adott reakciók egyaránt feltárhatók.²³ A művészetterápiának köszönhetően kezelhetővé váltak a fiatalokú fiú fogvatartottak indulati kitörései is. A kézzelfogható művészeti alkotásokban tetten érhetőek voltak az érzelmi megnyilvánulások, így adott esetben a düh, a harag, ami alkalmasnak mutatkozott a fájdalom csillapítására.²⁴ A művészetterápia rövid távú feladata, célja lehet így a szabadságelvonás tartama alatt a fogvatartott magatartásának pozitív irányú befolyásolása.²⁵

Day és *Onorato* ugyancsak sikeresen alkalmazott művészetterápiát szexuális, fizikai és érzelmi abúzuson átesett női fogvatartottak körében.²⁶ *Mosel-Gussak* egy paranoid skizofréniával diagnosztizált fogvatartottnál ért el eredményeket a terápia révén. Így javultak a beteg társas kapcsolatai, már képes volt meghallgatni a társai véleményét, és megérteni, hogy milyen képességek szükségesek a sikeres közösségi érvényesüléshez.²⁷ *Day* és *Onorato* arra is rámutatott, hogy a művészet hasznos lehet a közvetlen krízishelyzetek csillapításában, illetve alkalmas lehet azok kiszűrésére, akik az önkárosítás, öngyilkosság veszélyének vannak kitéve. Az önpusztító érzések művészet általi kinyilvánítása ezáltal első lépése lehet az öngyilkosság megelőzésének.²⁸

Val tanulmánya arról számolt be, hogy a művészetterápia által a többszörösen hátrányos helyzetben lévő HIV-pozitív fogvatartottak is kifejezheték érzéseiket a betegségükkel, a bezártsággal és a börtönélettel kapcsolatban.²⁹

A művészeti programoknak, illetve terápiának köszönhetően több szerző³⁰ is eredményként értékelte a családi kapcsolatok javulását. A fogvatartottak a művészeti alkotásokkal a verbálisan nehezen kifejezhető gondolataikat, érzéseiket tudták közvetíteni, és mint egyfajta ajándékot átnyújtani családtagjaiknak. A családi kötelékek fontosságát alátámasztva nem ritkák a családok számára szervezett kiállítások sem.

Oktatási/nevelési előnyök

Előljáróban leszögezhető, hogy a hagyományos oktatási programokkal szemben a művészeti programok alacsony műveltségi szinttel, illetve verbális kommunikációs készséggel rendelkező fogvatartottak esetén is működőképeseek lehetnek. Így amíg a korábbi tanulmányok sikertelensége gyakorta felelevenedik a számtan, vagy az írás-

21 Anderson, K. (2015) p. 6.

22 Williams, R. M.-C. (2003) p. 10.

23 Coulter, M. A. (2014) p. 148.; Hastilow, S., Coyle, T. (2008) pp. 134-147.

24 Pittam, S. (2008) pp. 87-101.

25 Sivapalan, H. (2015) p. 5.

26 Day, E., Onorato, G. (1997) pp. 127-152.

27 Mosel-Gussak, D. (1997) pp. 152-162.

28 Day, E., Onorato, G. (1989) p. 147.

29 Val, B. (1998) pp. 127-140.

30 Murphy, J. (1994); Riches, C. (1994); Boswell, G., Wedge, P., Price, A. (2004)

olvasás során, addig a művészet nyújtotta lehetőségek sikerélményt, önmegvalósítást jelenthetnek a fogvatartott számára.³¹

Napjainkban egyre többen osztják azt a nézetet, hogy azok az oktatási programok, amelyek kizárólag az alapkészségek fejlesztésére, illetve az egyén kognitív képességére helyezik a hangsúlyt, kevésbé szolgálják a rehabilitációt, szemben azokkal, amelyek magukban foglalják a művészeti képzéseket is.

A művészeti tevékenység előnyeit boncolgatva *Johnson* kifejtette,³² hogy a művészet börtönkörnyezetben való alkalmazása nem pusztán rekreációs privilégiumként fogható fel, tekintettel arra, hogy fontos helyet foglal el a börtönoktatási tantervekben is. Mivel pedig az oktatás nagyban hozzájárulhat az egyéni fejlődéshez, így a művészeti oktatás szoros kapcsolatban áll a művészetterápiával. A művészet képes a gondolkodás egyfajta újszerű és kreatív módjának megteremtésére, és ezzel elősegítheti a fogvatartott sikeres visszailleszkedését.

Brewster a sikeres visszailleszkedésen túlmenően alapvető jelentőségűnek tekinti, hogy a művészeti programok által megszerzett önbizalom és önbecsülés hozzásegítheti a fogvatartottakat a tanulás folytatásához.³³ Ezt példázza, hogy Pennsylvániában a művészeti programot és az úgynevezett kreatív írást egybekapcsolták az alapszintű oktatási programmal, amely egyúttal számítógépes ismereteket is tartalmazott.³⁴ *Anderson* és *Overy* ugyancsak arról számolt be, hogy a művészeti program befejezését követően a fiatalokú fogvatartottak más oktatási programokra is jelentkeztek.³⁵ *Tett* és *kollégái* kutatása³⁶ szintén azt igazolta, hogy a művészeti projektekben való részvételnek köszönhetően sikerült felépíteni egy hatékony tanulási kultúrát, illetve bátorítani a fogvatartottakat az írásos, illetve verbális készségek javítására. Nem utolsósorban megfigyelhető volt, hogy a résztvevők megtanultak hatékonyabban együtt dolgozni, és támogatni egymást.

Hughes ugyancsak rámutatott, hogy a művészeti programok nemcsak a jogsértések visszaszorításában bizonyulhatnak hasznosnak, hanem egyúttal hozzájárulnak az oktatásba való újbóli bekapcsolódáshoz, és támogatják a személyes és szociális fejlődést.³⁷

Clements a művészeti oktatás népszerűségét öt évvel támasztotta alá. Így egyszerűen hangoztatta, hogy az oktatás dinamikus biztonságot teremt. Azáltal ugyanis, hogy a fogvatartottak nem unatkoznak, hanem érdeklődésüknek megfelelő elfoglaltságot találnak, a rend, a biztonság könnyebben fenntartható. A művészet ezen túlmenően az oktatási rendszerből kikerülő rabok számára az oktatásba való újbóli bekapcsolódásként is értelmezhető. Harmadsorban a kreativitás, az új szemléletmód egybevág a rehabilitációs igényekkel. A művészet továbbá lehetőséget kínál a fogvatartott számára, hogy kifejezze önmagát, illetve az önbizalom-növelő hatása mellett segít a kommunikációban, a saját, valamint más emberek ötleteinek, kultúrájának

31 Brewster, L. (2014) p. 3.

32 Johnson, L. M. (2009) p. 292. és Johnson, L. M. (2008) p. 104.

33 Brewster, L. (2014) p. 3.

34 Johnson, L. M. (2008) p. 105.

35 Anderson, K., Overy, K. (2010) pp. 47-64.

36 Tett et al. (2012) pp. 171-185.

37 Hughes, J. (2005) p. 10.

értékelésében, megbecsülésében. Ötödikként pedig a művészet képessé teheti az elítélteket arra, hogy hasznos, dolgos polgárokká váljanak.³⁸

Előnyök a végrehajtási intézetek irányításában

A művészet által nyújtott előnyök nemcsak a fogvatartott oldalán jelentkezhetnek, hanem ezeket a pozitív vonásokat a fogvatartó intézetek is kamatoztatni tudják. *Gussak* kutatás-sorozata például arra is rámutatott, hogy a fogvatartottak hangulatjavulása mellett javultak a résztvevők interakciói is egyrészt a társaikkal, másrészt pedig a végrehajtási személyzettel.

Nugent és Loucks női fogvatartottak körében végzett vizsgálata azt is szemléltette, hogy a művészeti programba bevont külföldi fogvatartottak számára a művészet a beilleszkedés egy sajátos módját jelentette: a korábban csak egymással érintkező kínai nők már elvegyültek a többiekkel, kölcsönösen tanították egymást.³⁹

A kutatások azt igazolták, hogy a művészeti programokban való részvétel joga a szabályok betartására, a személyi állománnyal való jó kapcsolat kialakítására ösztönözte a fogvatartottakat. Azáltal tehát, hogy a művészeti programok képesek voltak visszaszorítani a fogvatartottak fegyvelemsértéseit, csökkent a feszültség, az erőszak, unalom helyett hasznos elfoglaltsággal telt az idő, így nemcsak a fogvatartottak, hanem a személyi állomány életminősége is javult. A jobban kezelhető fogvatartottaknak köszönhetően egy kevésbé fegyelmező és költségeket megtakarító börtönkörnyezet jött létre, avagy igazolódott, hogy a „boldogabb fogvatartottak olcsóbb fogvatartottak”.⁴⁰

Előnyök a társadalom számára

A művészeti programok – a fentiekén túlmenően – értékesek lehetnek a helyi közösségek, illetve a társadalom számára is. Egyrésztől ugyanis a művészeti programok magukban rejthetik a visszaesés csökkentésének lehetőségét, ha általa a motivált fogvatartottak képesek ellenállni a bűnözésnek. *Duguid és Pawson* például egy kanadai művészeti program kapcsán állapította meg, hogy a vizsgálatukba vont azon fogvatartottak 75%-a, akik két szemeszteren keresztül legalább két kurzuson vettek részt sikeresen, elkerülte a visszaesést a szabadulást követő 3 éven belül.⁴¹

Fontos tényező továbbá, hogy a művészeti programok segíthetnek a fogvatartottaknak a könnyebb visszailleszkedésben. *Paul és Cook-Vesely* tanulmányukban⁴² arra utaltak, hogy azok a programok, amelyekben például önkéntesek látják el a tanári feladatokat, jobban szolgálják a fogvatartottak rehabilitációját, tekintettel arra, hogy a művészeti ismeretek mellett olyan készségeket (kommunikációs, konfliktusmegoldó technikák) tudnak átadni, amelyek a börtönön kívüli világban elengedhetet-

38 Clements, P. (2004) p. 173.

39 Nugent, B., Loucks, N. (2011) p. 364.

40 Djurichkovic, A. (2011) p. 13.

41 Duguid & Pawson (1998) pp. 470-495. hivatkozva: Hughes, J. (2005) p. 36.

42 Paul, J., Cook-Vesely, K. (2010) p. 19.

lenek. Hasonlóképpen, a művészetet és a közösségi szolgálatot elegyítő programok szintén lehetőséget nyújthatnak a fogvatartottaknak egyfajta szimbolikus jóvátételre a művészeti alkotás, illetve az abba befektetett idő által. Külön kiemelendők azok a kezdeményezések, amelyekben a fogvatartottak művészeti alkotásai múzeumokban, galériákban kerülnek kiállításra, avagy értékesítik azokat a társadalomban. Utóbbira lehet példa az a louisianai börtönművészeti és képzőművészeti fesztivál, amely eladásra kínál kézműves művészeti alkotásokat. Ugyancsak fontos szerepet töltenek be a fogvatartottak újbóli munkába állását szorgalmazó programok, így megemlíthető a Philadelphiai Mural Art Program, amelynek keretében a kurzuson részt vevő fogvatartottak szabadulásuk után munkát is kaphatnak.⁴³

Természetesen a társadalommal való kapcsolatot újrafelvetését szolgálják a fogvatartottak által előadott zenei darabok, színi előadások, a fogvatartottak prózai alkotásainak, verseinek nyilvános felolvasásai is. Ezek a rendezvények tehát segíthetnek a fogvatartottaknak abban, hogy visszataláljanak a társadalomba, felépítsék kapcsolataikat. Mivel a sikeres visszailleszkedésnek fontos eleme az előítéletek, sztereotípiák megváltoztatása, ezért a művészet, a művészeti programok a közösség nyitottabb, befogadóbb szemléletéhez járulhatnak hozzá.

A művészeti programok kihívásai

A művészeti programokban rejlő igen szerteágazó előnyök, lehetőségek hangoztatása mellett, napjainkban megfigyelhető a művészet és a művészeti programok börtönkörnyezetben történő visszafogott alkalmazása. Így például, míg Hollandiában az 1990-es években még a büntetés-végrehajtási intézetek 95%-a kínált valamilyen művészeti tevékenységet, addig jelenleg igen megosztó a kép: vagy nagyon kis figyelmet szentelnek rá, vagy virágzó művészeti tevékenység zajlik. Utóbbi esetben is jellemző azonban, hogy a képzések meghatározott fogvatartotti körre fókuszálnak, így például a pszichiátriai problémákkal vagy függőséggel küzdőkre. Ebből adódóan a művészeti programokban való részvétel lehetősége általánosságban véve a fogvatartottak számára beszűkült.⁴⁴

A művészet támogatottságát számos tényező befolyásolja. Így például gátló körülmény a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfolttsága, ezzel párhuzamosan a személyi állomány alacsony létszáma, az erőforrások korlátozottsága. Mindamellet az a felfogás, hogy az adóízetők pénzéből ne költsenek a fogvatartottak művészeti tevékenységére, ugyancsak megfigyelhető. Így például az angliai Whitemoor büntetés-végrehajtási intézetben 2008-ban ilyen okból került megszüntetésre az egyébként tíz évig sikeresen működő vígjáték kurzus.⁴⁵ *Nugent* és *Loucks*⁴⁶ a legfőbb korlátnak éppen magát a punitív közvéleményt jelölte meg. Azok ugyanis, akik ragaszkodnak a punitív szemlélethez, sokkal inkább gyanakvóbbak a kreatív tevékenységekkel szemben. Nem ritkák az olyan megközelítések, amelyek a fogvatartottak elkényeztetésé-

43 Djurichkovic, A. (2011) pp. 22-23.

44 Messner, M. (2013) p. 17.

45 Parkes, R., Bilby, C. (2010) p. 101.

46 Nugent, B., Loucks, N. (2011) p. 367.

ről, avagy arról szólnak, hogy az elítéltek nem érdemlik meg a művészeti programokat. Ennek háttérében gyakorta az áll, hogy a művészet rehabilitáló funkciójáról nincsenek meggyőződve, helyette egyfajta hobbiként, unaloműzőként tekintenek rá. Mindemellett a büntetés-végrehajtási intézetek számára is gyakorta csak az jelenti a motivációt, hogy a művészeti programok által fenntartsák, vagy javítsák az intézet rendjét, biztonságát.⁴⁷

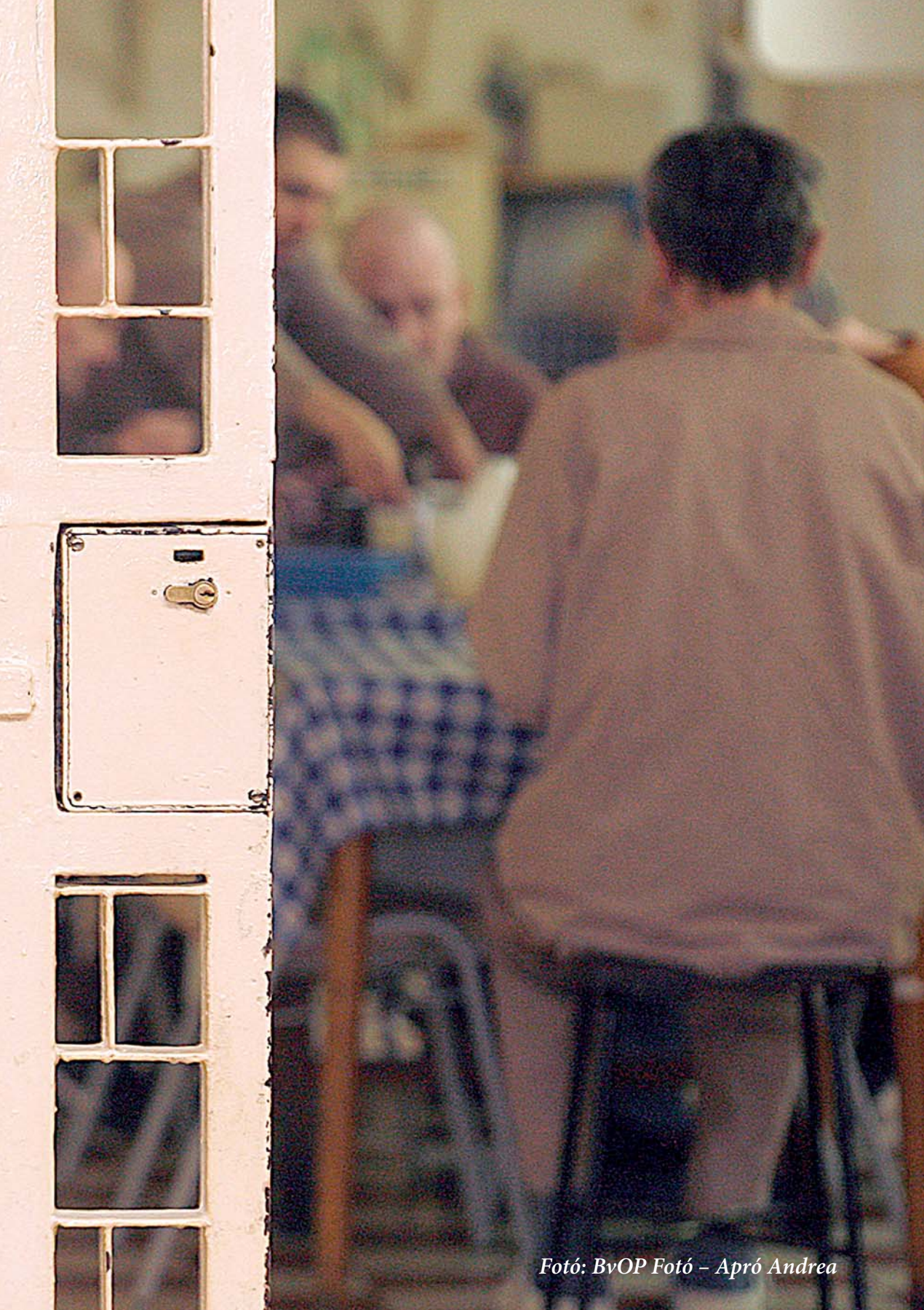
Felhasznált irodalom

- Allen, K. – Shaw, P. – Hall, J. (2004): The art of rehabilitation: attitudes to offenders' involvement in the arts. London, Rethinking Crime and Punishment, Esmée Fairbairn Foundation.
- Anderson, Kirstin – Overy, Katie (2010): Engaging Scottish young offenders in education through music and art. *International Journal of Community Music* 2010/1.
- Anderson, Kirstin (2015): Ex Nemo ad Aliquis "From Nobody to Somebody". Theatre Nemo's role in Scottish Prisons. http://theatrenemo.org/wp-content/uploads/2015/07/Ex-Nemo-ad-Aliquis_online-version.pdf
- Boswell, Gwyneth – Wedge, Peter – Price, Avril (2004): The impact of fathers inside: An OLSU and safe ground parenting course for male prisoners at HMP Ashwell. Norwich: University of East Anglia.
- Breiner, Mary J. et al (2011): Creating an art therapy anger management protocol for male inmates through a collaborative relationship. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* August 23.
- Brewster, Larry (1983): An evaluation of the arts-in-corrections program of the California department of corrections. San Jose, CA: San Jose State University.
- Brewster, Larry (2012): Qualitative study of the California arts-in-corrections program. University of San Francisco, <http://cac.ca.gov/arts-in-corrections/LegHearingMay2013/4-research%20a.%20brewster.pdf>

47 Djurichkovic, A. (2011) p. 14.

- Brewster, Larry (2014): The impact of prison arts programs on inmate attitudes and behavior: a quantitative evaluation. *Justice Policy Journal*, 2014/2.
- California Arts in Corrections: Research synopsis on parole outcomes for Arts-in-Corrections participants paroled December, 1980 February, 1987. Sacramento.
- Clements, Paul (2004): The rehabilitative role of arts education in prison: accommodation or enlightenments? *International Journal of Art & Design Education* 2004/2.
- Coulter, M. Annette (2014): Working as an art therapist with offenders. In Hogan – Coulter: The introductory guide to art therapy: experiential teaching and learning for students and practitioners. Routledge, London and New York.
- Day, Elizabeth – Onorato, Greg (1989): Making art in a jail setting. In Wadson – Durkin – Perach (Eds.): *Advances in art therapy*. New York, Wiley & Sons.
- Day, Elizabeth – Onorato, Greg (1997): Surviving one's sentence: Art therapy with incarcerated trauma survivors. In Gussak – Virshup (eds.): *Drawing time: art therapy in prisons and other correctional settings*. Chicago, Magnolia Street Publishers.
- Djurichkovic, Alexandra (2011): Art in prisons. A literature review of the philosophies and impacts of visual arts programs for correctional populations. University of Technology Sydney.
- Duguid & Pawson (1998): Education, Change and Transformation: The Prison Experience. *Evaluation Review* 1998/4.
- Gardner, Amanda – Hager, Lori L. – Hillman, Grady (2014): Prison Arts Resource Project. An annotated bibliography.
- Gussak, David (2004): Art therapy with prison inmates: a pilot study. *The Arts in Psychotherapy* 31
- Gussak, David: Breaking through barriers (1997a): Advantages of art therapy in prison. In Gussak & Virshup (Eds.): *Drawing time: art therapy in prisons and other correctional settings*. Magnolia Street Publishers, Chicago, 1997.
- Gussak, David (2006): Effects of art therapy with prison inmates: a follow-up study. *The Arts in Psychotherapy* 33
- Gussak, David (2009a): The effects of art therapy on male and female inmates: Advancing the research base. *The Arts in Psychotherapy* 36
- Gussak, David (2009b): Comparing the effectiveness of art therapy on depression and locus of control of male and female inmates. *The Arts in Psychotherapy* 36
- Gussak, David (1997b): The ultimate hidden weapon: art therapy and the compromise option. In Gussak & Virshup (Eds.): *Drawing time: art therapy in prisons and other correctional settings*. Magnolia Street Publishers, Chicago, 1997.
- Hall, N. (1997): Creativity & incarceration: The purpose of art in prison culture. In Gussak & Virshup (Eds.): *Drawing time: art therapy in prisons and other correctional settings*. Magnolia Street Publishers, Chicago.
- Hastilow, Simon – Coyle, Terri (2008): Avoided anger: art and music therapy in a medium-secure setting. In Liebmann (Ed.): *Art therapy and anger*. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.
- Hughes, Jenny (2005): *Doing the Arts Justice. A Review of Research Literature, Practice and Theory*. The Unit for the Arts and Offenders Centre for Applied Theatre Research.

- Johnson, Lee Michael (2008): A place for art in a prison: art as a tool for rehabilitation and management. *Southwest Journal of Criminal Justice* 2008, Vol. 5(2).
- Johnson, Lee Michael (2007): Jail wall drawings and jail art programs: invaluable tools for corrections. *International Journal of Criminal Justice Sciences* 2007/2.
- Johnson, Lee Michael (2009): Utility of Arts in Corrections. In K. Jaishankar (Ed.): *International Perspectives on Crime and Justice*. Cambridge Scholars Publishing.
- Klugman, Sydney (2001): From education to art therapy. In Milner & Palmer (Eds.): *Counselling: The Bacp Counselling. Reader Volume Two*, Sage, London.
- Laing, Joyce (2008): Art therapy in prisons. In Dalley (Ed.): *Art as therapy. An introduction to the use of art as a therapeutic technique*. Routledge, London, New York.
- Liebmann, Marian (1994): Introduction. In Liebmann (Ed.): *Art therapy with offenders*. Jessica Kingsley Publishers Ltd., Bristol.
- Messner, Maria (2013): *Art Programs in Prison: An Impact Study of Twelve Inmates in the Netherlands*. Bachelor's Extended Thesis, University College Utrecht, Spring 2013.
- Mosel-Gussak, Dorrie (1997): Easing the transition from prison to the community. In Gussak – Virshup (eds.): *Drawing time: art therapy in prisons and other correctional settings*. Chicago, Magnolia Street Publishers.
- Murphy, Julie (1994): Mists in the darkness: art therapy with long-term prisoners in a high security prison – a therapeutic paradox. In Liebmann (Ed.): *Art therapy with offenders*. Jessica Kingsley Publishers Ltd., Bristol.
- Nugent, Brieger – Loucks, Nancy (2011): The arts and prisoners: experiences of creative rehabilitation. *The Howard Journal* Vol. 50. No. 4. 2011.
- Parkes, Rose – Bilby, Charlotte (2010): The courage to create: the role of artistic and spiritual activities in prisons. *The Howard Journal* Vol. 49 No. 2. May 2010.
- Paul, John – Cook-Vesely, Kathryn (2010): Art behind bars: an examination of the correctional setting as an 'art world'. *Critical Issues in Justice and Politics*. 2010/2.
- Pittam, Sue (2008): Inside-out/outside-in: art therapy with young male offenders in prison. In Liebmann (Ed.): *Art therapy and anger*. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.
- Riches, C. (1994): The hidden therapy of a prison art education programme. In Liebmann (Ed.): *Art therapy with offenders*. Jessica Kingsley Publishers Ltd., Bristol.
- Sivapalan, Haran (2015): *Arts and vulnerable people: examining the evidence base*. Lemos & Crane ideasforaction.
- Tett et al. (2012): Learning, rehabilitation and the arts in prisons: a Scottish case study. *Studies in the Education of Adults* 2012/2.
- Val, Beaver (1998): The butterfly garden: art therapy with HIV/AIDS prisoners. In Pratt – Wood (Eds.): *Art Therapy in Palliative Care: The Creative Response*. Routledge, New York.
- Williams, Rachel Marie-Crane (2003): Introduction. In Williams, R. M.: *Teaching the arts behind bars*. Boston, Northeastern University Press.

Fotó: BvOP Fotó - Apró Andrea

KÉNYSZERGYÓGYKEZELTEK UTÓGONDOZÁSA – JÓ GYA- KORLAT EGY BENTLAKÁSOS PSZICHIÁTRIAI INTÉZETBEN

Tanulmányomban amellet érvelek, hogy szükség lenne az utógondozás jogintézmények kiterjesztésére (differenciálására), hogy azt igénybe vehessék a kényszergyógykezelés alatt álló – és a törvény betűje szerint a társadalomba visszaintegrálni kívánt – pszichiátriai betegek is. Ez megállíthatná azt a szomorú tendenciát, hogy a kényszergyógykezelés megszüntetését követően egyre többen nem saját közösségükbe, saját családjukhoz térnek vissza, hanem épen maradt szociális háló hiányában a végleges elhelyezést jelentő elmeszociális otthonokba, azaz kirekesztettségük tartóssá és szinte visszafordíthatatlanná válik. Ilyen elmeszociális otthon működik Szentgotthárdon is, amely méretéből fakadóan jelenleg a legtöbb volt IMEI-s beteget ápolja-gondozza. Az elmúlt években éppen ezért ebben az intézményben saját erőből bevezettünk egy utógondozói rendszert, hogy egy utolsó lehetőséget kínáljunk fel a betegek számára a valódi reintegrációra, vagy legalább egy magasabb életminőség elérésére. A tanulmány középső harmada a szentgotthárdi intézmény sajátos struktúráját és gondozási szemléletét mutatja be, míg az utolsó harmadban az általunk kidolgozott utógondozói rendszer folyamatát, céljait és korlátait mutatom be bízva abban, hogy ezt a jó gyakorlatot a jövőben más hasonló intézményben is beemelik majd a szakmai programba.

In my paper I argue that it would be necessary to extend (differentiate) the legal institutions of the aftercare in the interest of prisoners under compulsory treatment, so that they could also be able to enlist, as according to the letter of the law these psychiatric patients are desired to be integrated back into society. This could stop that sad trend, that after the termination of the compulsory treatment more and more patients are not returning into their communities and to their families, but since the lack of intact social safety net they are placed into Social Caring Mind Institutions, where their exclusion from society becomes lasting and virtually irreversible. Such a Social Mind Institute functions at Szentgotthárd. Due to its size this Institute treats and cares for the most patients formerly under compulsory treatment released from the Forensic Psychiatric Mental Institution. Therefore thanks to our own efforts in this Institution during the last years we introduced an aftercare system in order to offer our patients a last chance for a real reintegration into society or at least for a higher quality of life. The second third of the study introduces the specific structure and caring approach of the Institute of Szentgotthárd. While in the last part of the study I describe the procedures, the goals and

Kényszergyógykezelés, felülvizsgálat – reintegráció?

Magyarországon a hatályos jogszabályok szerint nem büntethető az a személy, aki cselekménye elkövetésekor kóros elmeállapotából fakadóan nem rendelkezett beszámítási képességgel. Amennyiben büntetendő cselekménye személy elleni erőszakos, vagy közveszélyt okozó cselekmény volt, beszámítási képesség megléte esetén pedig egy évnél súlyosabb szabadságvesztés-büntetést kapna a bíróságtól, akkor a felmentő ítélet mellett egyúttal elrendelik a határozatlan tartamú kényszergyógykezelését. Ezt Magyarország egyetlen forenzikus pszichiátriai intézményében, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben (IMEI) hajtják végre. A kényszergyógykezelést felülvizsgáló tárgyalásokon a bűnisméltés veszélyének fennállása és a társadalom védelmének biztosítása a kulcskérdés, azaz kizárólag a kényszergyógykezelés azon kritériumát vizsgálják meg félévente újra és újra, mely az alapügy tárgyalásán a többi feltétel mellett (beszámíthatóság, cselekmény jellege, cselekmény súlyossága), mintegy vélelemként jelent csupán meg.¹ A bizonytalanság mértékét jelentősen növeli, hogy amennyiben már nem egy aktív patológiás állapotról van szó, azaz például egy paranoid skizofrén betegnél a kezelés hatására elhalványultak a téveseszmék és a hallucinációk, a személyiség ismét konzisztenssé vált, úgy aligha megjósolható teljes bizonyossággal, hogy az adott illető követhet-e el a jövőben újra büntetendő cselekményt, vagy sem. Hiszen megjósolható-e ez egy egészséges bűnelkövető kapcsán? A treatment-ideológián alapuló büntetőpolitika a XX. század közepén elsősorban az Egyesült Államokban kísérletet tett rá, ennek eredményeképpen pedig irreális mértékben elhúzódtak a határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetések és fenntarthatatlanul túlsúlyfolttá váltak a börtönök, ráadásul jelentősen romlottak a visszaesési mutatók is.² Meg tudja-e bárki mondani egy olyan emberről, aki korábban még sohasem került szembe a törvénnyel, hogy a jövőben sem lép a normaszegés útjára? A XIX. század pozitivistái, kiváltképpen Lombroso és tanítványai megkísérelték bűnelkövetőkre jellemző, atavisztikus stigmák (testi jegyek) alapján kiszűrni a potenciális elkövetőket, de – elsősorban a jogásztársadalom részéről – mindezt éles támadás érte, hiszen a klasszikus büntetőjogi alapelvek szerint mindaddig senki nem büntethető, míg nem követett el bűncselekményt.³ És vajon egy kóros elmeállapotú elkövetőről megjósolható-e, hogy a későbbiekben is veszélyt fog jelenteni a társadalomra? „Az általános közfelfogás szerint a pszichiátriai betegek – különösen a szkizofréniában szenvedők – veszélyesek. Ilyetén stigmatizációjukat a médiában róluk megjelenő, sajnálatosan egyoldalú, szenzációs »híresetek« is táplálják. Ezek a hírek legtöbbször olyan kirívóan brutális, olykor több ember sérelmére elkövetett erőszakos cselekményekről szólnak (pl. az oslói lövöldözés, családirtások), amelyek sokkolják a közvéleményt. Az ilyen esetek közlése nagymértékben hozzájárulhat annak a képnek a kialakulásához, hogy a szkizofréniában szenvedő személyek veszélyesek és gyakran követnek el bűncselekményeket. Eközben az utóbbi évtized tudományos kutatásai nem támasztották alá, hogy a szkizofréniában önmagában hajlamosítana erőszakos bűncselekmények elkövetésére” – írják Baran Brigitta és Gazdag Gábor közös tanul-

1 Bővebben lásd: Bacsák D. (2014)

2 Gönczöl K. (1991)

3 Korinek L. (2006)

mányukban,⁴ míg a közelmúltban végzett magyar kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a skizofrének kriminalitása elmarad az átlagpopulációétól.⁵

A kényszergyógyekezelték célja tehát a bűnisméltés veszélyének elhárítása, megszüntetésére elvben kizárólag akkor kerül sor, ha ez a feltétel teljesül. Nem kitérve itt részletesebben az intézkedés, illetve a felülvizsgálati mechanizmus jogi, kriminológiai és orvosi (pszichiátriai) szempontból egyaránt aggályos mivoltára, csupán azt a tényt szeretném rögzíteni, hogy ma már az esetek többségében az IMEI-ből nem a társadalomba, hanem annak peremére, az 1950-es években létrehozott elmeszociális otthonokba vezet a kényszergyógyekezelt betegek útja.⁶ Ennek egyik oka a beteget körülvevő szociális hálónak a széthullása, mely ugyan gyakran előzménye is az elkövetett cselekménynek, de a kényszergyógyekezelték hazai jogintézménye a büntetés-végrehajtás szervezetrendszerébe tagolódva – az IMEI-ben dolgozó szakemberek nyilvánvaló törekvése ellenére – alkalmas arra, hogy adott esetben maga szüntesse meg a támogató-befogadó szociális háttérét. A kirekesztődés másik oka a kriminális útra lépett pszichiátriai betegektől való – az imént röviden felvázolt – társadalmi szintű félelem, mely már a tárgyalóteremben felolvasott szakértői vélemények állásfoglalásából is gyakran kiolvasható: sok esetben csak akkor látják biztosítottnak a bűnisméltés megakadályozását, ha a beteget zárt intézményi keretek között tartják élete további részében is. Talán érdemes itt is megemlíteni a közvélemény által nem, vagy csak kevésbé ismert statisztikai adatot: a kényszergyógyekezelték esetében a visszaesés aránya 4-5%, míg az egészséges börtönpopulációnál nagyságrenddel magasabb, 40-50%. A társadalomba való beilleszkedést segítő, egyúttal a félelmeket lebontani képes jogintézmények, például pártfogás vagy utógondozás nem áll a kényszergyógyekezelték rendelkezésére (a 2013-as új büntetés-végrehajtási törvény sem teremtette meg ennek a jogi háttérét), csupán az IMEI-ben eltöltött idő alatt igénybe vehető adaptációs szabadság jelenthet némi kontrollált átmenetet a kint és a bent között, de ennek gyakorisága évről évre csökken éppen a fogadókészség hiánya miatt. Azt láthatjuk tehát, hogy egyelőre nincsen jogalkotói szándék arra, hogy a kriminális cselekményt elkövető pszichiátriai betegek esetében is a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás befejezéséig húzódjon az a folyamat, melynek célja az illető visszavezetése a társadalomba.

Európa legnagyobb bentlakásos pszichiátriai intézete: Szentgotthárd

Magyarország – és egyben az Európai Unió – legnagyobb bentlakásos pszichiátriai intézménye az osztrák-magyar határon fekvő, Szentgotthárdi Szakosított Otthon (korábbi nevén Pszichiátriai Betegek Otthona Szentgotthárd) a maga 734 lakójával, akiknek a kórképei között az egészen enyhe mentális zavaroktól kezdve a demencián keresztül a súlyos pszichózisokig minden megtalálható – aligha van még egy olyan

4 Baran B., Gazdag G. (2011) p. 259.

5 Trixler M. (2011)

6 Bacsák D. (2014)

pszichiátriai betegeket ellátó intézmény Magyarországon, amely ilyen széles spektrumot foglalna magába. Ennek megfelelően a lakókat két viszonylag jó állapotú épületben helyezjük el: az „A” épületben – mely korábban dohánygyár volt – a középsúlyos és súlyos betegeket látjuk el, többek között egy férfi és egy női zárt (demens) osztályon, míg egy korábbi magtárból az 1980-as évek közepén átalakított „BC” épületben azok élnek mindennapjaikat, akik állapotuknál fogva nagyobb szabadságot élveznek (például a délutáni kimenő rendszerességét és hosszát illetően), valamint a nemrég kialakított rehabilitációra felkészítő osztály is itt működik. A szobák jellemzően 4-6-10 ágyasak, de vannak együttélni kívánó pároknak kialakított szobák is.

329 kilométer – ennyi választja el a szentgotthárdi otthont a fővárostól.⁷ Ez a távolság tökéletesen lehetővé teszi, hogy a (2013-as államosítás után is több mint 98%-ban eredetileg fővárosi) lakókat valószínűleg elszakítsa korábbi életüktől és kapcsolataiktól: vonattal 4-6 óra hosszú az út Szentgotthárd és Budapest között, a vonatjegy ára oda és vissza meghaladja a 10 ezer forintot, melyet kevés hozzátartozó engedhet meg magának. Az a kevés kapcsolat, mely az intézetben töltött hosszú évek alatt képes fennmaradni, jobbra telefonhívásokban merül ki, esetleg félévente, évente egy-egy látogatásban. A távolság nem csupán a lakókkal való kapcsolattartást nehezíti meg, hanem az otthon szabad státuszainak feltöltését is – rendkívül nehéz helyben olyan munkaeőt találni, amely megfelelő tapasztalattal bírna ennyi ember szakszerű ellátásához. Mindez gátolja a teljes létszámú – és csak kismértékben fluktuáló – szakmáértéket kialakítását, valamint jelentősen megnehezíti azoknak a szakmai elképzeléseknek a megvalósítását, melyek megfelelnek a modern pszichiátriai gondozás elveinek. Tringer László A pszichiátria tankönyve c. munkájában írja az elmeszociális otthonokról: „Az orvosi-pszichiátriai ellátás többnyire elégtelen, azonban a betegek körülményei egyes intézetekben jobbak, mint egy átlagos kórházban. Egyes felmérések szerint az ápoltak jelentős százaléka megfelelő intézményben rehabilitálható lenne”.⁸ A körülmények ugyan Szentgotthárdon alapvetően jók és emberhez méltóak,⁹ a szakellátás pedig rendkívül széles spektrumú, azonban olyan tényleges, széles körben eredményes rehabilitációra, mely a pszichiátriai betegek társadalomba való visszailleszkedését lehetővé tenné, aligha alkalmasak.

A szentgotthárdi betegotthon szakmai működésének jelenlegi szemlélete, miszerint az elhelyezés valószínű véglegességétől függetlenül elsősorban nem az állapot pusztá megőrzésére, hanem annak lehetséges mértékű javítására is törekedni kell, csupán néhány éve alakult ki. Az intézet korábbi vezetője egy emberöltőn keresztül, több mint harminc évig volt pozíciójában, és bár az ápolási színvonal ez idő alatt is az akkori körülményekhez és a többi hasonló intézményhez képest kimondottan magas volt, nem folyt olyan komplex, több szakmacsoport szervezett, tudatos együttműködésén alapuló és kinyilvánítottan rehabilitációs, „felépülés” orientációjú tevékenység, amely legalább minimális esélyt adott volna a lakók társadalomba való visszaillesz-

7 Melynek irányítása alatt állt egészen 2013. január 1-ig, azóta – az államosítás eredményeképpen – irányító szerve az Emberi Erőforrások Minisztériuma, fenntartó szerve pedig a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság.

8 Tringer L. (2010) p. 534.

9 Az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala az AJB-4464/2014. számú Jelentésében így fogalmazott: „Összességében látható, hogy az Intézmény vezetője és munkatársai törekednek annak a szellemiségnek a megvalósítására, amely szükséges a kitagolási lépések megkezdéséhez.”

kedésére. A korábbi izolációs szemléletet tehát felváltotta az integrációs és rehabilitációs esélyek megteremtésének szándéka, még ha az intézményrendszeri sajátosságok, valamint a forráshiány miatt az aktuális lehetőségek jelentősen korlátozottak is ezen a területen.¹⁰

Méretéből fakadóan az IMEI-ből „szabadult” kényszergyógykezeltek jelentős részét nálunk helyezik el – jelenleg kb. 45 ilyen háttérű lakó éli mindennapjait Szentgotthárdon. Éppúgy van közöttük (bár természetesen kisebbségben) diplomás, élő családi és baráti kapcsolatokkal bíró, az önálló élethez szükséges egzisztenciális feltételekkel rendelkező, mint kapcsolathálóját elvesztő, minimális jövedelemmel gazdálkodó, alacsony iskolai végzettségű lakó. Általános tapasztalat, hogy többségük zökkenőmentesen alkalmazkodik az IMEI-nél jóval szabadabb, az emberhez méltó élethez alkalmasabb környezetet biztosító Otthon mindennapjaihoz, és csak ritkán kötődik a nevük valamilyen intézeten belüli normaszegő cselekvéshez (pl. túlzott mértékű alkoholfogyasztáshoz, alkoholbehozatalhoz, lopáshoz, agresszióhoz stb.). Mindössze néhány főre tehető azoknak a volt IMEI-seknek a száma, akik mentális betegségükből, szenvedélybetegségükből vagy személyiségükből fakadóan okoznak rendszeresen problémákat lakótársaiknak és a személyzetnek. Már ebből a rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy korántsem egy homogén, hanem egy nagyon is heterogén csoportról beszélünk, azaz nem szükségszerű, hogy mindegyikük ugyanazt a társadalomból kivezető utat járja be, melyet a kényszergyógykezelés és az elmeszociális otthonok akarataikon kívül is kijelölnek számukra. Egy több száz fős elmeszociális otthonban, ahol az alacsony (és sajnos folyamatosan csökkenő) létszámú, ebből fakadóan erősen túlterhelt személyzet szinte minden ereje az ápolási-gondozási feladatok maradéktalan teljesítésére megy el, az újonnan bekerült lakó hamar eltűnik a látókörből, és hacsak nem tehetséges művész, súlyos állapotban lévő beteg, vagy látványosan antiszociális viselkedésű, „rejtve” is marad, akár éveken keresztül. Valóságos „embergyárak” ezek az otthonok önhibájukon kívül, ahol az egyénre szabott, individualizált terápiára, foglalkoztatásra, gondozásra alig, vagy csak részben van mód – igaz, Szentgotthárdon 2011 és 2016 között igyekeztünk a lehető legjobban kitégíteni a lehetőségek horizontját.

Az intézmény engedélyezett személyzeti létszámkerete korábban 375 fő volt, ezt azonban a megyén belüli újraelosztásra és a tartósan betöltetlen státusaink magas számára hivatkozva egy központi döntéssel 2015-ben 365-re csökkentették. Természetesen a személyzet nagyobb részét az ápolási-gondozási csoport tagjai és a technikai dolgozók teszik ki. Az intézet szakmai szervezetét az elmúlt években egy funkcionális, mátrix szerkezetű struktúrává alakítottuk át, és így az ápolási-gondozási csoport mellett – a törvényi minimum-előírásokat jelentősen túl- és meghaladva – három szakmacsoportra tagolódik: a terápiás, a foglalkoztatási és a mentálhigiénés csoportra. Ez a felosztás jól tükrözi az intézet komplex egészségügyi rehabilitációs szemléletét, melynek pillérei a szakorvosi ellátás (általános orvosi, pszichiátriai és pszichológusi), a terápiás foglalkozások (művészetterápia, szocioterápia és addiktológia), a munkaterápia (szociális foglalkoztatás) és a szabadidő aktív eltöltése (mentálhigiénés gondozás).

¹⁰ Kapócs G., Bacskák D. (2016)

A Mentálhigiénés Csoport elsődleges feladata a lakók szabadidejének megtöltése tartalommal, hogy az ne szűküljön be a televíziózásra, a kávézásra és a dohányzásra, ezzel is javítva az életminőségüket. Számos program színesíti a lakók mindennapjait (a teljesség igénye nélkül): közös városi séta, sportrendezvények látogatása, aktív részvétel a város kulturális- és sportprogramjaiban, színjátszás, rendszeres edzési lehetőség az intézet tornatermében, minden hónap utolsó szerdáján a születésnapok közös megünneplése, az ünnepek alkalmával műsor készítése, filmklub, túrázás a közeli gyönyörű kirándulóhelyekre, biciklitúra, vagy éppen nyaralás a Balatonnál. A pszichiátriai beteggondozás legmodernebb szemléletének megfelelően művészetterápia is zajlik Szentgotthárdon, két szakképzett művészetterapeuta tart sok egyéb mellett csoportos irodalmi terápiát, rajzterápiát, zeneterápiát¹¹ – a zárt osztálytól a rehabilitációra felkészítő osztályig bezárólag minden speciális betegcsoport részére. A rehabilitáció fontos eleme a szociális foglalkoztatás, melynek keretében egyrészt kézműves vagy kertészeti foglalkozásokon vehetnek részt a lakók, másrészt a műszaki és konyhai dolgozóknak segíthetnek munkadíj ellenében, maximum heti 30 órában (munkarehabilitáció). Az otthon védett munkahelyet is biztosít a lakók számára, akik munkabér ellenében meghatározott munkaidőben, maximum heti 40 órában az intézet területén végeznek kereső tevékenységet (fejlesztő-felkészítő foglalkoztatás). Akik koruknál vagy egészségi állapotuknál fogva nem alkalmasak a rendszeres munkavégzésre, maximum heti 20 órában ún. munkajutalmas tevékenységekben vehetnek részt (szocioterápiás foglalkoztatás).^{12, 13}

Szentgotthárdon 2014 őszén lehetőség nyílt továbbá egy kriminológus foglalkoztatására – jelen tanulmány szerzője így kerülhetett szociológusi és kriminológusi végzettséggel, pályakezdőként egy pszichiátriai intézetbe. A Terápiás Csoport tagjaként a konfliktusok kezelését és megelőzését célzó feladataim mellett az IMEI-ből hozzánk került lakók utógondozását végzem, melynek biztosítása nem törvényi kötelezettsége, de még csak nem is „felkínált” lehetősége az intézetnek, teljes mértékben önálló kezdeményezés, ami saját erőforrásból igyekszik pótolni a kényszergyógykezeltek (beteg)karrierjének egyik kulcsfontosságú állomását.

Az utógondozás eredeti – és a büntetés-végrehajtási törvényben rögzített – formájában a szabadságvesztés-büntetésüket letöltő személyek társadalomba való visszailleszkedését és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtését segíti elő, a pártfogó felügyelettel ellentétben önkéntes, represszív elemeket (pl. a magatartási szabályok megszegése esetén a megfelelő hatósághoz fordulást) pedig nem tartalmaz, azaz kizárólag segítségnyújtást jelent.¹⁴ Ahogy az új Bv. Törvény 191. § (2) bekezdése fogalmaz, „a szabadságvesztésből szabadult elítélt segítséget és támogatást kérhet, kü-

11 Évek óta működik egy intézeti zenekar, amely slágereket és saját szerzeményeket egyaránt játszik. 2012-ben például a Sziget Fesztiválon léptek fel, 2014-ben első CD-jük felvétele is megtörtént, mely 2015 karácsonyára meg is jelent. Szintén megemlítenéd – és ez is a művészetterapeuták munkájához kötődik –, hogy kiemelt hangsúlyt fektetnek a festeni vagy írni vágyók támogatására. Az intézetben készült festményekből számos kiállítást rendeztek már Szentgotthárdon, más hasonló intézményben, vagy éppen a fővárosban. A képekből és a költeményekből 2012-ben egy-egy könyv is készült.

12 Az elkészült termékeket és az előállított élelmiszereket a városban értékesítik (ugyanakkor állandó problémát jelent az üzlethelyiség bérlése-fenntartása, valamint a hatékony marketingtevékenység), vagy az intézetben használják fel.

13 Jelenleg mintegy 220 lakó rendszeres foglalkoztatása megoldott.

14 Kerecsi K. (2016)

lönösen a munkába álláshoz, a letelepedéshez, a szállás biztosításához, a megkezdett tanulmányai folytatásához, gyógykezeléséhez és gyógyító eljáráshoz.¹⁵ A továbbiakban – egyfajta jó gyakorlatként – a szentgotthárdi betegotthonban bevezetett utógondozás folyamatát és céljait mutatom be.

Az utógondozás folyamata, céljai, korlátai

Az utógondozás alapvető eszköze a személyes kapcsolattartás, amire intézeti környezetben napi rendszerességgel van lehetőség. Az első interjú során az utógondozott meséli el az életének azon aspektusait, melyeket fontosnak tart megemlíteni: itt az utógondozónak ügyelnie kell arra, hogy ne kényszerítsen ki semmit az utógondozottjából, hiszen az első interjú feladata nem csupán a megismerés, hanem a bizalom alapuló partneri kapcsolat kialakítása is. Arra kell fókuszálni, mi érdekli az utógondozottat, miben leli örömét, mi az, ami cselekvésre képes ösztönözni őt – mivel utógondozói tevékenységem vezérfonalául az egyéni erőforrásokon alapuló modellt választottam, mely az utógondozott aktivitását és a folyamat iránti elkötelezettségét kívánja meg, ehhez pedig motivációra van szükség.¹⁶ Fontos a folyamat legelején a személyes kötődés megteremtése is, hogy a későbbiekben az utógondozó hatékonyan tudja támogatni utógondozottját az én- és léteérhatárai újbóli meghúzásában, mely különösen nem könnyű feladat egy olyan skizofrén beteg számára, aki hosszú évet töltött büntetés-végrehajtási intézetben. Akkor sikeres egy utógondozói kapcsolat ebben a sajátos környezetben, ha az utógondozott számára az utógondozó biztos vonatkoztatási pont, támasz, kapocs a terápiás segítők felé, és aki elől nem rejti el személyiségének valós működését védekezőképpen. Fontos megjegyezni, hogy az intézetben kezelt pszichiátriai betegek többségének gyerekkorát traumák, és ebből fakadó kötődési zavarok jellemzik, ezért erre az utógondozónak különösen érzékenynek kell lennie. A személyes kapcsolattartás mellett az utógondozó számára fontos plusz információkat nyújthat az IMEI-vel történő szakmai konzultáció, a különböző, büntetőeljárással összefüggő dokumentumok megismerése (amennyiben azokat a kórrajzhoz csatolva elküldik, ami nem minden esetben valósul meg), valamint a gondnokkal és az esetlegesen elérhető (együttal párbeszédre nyitott) hozzátartozókkal való beszélgetés.

A mi intézeti kereteink között természetesen részben mások az utógondozás céljai, mint a büntetés-végrehajtás területén. Első helyen itt is az utógondozott közösségbe integrálását kell megemlíteni, ami tulajdonképpen párhuzamba állítható a lakhatás és a munkahely megszervezésével. Egyfelől folyamatosan figyelemmel kell kísérni az utógondozott beilleszkedését a szűkebb (szoba/osztály) és a tágabb (intézet/város) értelemben vett közösségbe, így még időben megelőzhetőek az esetleges konfliktusok. Másfelől a lehető leghamarabb be kell vonni az intézetben működő munkafoglal-

15 Az utógondozás jogintézményének részletes jogi háttéréről, történeti előzményeiről, valamint szakmai indokoltságáról bővebben lásd Vókó (2014). A szerző továbbá maga is kifejti azon álláspontját, miszerint szükség lenne egy differenciált, többek között a kényszergyógykezelés alatt álló betegekre is kiterjedő utógondozásra.

16 Kása K. (2009)

kozatás valamely formájába (munkajutalmas tevékenység, munkarehabilitáció, fejlesztő-felkészítő foglalkoztatás) az utógondozottat, mert ez egyszerre strukturálja az idejét, növeli az egyébként meglehetősen alacsony (általában havi 5.700 Ft-os) jövedelmét, valamint – és talán ez a legfontosabb – kialakítja, vagy kiegészíti a motivációs bázisát. A motivációs bázis további eleme lehet a művészeti tevékenység, az önképzés, vagy az aktív sportolás. Erre a motivációs bázisra építve dolgozhat ki később az utógondozó és az utógondozott közösen egy rövid, majd középtávú tervet, mely a lakó céljait és a célok megvalósításához szükséges eszközöket határozza meg.

Természetesen a lakó beilleszkedése utógondozás nélkül is megvalósulna, ahogy a másik mintegy 700 lakó esetében meg is valósul(t), de lerövidíti a folyamat hosszát, az utógondozó közvetítése révén hatékonyabbá teszi a lakó és a személyzet közötti kommunikációt, és jobban igazodik a lakó egyéni igényeihez. Ez azért kiemelten fontos a korábban kényszergyógykezelés alatt álló betegeknel, mert büntetendő cselekmények mögött leggyakrabban a szupportív környezet és a kontrolláló figyelem hiánya állt, ami az ő esetükben a gyógyszerek elhagyásához, a tudatmódosító szerek használatához, valamint (ezek egyenes következményeként) a büntetendő cselekményt előidéző hallucinációkhoz, téveseszmékhez, hangulatingadozásokhoz vezetett. Egy praxisomból vett példával illusztrálva: a jelentős mennyiségű alkohol fogyasztása természetesen minden pszichiátriai beteg gyógyszeres terápiáját megzavarja, de akinél adott esetben a nehezen beállított antipszichotikum szinte az egyetlen eszköz, ami a beteget „megvédi az agresszív énjétől” (az egyik utógondozott kliensem saját megfogalmazása), mely az élettörténetből kiolvashatóan súlyos életellenes cselekmények elkövetését eredményezheti, akkor különösen fontos, hogy egy kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat révén minimálisra tudjuk szorítani az alkoholfogyasztást.

Az utógondozás további céljai között kell említeni a folyamatos visszajelzést az utógondozott felé. Ez tulajdonképpen nem jelent mást, minthogy az utógondozó egyfajta jelzőként funkcionál. Egyrészt az utógondozottnak jelzi vissza folyamatosan, hogy betartja-e az intézet írott és íratlan szabályait, vagy megfelelő úton jár-e kitűzött céljai elérése felé – erre azért is szükség van, mert az IMEI ezt büntetés-végrehajtási intézményként funkciójából fakadóan is megtette korábban, a kliens ehhez szokott hozzá. Másrészt a személyzet számára képes időben jelezni az utógondozott állapotában, törekvéseiben, személyiségének működésmódjában bekövetkező pozitív vagy negatív irányú változásokat, amire az érintett szakemberek (osztályos nővér, pszichiáter, pszichológus, mentálhigiénés ápoló) fokozott figyelemmel, gyógyszer-módosítással, pszichoterápiával, szabadidő-szervezéssel stb. reagálhatnak.

Végül, de nem utolsósorban az utógondozás célja az utógondozott valódi reintegrációja, azaz hazaköltözése is lehet. Erre sajnos a dolgozat elején vázlatosan bemutatott okok miatt ritkán adódik reális lehetőség, az elmeszociális otthonok pedig a jelenlegi pszichiátriai ellátórendszerben éppen ellenkező szerepet töltenek be, azaz – a legjobb szándékaik ellenére is – hospitalizálnak és életük végéig „elkísérik” a lakókat (lásd az 1. táblázat).¹⁷

17 Szentgotthárdon például hiába van egy rehabilitációra felkészítő osztályunk közel 70 fős létszámkerettel, valamint egy 14 főt befogadni képes lakóotthonunk, valójában – néhány kivétellel – a nyugdíjkorhatár betöltése után mindenki visszatér az anyaintézmény valamelyik normál ápolási osztályára.

1. táblázat

	Távozókn száma	Elhunytak száma
2010	5	66
2011	4	58
2012	5	52
2013	11	61
2014	11	61
2015	12	41

Forrás: Pszichiátriai Betegek Otthona Szentgotthárd, 2015

Az utógondozottak heterogenitásából fakadóan azonban vannak olyanok, ha nem is nagy számban, akiknél az intézményi jogviszony megszűntetéséhez és a hazaköltözéshez szükséges feltételek legalább részben adottak, így nem csupán az intézeti életbe történő beilleszkedés, hanem a még hiányzó feltételek elérése is (a kapcsolatháló újrapiítése, a betegség tudat erősítése, az önállóságához elengedhetetlen képességek – például az önálló gyógyszerzedés – elsajátítása) célul tűzhető ki. További speciális, de a saját praxisomban meglévő eset, hogy a kliensem nem áll gondnokság alatt, így bármikor elhagyhatja önként az intézetet, de a kinti élettől való félelme, és/vagy a személyzet szaktudásába és tapasztalatába vetett bizalma visszatartja az azonnali távozástól, amely egyébként a visszaesés kockázatát rejtene magában. Ebben a kapcsolatban is elengedhetetlen a bizalom: el kell hinnie a kliensnek, hogy utógondozóként nem megakadályozni akarom a hazaköltözését, hanem támogatni, viszont ehhez közösen kell kidolgoznunk az ehhez szükséges, egymásra épülő lépéseket. Mindkét előbb vázolt esetben egyfajta esetmenedzser szerepet tölt be az utógondozó, aki a hazaköltözés feltételeinek megteremtéséhez szükséges belső és külső segítők bevonását, koordinálását látja el.

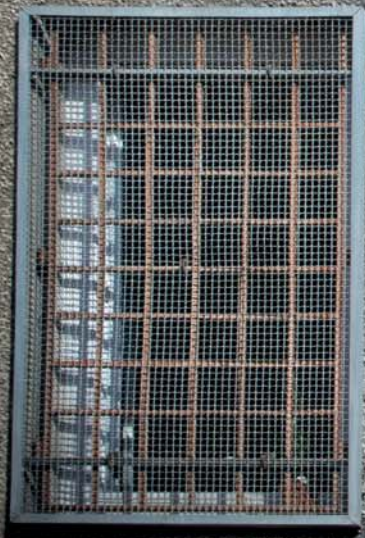
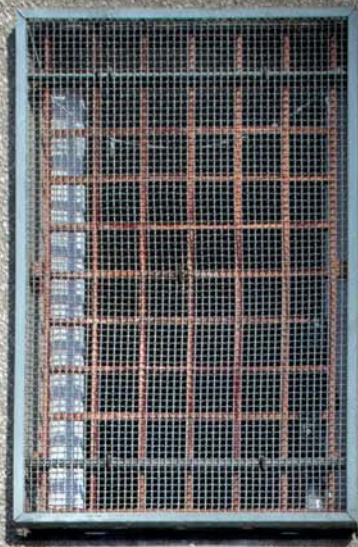
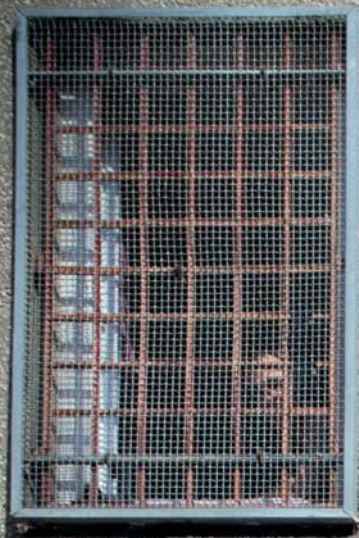
Az utógondozói folyamat körülbelül egy évet ölel fel, ezt természetesen jelentősen kitolhatja, ha sikerül az utógondozottnak visszatérnie saját lakókörnyezetébe – ebben az esetben egy újabb, „második” utógondozás veszi kezdetét. Az elengedés azonban előbb vagy utóbb mindenképpen bekövetkezik, ami itt, a hagyományos utógondozáshoz képest szorosabb kötelék miatt érzelmileg megterhelőbb feladat mindkét fél számára.

* * *

A kriminális cselekményt elkövető pszichiátriai betegek intézeti keretek közötti utógondozása akár az elmeszociális otthoni életéhez alkalmazkodást, akár a társadalomba való visszailleszkedést tűzi ki célul, fontos hiánypótlása a kényszergyógyekezeltk életútjának, mely – felmentő ítélet ide vagy oda – előbb egy fegyház területén működő, végletekig zárt pszichiátria falai közé, majd onnan egyre inkább a többnyire végleges elhelyezést jelentő bentlakásos intézetekbe vezet. Az utógondozó rajta kívül álló okokból nem tudja ezt az utat gyökeres mértékben befolyásolni, egymaga nem képes lebontani a pszichiátriai betegekkel, még inkább a „bűnös betegekkel” szembeni előítéleteket, nem képes a hosszú évek alatt lerombolódott egzisztenciális és szociális háttérrel újrapiíteni, de hozzájárulhat egy emberhez méltóbb élet kialakításához, vagy legjobb esetben segítő kezet nyújthat az utolsó szalmaszál megragadásához.

Felhasznált irodalom

- Bacsák Dániel (2014): Kényszergyógykezeltek a határsávban. In: *Kötetlen – Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium Tanulmánykötete*, 8-20., Budapest: ELTE ARTSZ.
- Baran Brigitta – Gazdag Gábor (2011): A szkizofrénia és a bűnelkövetés kapcsolata. *Neuropsychopharmacologia Hungarica* 2011/4. 257-261.
- Gönczöl Katalin (1991): *Bűnös szegények* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kapócs Gábor – Bacsák Dániel (2016): *Pszichiátria a határon – „Mit kérünk? Kicsit több szabadságot!”* (megjelenés alatt)
- Kása Karolina (2009): Börtönpártfogolás és utógondozás. In: Borbíró – Kiss – Velez – Garami (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* 241-250. Budapest.
- Kerezsi Klára (2016): Alternatív szankciók és közösségben végrehajtott büntetések. In: Borbíró – Gönczöl – Kerezsi – Lévy (szerk.): *Kriminológia.* 910-929. Budapest: Wolters Kluwer.
- Korinek László (2006): A kriminológia tudományának létrejötte. In: Gönczöl – Kerezsi – Korinek – Lévy (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia.* 45-68. Budapest: Complex Kiadó.
- Tringer László (2010): *A pszichiátria tankönyve.* Budapest: Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió.
- Trixler Mátyás (2011): Szkizofréniák. In: Kuncz Elemér (szerk.): *Igazságügyi pszichiátria.* 100-121. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Vókó György (2014): Az utógondozás jelentősége. In: Borbíró – Inzelt – Kerezsi – Lévy – Podoletz (szerk.) *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz – Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére.* 483-493. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

FOGVATARTOTTI PROGRAMOK ÉRTÉKELÉSE ÉS AKKREDITÁCIÓS RENDSZERE AZ ANGOL BÜNTETÉS- VÉGREHAJTÁSBAN

Jelen tanulmányban az angol büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs programjainak komplex értékelési és akkreditációs rendszerét mutatjuk be, kitérve a konkrét eljárásrendi kérdésekre és az akkreditáció során vizsgált kritériumrendszerre. Az angol rendszer bemutatásának végén kiemelünk néhány hazai szemmel is érdekesnek és megfontolásra érdemesnek tartott fogvatartotti programot, majd pedig a magyar Büntetés-végrehajtási Szervezet reintegrációs programjai nyilvántartási rendszerének aktuális állapotát, problémaköreit mutatjuk be röviden, és a lehetséges fejlesztési irányaira vonatkozóan villantunk fel néhány lehetőséget.

In this study we display the complex system of evaluation and accreditation for the inmate reintegration programs used by the English Prison Service. We address the procedural issues and describe the system of criteria examined during the accreditation. After the introduction of the English system we highlight some prisoner reintegration programs that we believe to be interesting and even worth considering for domestic purposes. Following this, we briefly describe the current state and problems of the Register used for the reintegration programs by the Hungarian Prison Service, and we show in a nutshell some options for the possible directions of future development.

Bevezető

Közel három évtizede indult el az a folyamat, melynek eredményeként az államigazgatási szervek tevékenységének mérése – s így a büntetés-végrehajtás reintegrációs programjai hatékonyságának vizsgálata is – egyre nagyobb jelentőséggel bír.

Ebből a hullámból alakult ki a visszaesést bizonyítottan – adatokkal is alátámaszthatóan –csökkentő programok kifejlesztése. Ezen programok kialakításának érdekében Angliában létrehoztak bizonyos szakértői bizottságokat, amelyek elvárásokat határoznak meg a programokkal kapcsolatosan, valamint végzik azok akkreditációját¹.

Több ország gyakorlatába is átkerült a brit példa, hiszen nem csupán Angliában, Walesben, Skóciában, de Kanadában, Dániában, Finnországban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban² is ilyen bizottságok hagyják jóvá a fogvatartotti programokat.

Ezek a fogvatartotti programok akkreditálását végző szakértői bizottságok főképpen független szakértőkből, és részben a büntetés-végrehajtás és pártfogó felügyelet alkalmazottaiból állnak össze. A bizottság többnyire önálló szervként értelmezhető, önálló költségvetéssel rendelkezik, feladata a programok engedélyezésén túl azok helyszínének vizsgálata, továbbá a megvalósuló programok minőségi ellenőrzése, folyamatos utánkövetése és hatásainak kiértékelése.

Az angliai példában az akkreditált programok általában valamilyen kognitív viselkedésterápiát takarnak: döntő többségben kognitív képességekre, szerhasználatra, erőszak-megelőzésre, családon belüli erőszakra és szexuális bűnelkövetőkre fókuszálnak. A programok jóváhagyásánál, az akkreditáció során fontos szempont az is, hogy ne csak önmagában a megelőzés legyen a cél, hiszen az már nem elég. Olyan személyek részére kell terápiás programot kidolgozni, akik már elkövettek valamilyen bűncselekményt, és elsősorban a visszaesésüket kell megakadályozni. Az akkreditáció során tehát a megelőzésen túl a bűnismétlés valószínűségének csökkentése is fontos szempont.

A helyszín elsődlegesen a börtön, de vannak utánkövetéses vagy pártfogói felügyeletet bevonó programok is. Leggyakrabban az erőszakos bűncselekmények elkövetői és a szexuális bűnelkövetés gondolatköre van a fókuszban, gyakori, hogy egy alapprogram többféle verzióban is kidolgozásra kerül (nőknek, korlátozott kognitív képességűek részére stb.). Többnyire a felnőtt korúakén kívül a fiatalok programjait is ezek a bizottságok hagyják jóvá.

Az akkreditációs eljárás és kritériumai

Csak azon programokat lehetséges akkreditálásra bocsátani, amelyeket már legalább egyszer tesztelési céllal, vagy pilot jelleggel megtartottak. Szükséges továbbá a kellő

1 Fontos, hogy nem a magyar büntetés-végrehajtás oktatási rendszerében is ismert értelmezéssel használják az akkreditáció kifejezést a programok kapcsán, és az eljárás is más tartalmi elemekkel bír.

2 Accreditation of Offender Programmes (2011)

dokumentáltság is, amihez öt, részletesen kidolgozott kézikönyvet várnak: elméleti kézikönyv, programkézikönyv, értékelési kézikönyv, menedzsmentkézikönyv, és az oktatói személyzet kiképző kézikönyve.

Az *elméleti kézikönyv* leírja a program elméleti hátterét, célcsoportját, a program egyes fázisaiban elérendő célokat, a használandó módszereket, a viselkedésben, attitűdökben, képességekben és viselkedésben várható változásokat.

A *programkézikönyv* részletesen leírja a foglalkozások célját, menetét, az egyes alkalmak közötti összefüggéseket, és az elméleti kézikönyv rövid összefoglalását.

Az értékelési kézikönyv bemutatja a programban szereplő értékelési eszközöket, és ezek tervezett adminisztrálását.

A *menedzsment kézikönyv* a személyzet kiválasztásáról, kiképzéséről, szupervíziójáról és teljesítményértékeléséről, valamint a fogvatartottak programra történő kiválasztásáról, a fogvatartottak programot megelőző, programközi és az azt követő értékelésének mikéntjéről, a program monitorozásáról és értékeléséről, továbbá a személyi állomány szerepéről és felelősségéről szól.

Az *oktatószemélyzet kiképző kézikönyve* a programkézikönyvhöz kapcsolódóan a tananyagot és a tréninganyagot mutatja be a képző személyzet számára.

A viselkedési programok akkreditációjának feltételeit a legtöbb fent említett ország az angol rendszerből (Correctional Service Accreditation Panel, CSAP³) vette át. Ezen feltételrendszer a „10-es kritérium” néven vált ismertté:

1. *Tudományos elméleti megalapozottság*
(kutatási eredményekkel támogatott elméleti modellel történő indoklás)
2. *Szelekció*
(a bűnelkövetők programba történő bevonásának szelektálása)
3. *Dinamikus tényezők kezelése*
(a programok dinamikus kockázati faktorokra irányítása; ilyen pl. a gyenge kognitív készségek, antiszociális attitűdök és érzések, antiszociális életstílushoz kötődő szoros kapcsolat, kedvezőtlen szociális és családi háttér, gyenge szociális és társadalmi kapcsolatok, a bűnözői életmódot vagy bűncselekményt igazoló eltorzult gondolkodás, alkohol vagy drogfüggőség)
4. *Hatékonyság*
(a kezelési módszerek empirikus vizsgálattal bizonyított hatékonysága)
5. *Készségorientáltság*
(a résztvevők bűnisméltéstől tartózkodásának elősegítése a készségfejlesztés által)
6. *Sorrendiség, intenzitás és időtartam*
(a résztvevők szükségletei és a program által biztosított kezelés összhangjának szükségessége)
7. *Elkötelezettség és motiváció*
(a résztvevők érdeklődésének folyamatos fenntartása)
8. *Folyamatosság*
(a programok rendelkezésre állása börtönváltás és szabadulás után is)

3 The Correctional Services Accreditation Panel Report (2010-2011)

9. Programintegritás

(a program működésének monitorozása, illetve a módosítandó programfunkciók változtatása, a képző személyzet számára folyamatos visszacsatolás, pozitív megerősítés)

10. Értékelés

(a program hatékonyságát mérő visszaesési adatok értékelése, minimum a demográfiai adatok, a résztvevők klinikai jellemzői, illetve a programba be nem fogadottak jellemzői, a megcélzott dinamikus kockázati faktorok, a visszaesési adatok, a részvételi létszámok és a kriminális előélet adatai mentén)

Az egyes programok értékelése többféle kimenettel járhat: akkreditálják, átdolgozásra javasolják, kiegészítő információt kérnek, hibásnak ítélik, vagy nem hagyják jóvá őket. Az akkreditáció egy fix időintervallumra kiadott jóváhagyást jelöl; ez országonként változó lehet, az angliai példában 5 évet jelent (egyedülálló országokban 2 vagy 4 év), amelyet követően az adott programot visszaesési és egyéb mutatók alapján ismét értékelik. Az 5 éves érvényesség mellett a programokat két évente – a program követése keretében – értékelik. Az akkreditált programok közül az angol büntetés-végrehajtási szervezet nem minden programot hajt végre vagy szerez be: típus, kiterjedtség és egyéb szempontok figyelembevételén az egyes börtönök profilját, a rendelkezésre álló forrásokat és a fontossági sorrendet is mérlegelik a ténylegesen végrehajtásra kerülő programokról való döntésnél.

Az angol CSAP 2016-ig több mint ötven⁴ programot hagyott jóvá, melyek közül alább olvasható pár példa:

- Enhanced Thinking Skills (ETS) – Gondolkodási készségfejlesztés
- Sex Offender Treatment Core Programme (Core SOTP) – Szexuális bűnelkövetők programja
- Problem Solving / Think First Inside (TFI) – „Előbb gondolkodj!” program, problémamegoldás technikákkal
- Controlling Anger and Learning to Manage It (CALM) – Agressziókezelő program
- Healthy Relationship (HR) – Egészséges kapcsolatok (családon belüli erőszakra irányulóan) stb.

A programok egy része az angol büntetés-végrehajtás saját tervezésű és megvalósítású programja (ARV – Alcohol Related Violence Programme/Alkoholhoz kapcsolódó erőszakos magatartás, BSR – Building Skills for Recovery/Készségfejlesztés a gyógyulásért, CARE - Choices, Actions, Relationships and Emotions/Döntések, Tettek, Kapcsolatok és Érzelmek, Chromis – „Süđerhal”, LIAP - Low Intensity Alcohol Programme/Csökkentett Intenzitású Program Alkoholbetegeknek, Resolve – „Elhatározás”/Közepes intenzitású kognitív viselkedésterápiás beavatkozás a közepes kockázatú felnőtt férfi elítéltek részére, SCP – Self Change Programme/Önváltoztatás), egy másik részét pedig „külsős” szervezetek, intézetek, oktatási központok, főiskolák, stb. tartják.

⁴ Az akkreditált programok száma több mint száz, azonban a folyamatos értékelések során ebből jelentős számban szűntek meg.

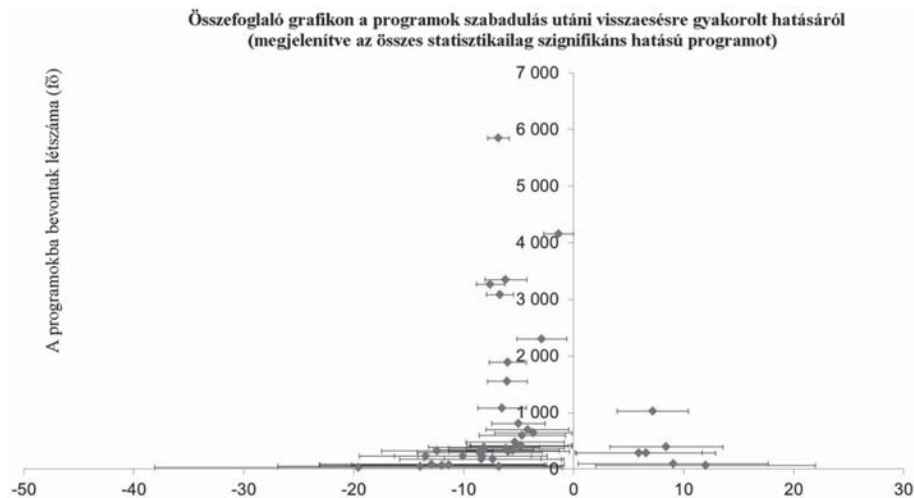
Visszaesésre gyakorolt hatás

A visszaesési mutatók értékelésének módszertana több év alatt alakult ki, és fejlődött az elvárásokhoz. A programok hatásának kutatása és statisztikailag is értékelhető kimutatása komoly igény volt a kormányzat részéről, hiszen a szakpolitikai elvárások szerint csak olyan programokra érdemes pénzt áldozni, melyek valóban, mérhetően és kimutathatóan csökkentik a visszaesést.

Statisztikai alapú értékelés

2013 áprilisában az Igazságügy Minisztérium létrehozta a „Justice Data Lab” nevű ingyenes kormányzati statisztikai szolgáltatást⁵, mely azon szolgáltatók számára nyújt adatokat és elemzéseket az egyes programok visszaeséscsökkentő hatásáról, akik fogvatartotti programot hajtanak végre, és szeretnék megismerni az általuk tartott program hatékonyságát. A szervezetek az anonimizált és aggregált visszaesési mutatókat kapják meg az adott programot elvégzők, és egy hozzárendelt, azonos karakterisztikájú kontrollcsoport vonatkozásában. Az adatokat elemzéssel és statisztikai értékeléssel együtt kapják meg az igénylő szervezetek.

A mai napra már megközelítőleg 80 ilyen értékelést publikált a „Justice Data Lab” szolgáltatás keretében az angol állam, ennek közel fele olyan eredményt tartalmaz, ami statisztikailag szignifikánsnak mondható. Az adatokat összefoglaló grafikonon⁶ az országos lebonyolítású programok, illetve a kisebb speciális programok is szerepelnek. Az y tengelyen azon fogvatartottak száma látható, akik elvégezték az adott programot, az x tengelyen pedig a kontrollcsoporthoz mért egy évvel a szabadulás után mért visszaesésre gyakorolt hatás.

5 <https://www.gov.uk/government/publications/justice-data-lab>

6 Justice Data Lab Pilot summary (11 June 2015) - Ministry of Justice Analytical Services

A fogvatartotti nyilvántartás része a különféle programokba történt bevonás pontos dokumentálása (ki, milyen foglalkozáson vagy programon vett részt, kizárásra került, befejezte, kilépett, stb).

A bv. intézeten belül leginkább a foglalkoztatás és a szakképzés volt az, ahol több ezer fogvatartott bevonásával olyan programok valósultak meg, amiben a visszaesésre gyakorolt kedvező hatás kiemelkedő és szignifikáns volt.

A programokat fiataalkorúaknak, nőknek szóló, resztoratív típusú, kapcsolati, problémamegoldó, mentoráló, egészségügyi, szenvedélybeteg, művészeti program szerint, valamint munkáltatás, képzés, szabadulás utáni lakhatást segítő, illetve több elemre ható programok szerint kategorizálják.

A kontrollcsoport kialakítása

A kontrollcsoport illesztése az OGRS (Offender Group Reconviction Scale) visszaesésbecslő statisztikai modell szerint kiválasztott adatok alapján, a rendészeti adatbázisból történik. Az adatok között szerepel a bűncselekmény, az életkor, nem, etnikum, állampolgárság, a büntetési tétel, a visszaesési adatok, stb. Tehát egy negyedik generációs⁷, többszörösen javított visszaesést becslő modell is rendelkezésre áll, ami a visszaesés faktorait igyekszik mind pontosabban beazonosítani, illetve egy olyan széles adatbázis, melyből a kontrollcsoport elég szoros illesztése lehetővé válik, így az eredmények bemutatják a tudományosan is igazolt hatást.

Néhány jó gyakorlat bemutatása

Az angol büntetés-végrehajtás nyilvántartási szoftverében széleskörben rögzítik azon beavatozásokat, eseményeket, amelyek a fogvatartottakat a szabadságvesztés ideje alatt érték, illetve azon programokat, amiket a reintegráció érdekében végrehajtottak (nem beleértve a szabadulás utáni programokat). Ilyenek például:

- munkáltatással kapcsolatos programok és beavatkozások (problémamegoldás a munkahelyen, szakképzés, készségfejlesztés, életvezetési képességek, munkakeresési segítség, stb.),
- képzés (iskolarendszerű képzés),
- kognitív viselkedésterápiák (közel száz féle akkreditált viselkedésterápia – pl. ETS, CSCP, Think First, stb.),
- pénzügyek (tartozásrendezés, pénzügyi tanácsadás, stb.),
- kapcsolatok (családi, párkapcsolati ügyekben tanácsadás, családterápia),
- közösségbe történő visszailleszkedés segítése,
- szálláskeresési szolgáltatások,

7 https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf (p. 152. 8. OGRS4: the revised Offender Group Reconviction Scale)

- drogfüggőséggel kapcsolatos programok (különféle programok és tréningek, tanácsadás, terápia, kezelés, rövid lefolyású programok, drogmentes körlet stb.),
- alkoholproblémával összefüggő programok (tanácsadás, kezelés, programok),
- erőszakosság (különféle akkreditált programok ART, CALM, Thinking skills-violence, PRISM, Chromis, stb.),
- érzelmi jóllét (pszichiátriai kezelés, pszichológusi beavatkozás),
- 1:1 tanácsadás (esetgondnokság, motivációs tanácsadás, újbóli áldozattá válás megelőzése, mentorálás, stb.),
- egészségügyi tanácsadás,
- családon belüli erőszakos elkövetőknek szóló programok,
- szexuális bűnelkövetőknek szóló programok.

A következőkben néhány az angol büntetés-végrehajtás által jóváhagyott programot mutatunk be.

Enhanced Thinking Skills (ETS)

A „Gondolkosási készségfejlesztés” nevű tréninget az angol büntetés-végrehajtás fejlesztette ki a kilencvenes években, és 1996-ban akkreditáltatták a fogvatartás ideje alatt végezhető programként. A program 20 alkalmas, alkalmanként kétórás foglalkozásból áll, heti 3-5 alkalommal, azaz összesen 4-6 héten keresztül tart. A foglalkozásokat minimum két fő segítő tartja a csoportnak, ami maximum 10 fő fogvatartottból áll. Az alkalmak interaktív gyakorlatokból, feladatokból, szerepjátékból és azok megbeszéléséből állnak. 2009-ben az ETS tréninget a Thinking Skills Programme (TSP) „Gondolkodási Képességek Program” váltotta fel, melynek keretében megújult és haladó elméletek alapján és új gyakorlatokkal került felfrissítésre a program.

Belief in Change

A „Higgyj a változásban” című program a közepes és magas kockázatú bűnelkövetőket veszi célba, a reintegrációhoz szükséges képességekre koncentrálnak és igyekeznek a szabadulás után egy védőhálót kialakítani. A közösségi életformától a strukturált csoportmunkán keresztül az egyéni coachingon át a mentorálásig bezárólag kombinálja a módszereket, a szélesebb társadalommal történő kapcsolatépítésre és a munkáltatási potenciál növelésére is figyelmet fordítva. A program arra bátorítja a résztvevőket, hogy a személyes hiteket és spiritualitást is a változtatás szolgálatába vonják be.

CSB (Cognitive Skills Booster)

A „Kognitív készségek fejlesztés” program az egyéb általános bűnelkövetői programok (ETS, TF, R&R) által elért eredmények beépítését, gyakorlását célzó visszaesést megelőző program.

ART (Aggression Replacement Training)

Az „Agresszió helyettesítési tréning” program erőszakos bűnelkövetők részére tartott, 28 alkalmas dühkezelési tréning volt, alkalmanként 2 és fél órás tartamban, a

csoportfoglalkozás sorozat előtt és után pszichometrikus teszttel. Ezt a programot ezen alap formában már nem tarják, hanem ahogy korábban is írtuk, az igényekhez igazítottan továbbfejlesztett, és differenciált programok formájában vehetnek részt rajta a fogvatartottak.

CALM (Controlling Anger and Learning to Manage it)

A „Dühkezelési program” egy érzelmek kezelésére irányuló program azon férfi erőszakos bűnelkövetők számára, akiknél a bűnelkövetés az intenzív érzelmekkel hozható összefüggésbe. A cél, hogy a bűnelkövető felismerje és megértse azokat a tényezőket, amelyek agressziót váltanak ki belőle, és megtanulja uralni az érzelmeit. A tréning arra koncentrál, hogy érzelmileg túlfűtött helyzetben is fejlessze a racionális gondolkodást, a kommunikációs és problémamegoldó képességeket. A brit OGRS skálán az 50-100 pontot elérő, tehát közepes vagy magas kockázatú férfi bűnelkövetők részére célzott tréning, de ettől kevesebb pontot elérő bűnelkövető is bekerülhet a programba egyedi mérlegelés alapján, továbbá, ha a fogvatartotti nyilvántartásban a dühkezelési problémákat vagy szegényes érzelmkezelést rögzítettek az anyagában. 24 alkalmas csoportfoglalkozást jelent a tréning, alkalmanként 2-2 és fél óra terjedelemben, 8-24 héten keresztül.

Chromis

Ez egy komplex és intenzív program, melynek fő célja, hogy azon magas kockázatú erőszakos bűnelkövetők agressziószintjét csökkentse, akiknél a pszichopata vonások akadályozzák azt, hogy a kezelést elfogadják és valós változásokat érjenek el. A Chromist a kifejezetten magas pszichopatikus vonásokat mutató felnőtt férfi egyének igényeihez alakították ki, kockázatuk csökkentésére és kezelésére. Az igényfelmérés battéria alapján történik, ami része a programnak (HR-20 és VRS+). A programra azok jelentkezhetnek, akik a DSPD kritériumnak megfelelnek, a PCL-(R) teszten 30 pont feletti értéket érnek el, vagy 25-29 pont között állnak és DSM-IV személyiségzavar diagnóziással rendelkeznek (kivéve az antiszociális viselkedés), illetve kettő vagy több DSM-IV személyiségzavart is diagnosztizáltak náluk, ezen kívül még legalább 2 és fél év van hátra az ítéletükből. A programot egy egyéni képzési terv kidolgozása előzi meg, ami után 5 alapképzési egység következik, végül pedig egy rendszeres csoportfoglalkozási komponenssel zárul. A program elvégzése az egyes komponenseken belüli egyéni fejlődéstől függ.

Cognitive Self Change Programme (CSCP)

A „Kognitív én-fejlesztés” program egy eredetileg Amerikában kidolgozott program, amit az angol büntetés-végrehajtás is akkreditált. A hazai tapasztalatok alapján átdolgozták, és Self Change Programme (SCP), „Változtasd meg magadat” néven pilotálták.

A cél a magas kockázatú erőszakos bűnelkövetők kockázatának csökkentése. A bűnelkövetők antiszociális és erőszakot támogató gondolkodását és hiedelmeit célozza a program. Az OGRS skálán a 75 vagy attól több pontot szerző, illetve a 4 vagy attól több erőszakos bűncselekményért vagy annak kísérletéért kapott ítélet esetén vonható be az elítélt, illetve ha az elkövetett bűncselekmények súlya és a börtönben tanúsított magatartás is erőszakosság kockázatát mutatja. A program 4 alapkezelési

blokkból áll, melyet heti 4 alkalommal tartanak, kéthetente egy egyéni alkalmat beiktatva. Folyamatosan zajló, tehát nyitott végű csoportfoglalkozások, amik az egyén csatlakozásától számítva kb. 8-15 hónapig tartanak, az egyéni fejlődés **függvényében**.

ASRO (Addressing Substance Related Offending)

„Pszichoaktív szerhasználat csökkentése” program a kábítószer és alkoholhasználo elkövetők számára kerül megtartásra. Célja, hogy csökkentse a drogok kognitív viselkedésre gyakorolt hatását, az ilyen típusú bűnelkövetés újbóli valószínűségét, valamint segítse az elkövetőket az anyaghasználat megszüntetésében.

OSAP (Offender Substance Abuse Programme)

Szintén az alkohol vagy drogfogyasztóknak, a viselkedést és attitűdöket megváltoztatni szándékozó program.

SDP (Short Duration Programme)

A „Rövid időtartamú program” egy strukturált, 4 hetes, rövid beavatkozás, ami az ártalomcsökkentést és a kognitív viselkedésterápiát kombinálja. A magas kockázatú helyzetekben történő visszaesést, a kapcsolatokat és a különféle függőségek kezelését, problémamegoldási képességek fejlesztését érinti a program. Zárásként egyéni értékelést kapnak a résztvevők, amiben a haladást értékelik és a további szükségleteket, illetve kezeléseket azonosítják be.

RAPT (Rehabilitation of Addicted Prisoners Trust)

„A függő elítéltek rehabilitációja” program egy alkohol leszoktatást célzó programot is magában foglaló, az „Anoním Alkoholisták” csoport 12 lépését követő foglalkozássorozat. Az egyén kábítószerfogyasztására, bűnelkövetésére és életének egyéb területeire koncentrál, miközben egy magasabb erő támogatását reméli.

A fentiekén túl természetesen vannak további szűkebb, speciális csoportokra vonatkozó programok. Ilyenek például a bántalmazott nőknek, a fiatal, alkoholizmus szempontjából kockázatos elkövetőknek, ittasan vezetőknak, stb. szólók. A szexuális bűnelkövetők is speciális csoportot alkotnak, akik részére egy egész programcsalád került kifejlesztésre („internetes” szexuális bűnelkövetőknek szóló alapprogram, rövidített, csoportfoglalkozás, terápiás közösség, tanulási nehézséggel küzdőknek adaptált program stb.)

Érdeklőség, hogy az angol bv. is tart az Európai Szociális Alap által társfinanszírozott központi projektet a fogvatartottak reintegrációját és munkába történő visszaállítását célzó; ilyen például a több ütemben megvalósuló NOMS CFO projekt⁸. A projekt célja a fogvatartottak munka világába történő visszavezetése. A projekt hatékonyságát a különféle célcsoportokra külön is vizsgálták, kiemelt figyelmet fordítva a nehezen elérhető célcsoportokra (enyhe szellemi fogyatékos, kábítószerfüggők, 50 év feletti, stb.). A NOMS CFO projekt egyébként létező OLASS (Offender Learning and Skills Service)⁹ országos programot egészíti ki, amely pedig a szabadulás előtt

8 The national specification for the NOMS Co-Financing Organisation (CFO) programme

9 <https://www.gov.uk/government/collections/olass-funding-rules-and-guidance>

biztosít képzést, valamint képességfejlesztést (matematika és nyelv, pozitív hozzáállás, nyitottság, tanulási kedv, párhuzamos feladatvégzési képesség, önbizalom és elkötelezettség), továbbá tájékoztat arról, hogy milyen területeken lehetséges munkát találni (pl. kórház, élelmezés, hulladékfeldolgozás, bútorgyártás).

A magyar büntetés-végrehajtás fogvatartotti programjai

A fogvatartottak reintegrációja érdekében végzett, a büntetés-végrehajtás által engedélyezett, illetve akkreditált beavatkozások és programok tekintetében az angol rendszerhez képest a magyar gyakorlat még sok elemet nélkülöz.

Hazánkban a programok nyilvántartása szakmai szempontból mindenképpen kiemelt kérdés. Relevanciáját esetünkben nem a reintegrációs tevékenység hatékonyságának ismerete adja, hiszen az részben módszertanilag nehezen kivitelezhető, részben pedig már egy következő lépcsőfoka a reintegrációs programok nyilvántartási és értékelési rendszerének. A magyar Bv. Szervezet jelenleg még egy korábbi fázisnál, a reintegrációs programok értelmezhető, értékelhető és elemezhető nyilvántartásának kialakításánál tart, melynek fontosságát egyrészt a hazánkkal és az EU tagállamokkal szemben támasztott nemzetközi elvárások adják, másrésztől központi szakirányító szempontból lényeges, hiszen a szervezet tevékenységének egyik kulcsmutatóját jelentik a reintegráció sikerét elősegítő foglalkozások. Az angol értelemben vett hatékonyság nálunk egyelőre mint szervezeti hatékonyság jelenik meg, és nem mint reintegráció érdekében tett intézkedések hatékonysága.

Ami a hazai gyakorlatot illeti, a reintegrációs foglalkozásokon való részvételt jelenleg a fogvatartotti nyilvántartás, a FŐNIX FANY alrendszerének megfelelő felületén kell rögzíteni minden fogvatartott esetén. A rögzítés a program típusának megfelelően történhet csoportosan, vagy egyénileg, és adott fogvatartottra vonatkozóan visszakereshető, hogy mikor vett részt valamilyen reintegrációs programon. Amennyiben az adminisztrációt végző kolléga alapos volt, úgy azt is meg lehet tudni, hogy pontosan milyen programon vett rész az adott fogvatartott (a szöveges leírást visszakeresve).

Ugyanakkor hiába áll rendelkezésre személyre lebonthatóan a reintegrációs tevékenység keretében nyújtott foglalkozások megjelenítése, az nem teljes, nem egységesen alkalmazott, és a választható foglalkozások kategóriarendszere nincs az újabb programokhoz mérten frissítve. Ezen kategóriák már egy adott intézeten belül sem egységesek, így nem állítható elő belőle semmilyen összesítő statisztika sem egyes fogvatartottakra, sem csoportokra, sem pedig programtípusokra nézve, amiből hosszú távon pedig kialakítható lenne valamilyen kép a Bv. Szervezet által nyújtott reintegrációs tevékenység szakmai tartalmáról, és a megfelelő mérések kidolgozása után annak hatékonyságáról.

Látható tehát, hogy a fentebb bemutatott angol példához mérten a magyar nyilvántartási és akkreditációs rendszer még gyermekcipőben jár, azonban a törekvések annak kialakítására és fejlesztésére megvannak. Az elsődleges feladatok közé tartozik a reintegrációs programok kategóriáinak racionalizálása, a nyilvántartási rendszer fejlesztése, majd pedig amennyiben ez megtörténik, úgy a programok akkreditá-

ciós rendszerének kidolgozása is. Ugyanakkor fontos újra hangsúlyozni, hogy nálunk – az angolszász példával részben ellentétben – nem a hatékonyság, vagy a visszaesés mérése lenne a fő cél az akkreditáció kapcsán, hanem sokkal inkább a Szervezet tevékenységének explicit, mérhető mutatók mentén történő értékelésének segítése.

Felhasznált irodalom

- Accreditation of Offender Programmes (2011), An overview of accreditation panels and procedures in various countries - The Dutch Offending Behaviour Programmes Accreditation Panel, Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement
<http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Report-Akkreditacio-of-Offender-Programmes.pdf>
- Justice Data Lab Pilot summary (11 June 2015) - Ministry of Justice Analytical Services
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/434165/justice-data-lab-pilot-summary.pdf
- Ministry of Justice - Justice Data Lab
<https://www.gov.uk/government/publications/justice-data-lab>
- Ministry of Justice - Justice Data Lab – Pilot Summary
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/434165/justice-data-lab-pilot-summary.pdf
- National Offender Management Service - A compendium of research and analysis on the Offender Assessment System (OASys)
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf
- National Offender Management Service – Co-Financing Organisation - Research
<http://www.co-financing.org/research.php>
- Offenders' Learning and Skills Service (OLASS) – Rules and guidance
<https://www.gov.uk/government/collections/olass-funding-rules-and-guidance>
- The Correctional Services Accreditation Panel Report (2010–2011) – Ministry of Justice, National Offender Management Service
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/217276/correctional-services-acc-panel-annual-report-2010-11.pdf
- The national specification for the NOMS Co-Financing Organisation (CFO) programme
http://www.co-financing.org/docs/program_specification.doc

ESEMÉNYNAPTÁR

(2016. július 1-jétől szeptember 30-áig)

Július 18-19.

Magyarországra látogatott az albán büntetés-végrehajtási szervezet háromfős delegációja 2016. július 18-19. között, az Európai Bizottság TAIEX programjának keretében. A delegációt Lajtár József bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok gazdasági és informatikai helyettese, valamint Schmehl János bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettese fogadta az Országos Parancsnokságon. A látogatás során a résztvevők megismerték a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben zajló munkát, illetve meglátogatták a Kalocsai Fegyház és Börtönt, az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetet, illetve az Adorján-TeX Kft. és az Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft. területét.

Július 26.

A Magyar Vöröskereszt és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága megújította együttműködését. A Magyar Vöröskereszt vállalja többek között a fogvatartottak szociális helyzetének javítását, családi kapcsolataik erősítését, illetve egészségügyi foglalkozások szervezését, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága pedig, hogy támogatja a humanitárius szervezet börtönökben végzett munkáját, valamint megteremti a megfelelő munkakörülményeket.

Július 27-29.

Zaza Grigolia országos parancsnokhelyettes vezetésével a grúz büntetés-végrehajtási szervezet háromfős delegációja hazánkban tartózkodott 2016. július 27-29. között. Csóti András bv. altábornagy, országos parancsnok, illetve Lajtár József bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok gazdasági és informatikai helyettese fogadta a látogatókat a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságán. A szakmai találkozó résztvevői megismerhették a magyar büntetés-végrehajtás szervezet működését, valamint a kockázatelemzési- és kezelési rendszert, illetve ellátogattak a Fővárosi Bv. Intézetbe, a Veszprém Megyei Bv. Intézetbe és a Pálhalmi Országos Bv. Intézetbe.

Augusztus 8-10.

2016. augusztus 8-10. között Kakha Kakhishvili, Grúzia büntetés-végrehajtásért és pártfogó felügyeletért felelős minisztere és kísérete Magyarországra látogatott. A

delegáció tagjai Pintér Sándor belügyminiszterrel, illetve Csóti András bv. altábornaggyal, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokával és helyetteseivel értekeztek, illetve látogatást tettek egy fővárosi és egy vidéki bv. intézetben, illetve megtekintették egy bv. gazdasági társaság termelő tevékenységét. A találkozók középpontjában az elítéltek foglalkoztatásának, oktatásának és képzésének gyakorlati tapasztalatai, illetve a kockázatelemzési- és kezelési rendszer állt.

Szeptember 7.

2016. szeptember 7-én megállapodást kötött a Pécsi Tudományegyetem és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága egy új képzés létrehozásáról. Ennek értelmében a büntetés-végrehajtás Prison Medic képzést indít. Az együttműködést a Pécsi Tudományegyetem részéről a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának dékánja, Dr. Miseta Attila, a Büntetés-végrehajtási Szervezet részéről pedig Csóti András bv. altábornagy, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka írta alá szeptember 7-én, a Pécsi Tudományegyetemen. A képzésen – a tervek szerint – először a büntetés-végrehajtás műveleti csoportjainak tagjai, majd az állomány egyéb szakterültének tagjai is részt vesznek. Az iratok aláírása után a résztvevők megtekintették a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának – az országban egyedülálló felszereltségű és az idei évben átadott – Skills Lab-ját. A megállapodás értelmében lehetőség lesz arra, hogy a kollégák speciális műveleti egészségügyi szakképzettséget szerezzenek a büntetés-végrehajtás szervezésében.

Szeptember 15.

Műhelybeszélgetéssel egybekötött szakmai napot tartottak 2016. szeptember 15-én, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága szervezésében, a Fővárosi Bv. Intézetben a bűnügyi nyilvántartást vezető és bűnügyi igazgatás területén együttműködő szervezetek. A beszélgetés fő fonalát az önálló nyilvántartások átjárhatósága, az adatáramlási lehetőségek és a célhoz kötött csoportos adatkezelés képezte. A résztvevőket Kovács Mihály bv. ezredes, a Központi Szállítási és Nyilvántartási Főosztály vezetője köszöntötte, ezt követően előadást tartott Veszeli Dániel bv. alezredes, főosztályvezető-helyettes, Dr. Balázs László r. ezredes, az Országos Rendőr-főkapitányság Határrendészeti Főosztályának vezetője, Dr. Anti Csaba r. alezredes, az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Elemző-értékelő Főosztályának főosztályvezető-helyettese, Nagyné Bánovics Szilvia, a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet Daktiloszkópiái Szakértői Osztályának vezetője, Pörtl József r. ezredes, a Terrorrelhárítási Központ III. Felderítési Főosztályának vezetője, illetve Dr. Korom Rita, a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala Bűnügyi Nyilvántartó Hatóságának vezetője. Az esemény zárásaként a résztvevők megtekinthették a Fővárosi Bv. Intézet III. számú objektumát.

Szeptember 19-22.

Magyarországra látogattak a svájci börtönmissziós szervezetek vezetői 2016. szeptember 19-e és 22-e között. Csóti András bv. altábornagy, országos parancsnok és Schmehl János bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettese fogadta a delegációt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságán. A találkozó résztvevői megismerhették a bv. szervezet működését, betekintést nyerhettek a szakmai tapasztalatokba, majd ellátogathattak a Váci Fegyház és Börtönbe, a Pálhalmai Országos Bv. Intézetbe, valamint a Fővárosi Bv. Intézet II. és III. objektumába, ahol csoportos foglalkozást is tartottak a fogvatartottak számára.

Szeptember 21.

2016. szeptember 21-én vette kezdetét a Büntetés-végrehajtási Szervezetek Közép-európai Kerekasztalának tizenötödik ülése a Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási, Továbbképzési és Rehabilitációs Központjában, melyen összesen tíz nemzet 22 büntetés-végrehajtási vezetője vett részt. Az idei találkozó fő témáit a fogvatartotti munkáltatás, az új börtönök építése, a börtönöket érintő radikalizáció jelensége és a deradikalizáció lehetséges lépései adták. A megjelenteket szeptember 22-én Pintér Sándor belügyminiszter fogadta. Beszédében szó esett arról, hogy hat éve is találkozott a kerekasztal résztvevőivel, majd ismertette a magyar büntetés-végrehajtási szervezetet érintő előrelépéseket, fejlesztéseket. Hangsúlyozta, hogy az új büntetés-végrehajtási törvény, a rendészeti életpályamodell bevezetése, a fogvatartotti foglalkoztatás bővülése és a kilenc új börtön megépítéséről szóló döntés jelentős eredmény volt. A megbeszélés végén Karin Dotter-Schiller a MECR elnöke beszélt az utóbbi hat évben elért eredményekről, majd megköszönte a magyar büntetés-végrehajtásnak és a belügyminisztériumnak a támogatását. A rendezvény zárónapján a résztvevők ellátogattak a Közép-dunántúli Büntetés-végrehajtási Intézet baracskai objektumába, ahol az Annamajori Kft. péküzemét is lehetőség volt megtekinteni.

Szeptember 23.

A Magyar Börtönügyi Társaság közreműködésével a Stefánia Palotában került megrendezésre az 1945-1956 közötti Magyar Politikai Elítéltek Közössége 25 éves jubileumi emlékülése 2016. szeptember 23-án. A rendezvényt Vargha Tamás a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, miniszterhelyettes és Valkonyiné Csendes Mária főtitkár asszony nyitotta meg, majd előadást tartott Petrusz Tibor, a PEK elnöke, Prof. Dr. Zinner Tibor, Dr. Müller Rolf, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának történész kutatója, Dr. Okváth Imre történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának főosztályvezetője, dr. Estók József nyugalmazott bv. dandártábornok, dr. Bank Barbara történész, Dr. Soós Viktor Attila történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottság tagja, Vincze Gábor történész, majd a konferenciát dr. Kosztolányi Károly volt elítélt beszéde zárta, melyben börtönélményeit ismertette. A rendezvény végén a

résztevők megtekinthették a Memento című tárlat tablóit, mely kiállítást Schmehl János bv. vezérőrnagy, a Magyar Börtönügyi Társaság elnökhelyettese nyitotta meg.

Szeptember 26.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága kiállítást és konferenciát rendezett 2016. szeptember 26-án a Groupama Arénában a központi ellátás ötödik évfordulója alkalmából. A rendezvény résztvevői megismerkedhettek a büntetés-végrehajtás gazdasági társaságaival és a fogvatartotti munkáltatással. A konferencia első előadását Csóti András bv. altábornagy, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka tartotta, ezt követően pedig Ótott Annamária bv. ezredes, a Központi Ellátási Főosztály vezetője, Dr. Németh László, az Állami Egészségügyi Ellátó Központ főigazgatója, Dr. Maróth Gáspár, a HM EI Zrt. igazgatóságának elnöke, Dr. Kiss Attila, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal általános főigazgató-helyettese, Varga Zsolt bv. alezredes, a Bv. Holding Kft. ügyvezető-helyettese végül pedig Lajtár József bv. vezérőrnagy, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának gazdasági és informatikai helyettese tartott prezentációt. Utóbbi előadásra egy ruházati bemutatót követően került sor. A szünetekben a kiállításon színészek segítségével kerültek bemutatásra a bv. gazdasági társaságok által készített termékek.

Összeállította: **Rutkai Kata**

BÜNTETI

S